سیدھاں

نجم حسین سید

پنجابی شعرریت دے سدیویں سبھا تے بلھے شاہ

شلوک فرید

پرکھ بارے میاں محمدبخش دا وچار

وارث دی نقل

قادر یار دے پورن دا جوگ

سیدھاں

نجم حسین سید

رُت لیکھا

کتاب ترنجن

27-مہاں چیمبرز-3-ٹمپل روڈ لاہور

پہلی وار مجلس شاہ حسین 1967ء

دوجی وار مجلس شاہ حسین 1973ء

تریجی وار رُت لیکھا مارچ 2000ء

22 میاں چیمبرز

3- ٹمپل روڈ' لہور- پاکستان

ورتارے کتاب ترنجن

22- میاں چیمبرز

3- ٹمپل روڈ' لہور- پاکستان

مُل -/15 روپیے

عباس علی صدیقی نے رُت لیکھا اولوں شناخت پریس لہور توں چھپوائی۔

رُت لیکھا

22- میاں چیمبرز' 3- ٹمپل روڈ

لہور- پاکستان

پنجابی شعر ریت دے سدیویں سبھا تے بلھے شاہ	5
شلوک فرید	21
پرکھ بارے میاں محمد بخش دا وچار	32
وارث دی نقل	48
قادر یار دے پورن دا جوگ	62

پنجابی شعر ریت دے سدیویں سبھا تے بلھے شاہ

'پنجابی شاعری دی موہ وکھری ہے۔ ایہدی زبان اردو ہندی کولوں ودھیر پرانی ہے۔' (سنسکرت دے پرسدھ سیانے اے سی وولنر دا قول لاجونتی راما کرشنا دی کتاب 'پنجابی صوفی پوئٹس' دے سرلیکھ وچوں)۔

وولنر پنجابی شاعری نوں کوئی میہنا نہیں ہاماریا۔ آپنے ولوں وڈیائی ای کیتی آہی۔ پر میں اج ایہہ گل ایس لئی پھولی ہے پئی پنجابی شاعری بارے عام سوچ گھٹ ای ایہناں چوداں لفظاں دے ایس فقرے توں اگانہہ لنگھدی ہے۔ بہتا تے سادی' سدھی' نوک' من موہنی تے اجیہے ڈھب دیاں ہور جماندرو صفتاں پنجابی شاعری دے سر بنھیاں جاندیاں ہن پر اک اجیہے وی سیانے ہن جیہڑے عمراں گال کے ایہہ سٹا کڈھیندے ہن پئی بعضیاں تھاواں تے پنجابی شاعری دا رنگ اردو فارسی دی شاعری نوں ہتھ پاون لگ پیندا ہے تے آپنی گل دی گواہی لئی کسے اک کتاب وچوں صنعتاں' ترکیباں تے 'تغزل دے نمونے' چن کے داد منگدے ہن۔ وولنر دے قول وچ دو لفظ دھیان نوں بہوں چھکدے ہن۔ اک موہ (Charm) تے دوجا پرانی (Archaic)۔ موہ (Charm) والی گل دا سرا تاں اوہناں سیانیاں دی سوچ نال بجھا ہویا اے' جیہڑے تغزل دے نمونیاں دی بھال وچ جٹے رہندے ہن یا اُتے دسیاں چار پنج کوریاں صفتاں دا ہار پنجابی شاعری دے گل پا کے ثواب کھٹدے ہن۔ 'پرانی' (Archaic) دے لفظ توں پہلاں سوال ایہہ اُگھڑدا ہے۔ بئی کیہ پنجابی شاعری دی تاریخ وچ کدیں اجیہے لفظ وی ورتے گئے ہن جیہناں نوں زبان دی عام ورتوں ہنڈا کے لاہ بیٹھی ہووے۔ ایہہ سوال جاچن لئی تھوڑا جیہا ویروا اک ہور گل دا وی کرنا پیندا ہے۔ اوہ ہے کسے زبان وچ پوری شعر ریت دا کسے اک سمے دے شاعراں نال سبندھ۔ کیوں جے ہنڈے ہوئے روپاں دا شاعری وچ رواج اوسے ویلے ای ٹردا ہے جدوں ایس سبندھ

دی سمجھ منوں وِسر جاوے۔ بوڑھ جیہی پرانی مثال ہے پئی ریت جڑھ ہوندی ہے تے کسے اک سمے دی شاعری پُھل پتر۔ ریت ہن دے شاعر دی حیاتی دا وسیلہ تاں ہے۔ اوہ ہن دے شاعر دا بھوئیں دیاں لکیاں پدھراں نال تے سمے دیاں وسریاں گیڑاں نال جوڑ تے جوڑدی ہے پر اوہ ہن دے شاعر دی کلا دوالے لفظاں' تالاں یا مضموناں دی کسے اک چوݨ دا بنھ نہیں مریندی۔ ریت ہن دے شاعر نوں پچھلیریاں شاعراں دی کرت وچ کجھ سدیویاں سچاواں راہیں آپنا آپ وکھاوندی ہے۔ شاعری دے ایہہ سدیویں سچا لوکائی دے اندرلے دیاں سدیویاں سچاواں دا اک روپ ای ہوندے ہن۔ جے ہن دے شاعر نوں تاریخ دیاں ایہناں ہمیش لہراں دی پچھاݨ ہے تے نال اوہ پچھلیریاں دے کیتے نوں وی جاݨدا ہے تاں اوہنوں شعر ریت دی پوری سُرت ہے۔ ایس سُرت توں باجھ شاعری نویں نہیں تھی سکدی۔ پر جے شاعر پچھلیریاں دے ہنڈائے ڈھنگ الیکݨ لگ پوے تاں ریت دا پالݨ نہیں ہوندا۔ سگوں ریت دے اگے اوہدیاں پرانیاں سکنجاں دا ڈھیر لا کے اوہدا راہ ڈکݨ والی گل ہوندی ہے۔ ریت نال جے سانگا سچا ہووے تے اوہ آپݨے آپ' اندرے اندر لہردی ہے تے ہر لنگھدی گھڑی دے وِیہار موجب نت نویکلے انگ جمدی رہندی ہے۔ جیہڑا شاعر ریت دے ہنڈائے ڈھنگ اُلیکدا ہے اوہنوں جاݨو ریت دی اصل دا کوئی تھوہ نہیں تے جدوں پچھلیاں دے ورتارے دی باہرلی شکل اج دا قانون بݨ جاوے اوس ویلے سمجھو ریت نال وچلا سبندھ ٹُٹ گیا۔ اوس ویلے ریت اوہ لہر نہیں رہندی جیہڑی حیاتی دے ویہݨ وچ آپنا اصلا سگوں رکھ کے دن سونیاں شکلاں وٹاوندی ٹری جاوندی ہے۔ اوس ویلے ریت' لفظاں' رمزاں' تالاں دی اک چوݨ دی چودھر دا ناں ہو جاندا ہے۔ شاعر ایہناں لفظاں رمزاں تالاں اگے آپݨے آپ نوں بے وس کر لیندا ہے تے ایہناں دے حکم اگے سر نِواں کے ایہناں دی پکڑ وِدھیر پکیری کردا رہندا ہے۔ تے جے کسے دا داہ بہوں لگے تاں اینا ای لگدا ہے پئی اوہ ایہناں لفظاں رمزاں تالاں دے اندر رہ کے آپݨی کاڈھ دی ستھرائی تے باریکی نال ویکھݨ والیاں دا روح پرچاوے۔

ریت دی اصل بارے سمجھ دا ایہہ بھلیکھا ہر ویہے وچ کدیں کدائیں پے

ای جاوندا ہے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ وچ اجیہا بھلیکھا کدوں تے کیویں پیا ایہہ کتھ کرن لئی وکھرا مضمون چاہیدا ہے۔ ایتھے اینا دسنا ہے پئی پنجابی شاعری وچ ایہہ بھلیکھا کدے وی ایڈا پکا نہیں ہویا جو ایہدا اپا سوچن لئی سر جوڑ کے بہنا پوے۔ شیخ فرید توں ہن تائیں ریت نال اوہ سبندھ جیہدا ویردا اُتے ہویا ہے کسے نہ کسے حیلے نبھدا ای رہیا ہے۔ کدیں بہتا کدیں تھوڑا۔ اچیریاں شاعراں کول سانوں کجھ سدیویں سبھا شعر کلا دے ملدے ہن۔ نرے شعر کلا دے ای نہیں مخلوق دے جیون بارے شاعراں دی سوچ دے وی۔

پنجابی شعر ریت دا اک وڈا سدیواں سبھا تاں ایہہ ہے پئی شاعر کلا نوں شعر وچ کیتی کتھ توں وکھ کوئی چیز نہیں گندا۔ ایہناں دوہاں وچ کوئی اجیہا سانگا ہوندا ہے پئی اک نوں دوجے توں اڈ ویکھنا چاہو وی تاں ویکھیا نہ جاوے۔ شعر لفظاں ' تالاں ' رمزاں نوں سنگھار کر کے نہیں ورتدا۔ تے شعر دی بنتر دا کوئی اک پکھ پوری بنتر وچوں وکھرا نہیں ہو کھلوندا۔ شعر کلا دا تے جیون دا ایہہ سبھا وکھ وکھ شاعراں دیاں لکھیاں وچ آپنے ای آپ لہردا رہیا ہے تے کدیں کسے نوں ایہنوں نکھیڑ کے دسن یا پرچارن دی لوڑ نہیں پئی۔

دوجی ایہہ پئی جیہڑی رمز تے سینت شاعر ورتدا ہے اوہ اوہدے آپنے ویہڑے وچوں اوہدی آپنی ہڈ ورتی ہوندی ہے۔ آپنے آلے دوالے جیون دے جیہڑے رنگ اوہنوں دسدے ہن اوہو ای ایڈی کاٹ والے ہوندے ہن جے شاعر دی کلا اوہناں نوں رمز دا روپ دے دیندی ہے۔ ایہہ سبھا دسدا ہے پئی شاعر دا کم اوہدے جیون دے ورتاریاں وچ گُدھا ہویا ہے۔ ایس واسطے اوہ ہڈ ورتی دا پاس کرنوں نہیں تھڑکدا۔

تریجی ایہہ پئی شاعر آپنی گل نوں کتھ کر کے نہیں سناوندا ' رہس دے روپ وچ کھیڈ کے دسدا اے۔ رہس روپ اپناون لئی اوہ کوئی اچیچی کھیچل نہیں کریندا۔ اوہدا مہاڑ ای ایسے پاسے ہے۔ آپنی کلا تاں اوہدا جوڑ تدے جڑدا ہے جے اوہ ورتی دے ناٹک نوں لفظاں ' تالاں ' رمزاں دے روپ وچ مڑ کھیڈ وکھاوے۔ ایتھے ویکھن گوچری گل ایہہ ہے پئی رہس دے روپ راہیں شاعر آپنی ورتی نوں لوکائی دی ورتی نال اک کر کے آپنی گل نوں ہر مہاڑ تے ہر سمجھ دے لوکاں تیکر بہتا تھوڑا پچا دیندا ہے۔ ہور سُن ایس گل

وچوں ایہہ ملدا اے پئی شاعر اُتے جو جو بیندی ہے اوہ اوہنوں جھاگی وی آوندا ہے تے جھاگدیاں جھاگدیاں دھیان دی لوئے اوہنوں ویکھی پرکھی وی آوندا ہے۔

چوتھی ایہہ پئی شعر اتوں ڈھیر سدھ پدھرا تے اکھرا دسدا ہے۔ ایس سببوں پئی شاعر دی کلا اوہو ای سچے درتدی ہے۔ جیہناں وچ لوکائی دی سانجھی ہڈ ورتی دا جھلکارا ہووے تے اجیہے سچے سدھ پدھرے تے اکھرے ای ہوندے ہن۔ پر گوہ نال ویکھو تاں باہر دا ایہہ سدھڑاپا اصلو اصلیں شعر دیاں اوہناں گُجھیاں پدھراں اُتے اک پردہ ہے جتھے کلا دا ہتھ جذبے تے وچار دیاں مہین گنجھلاں نال پیا نجِھدا ہے۔ شاعری دے اُپرلے تے اندرلے روپاں وچ اوہو وتھ ہے جیہڑی حیاتی دے ظاہر باطن وچ ہوندی ہے۔ ویکھو تاں اکا سدھ پدھری تے اکھری' ورتن لگو تاں ات ڈونگھی تے اوکھیری۔ باہرلے سدھڑاپے تے اکھرتوں ای بعضے پڑھن سُنن والے بُھلیں پے کے اچیریاں شاعراں دی کرت تے لوک گیتاں وچ فرق نہیں کر سکدے۔ اوہ ایہہ نہیں ویکھدے پئی شاعر لوک گیت دے سدھڑ مہاندرے نوں پردہ کر کے پڑدیوں اوہلے کیہڑی کھیڈ رچاوندا ہے۔ مہاندرے تے اصلے دی ایہہ وتھ جانو کلا دا اک انملا گُن ہے۔ ایسے وتھ وچوں سُنن والے دے من اندر حیرانی والی اوہ کھچ پھُٹدی ہے جیہڑی شاعر دی رچی کھیڈ دے معنیاں دا بوہا ہے۔

پنجابی شعر ریت دا سبھ توں ودھ جاتیا تے منیا سدیواں سبھا ایہہ ہے پئی ہر حیلے شاعر دا واہ مُڈھلیاں تے وڈیاں تگادیاں نال رہندا ہے۔ ایس سبھا دی پچھان عام ہے تے ایسے کارن ایہدی سمجھ عام نہیں۔ عام ایہو سمجھیا جاوندا ہے پئی شاعر حیاتی توں باہرلی کسے کہانی وچ چیت دھری بیٹھا ہے۔ ایس گل دی پوری نکھیڑ تاں ایس لیکھ وچ اگیرے جیسے ہوسی۔ ایتھے اینی گل ڈھیر ہے پئی پنجابی ریت دے شاعر دی مُڈھلے تے انتلے ست دی ٹوہ کوئی سوچ دی پھوکی اڈاری نہیں۔ ایہہ روز دی ہڈ ورتی دے دنو دن پکھاں نوں معنیاں دی اک لڑی وچ پروون دا جتن ہے۔ ایس جتن پچھے بندے دا اوہ بنھ ہے جیہڑا اوہنوں حیاتی دی کھیڈ دے پورے معنے بھالن وچ لائی رکھدا ہے۔ مُڈھلے تے انتلے ست بارے شاعر دی چِنتا سمجھو حیاتی دی عام رہت بہت بارے ای ہوندی ہے۔ جنا جیون ورتی وچوں اگھڑدیاں

سوالاں نال شاعر دا سبندھ گوڑھا ہے اونی ای ایہہ چنتا گھروڑویں ہے۔

دونہہ گلاں پاروں پنجابی ریت دیاں اُپر دسیاں ساریاں سدیویاں سبھاواں دا ویروا بلھے شاہ ہوراں دی کلا راہیں کرنا چنگا رہندا ہے اک تاں ایہہ پئی سمے حساب اوہ پنجابی شاعری دی تاریخ دے ادھ وچکار ہن تے دوجی ایہہ پئی اوہناں دی کرت وچ ایہناں سدیویاں سبھاواں دا مہاندرا ڈھیر گوڑھا ہو کے دسدا ہے۔

بلھے شاہ ہوراں دی چوکھی کرت کافی دے روپ وچ ہے۔ اوہناں دی کافی عام اک رہاء تے کجھ ترے سطرے بنداں دی نکی جیہی نظم ہوندی ہے۔ اک بند دا دوجے نال جوڑ سدھا تے سواہرا نہیں ہوندا۔ انج آکھ لو پئی کافی شاہ ہوراں دی اک نکا جیہا گیت ناٹک ہوندا ہے۔ جیہدے وچ ونو ون واجاں دا ٹاکرا معنیاں دی اک تصویر نوں اگھیڑ دا ہے۔ باہروں ویکھیئے تاں کافیاں دی بنتر اندر لوک گیتاں وچ رچی روز دی ورتی والا مہاندرا دسن لگ پیندا ہے۔ اگلے گھر دے معاملے نجبھن لئی ماں کڑی دا سبھا پئی سودھدی ہے۔

کر کتن ول دھیان کڑے
توں سدا نہ پیکے رہناں اے
پاس امڑی دے نہ بہناں اے
بھانت وچھوڑا پیناں اے
وس پوسیں سس ننان کڑے'
توں ستیاں رین گزار نہیں
مڑ آونا دوجی وار نہیں
دت بہناں ایس بھنڈار نہیں
وچ اکو جیڈا ہان کڑے
کر کتن ول دھیان کڑے

باہرلا رنگ تاں لوک گیتاں والا ای ہے۔ وسیب دی سبھ توں قدیمی واج ماں

دی جیہڑی پیڑھیو پیڑھی جوان دھیاں نوں مت دیاں سدھیاں پر ترکھیاں گھڑکیاں بولاں نال پئی پڑنڈ دی ہے۔ پر ایس واج دی لہر وچ اک اجیہا ہلارا ہے جیہڑا سوچ نوں باہرلے سادے رنگ توں کھچ کے ہڈورتی دیاں گنجھلاں وچ لیا سُٹدا ہے۔ ایتھے بندہ اندرلے جیون وچ گڑھت دیاں نت نویاں پوڑیاں پیا چڑھیندا ہے۔ اوہدا داہ گھر دیاں جماندرو سبندھاں نالوں ٹُٹ کے جگ دسیب دیاں اَن ڈِٹھیاں ساکاں نال پیندا ہے۔ تے ایس داہ وچ گن 'کرنی تے چنگے ورتارے نال ای نبھا ہوسی۔ عام ورتی دی اک سدھی جیہی کتھ سُلدے ایتھیں بندے دے جیون دی وڈی کہانی وچ جا اپڑے ہاں۔ پر شاعری دی کلا ساری کھیڈ وچ اجے گُجھی رہی ہے پئی ساہنوں اوہدا ہتھ دِسیا ای نہیں۔ رہاء تے انتریاں دے الاون وچ اک اجیہی بینت رکھیو نیں جیہڑی ایس سدھ پدھری گل نوں اک وڈے گھیر والی رمز بنا دیندی ہے۔ کافی نیجھ نال ویکھن گوچری ہے۔ 'کر کتن ول دھیان کڑے' وچ ماں دی واج وچ چتاوی ہے 'مت دی ماروی اے تے پیار وی۔ پر ایہہ اوہ پیار ہے جیہڑا جیون دیاں اٹل ہوئیاں دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے ویکھ سکدا ہے۔ ماں دی واج کل وچوں نکلدی ہے تے بھلک ول اٹھدی ہے۔ دھی کل تے بھلک دے اوس دندے اُتے کھلی ہے جتھے بندے دے اندرلے جیون دا اک اک دیہنہ آوندی رات دے گوڑھے ہنیرے وچ جھاتدا ہے تے اوہنوں سجھن دا چارا کریندا ہے۔ کتن دا کم ادھ واٹڑا کم اے چکن 'تُنبن تے اُنن ہنڈاون دا وچلا پڑا۔ جیون دیاں ہوراں پڑاواں وانگوں ایتھے وی کھلوون دی وِہل نہیں۔ بس کل نوں اج نال رلا کے بھلک ول ویکھن دی ای وِہل ہے۔ چرخے دی چال سمے دی چال ہے۔ جیہدا ہر پل نواں وی ہے تے پراتا وی۔ چرخے دی گھوکر دے نال دھی دی بانہہ دے ہلار وچ جتھے تند نوں سرے چاہڑن دا ہٹھ تے چج ہے اوتھے تند ترٹن دا بھو وی ہے۔ ماں دی واج جذبے دیاں ایہناں دوہاں پکھاں نوں اک کریندی ہے 'شاہ ہوراں سارا ناٹک اک واج راہیں کھیڈ کے وکھایا ہے۔

اک وڈی اوکھت ایہہ ہے پئی اسیں شاعر دیاں بولاں دے کھلار توں ڈر کے جھب آپنی گھسی ہوئی سوچ دا ملبا اوہدے اتے الد دیندے ہاں۔ ہن بلھے شاہ دی سوچ دا

حیاتی نال کنڈا سچا تے گوڑا سبندھ ہے۔ جیہنوں اسیں رب تے بندے 'روح تے بُت والے پرانے صوفی نسخے وچ ولھیٹ کے اک پاسے رکھ دیندے ہاں۔ شاعری نوں سمجھن دے صوفی نسخے دے سارے ٹھوک ایڈے چر وکئے ورتوں وچ پئے آوندے ہن جے ہن اوہناں وچوں معنیاں دا ست مک مکا گیا ہویا ہے۔ ہن لفظ 'صوفی' بلھے شاہ تے بعضیاں ہور شاعراں نوں سوچیوں بنا سلاہن والیاں دے کم دی آوندا ہے تے سوچیوں بنا نندن والیاں دے کم دی۔ ایہہ تاں ہویاں بے سمجھی دیاں گلاں۔ پر کھوج تے پرکھ دیاں سیانیاں پدھراں ول وی بندہ سُرت سنبھال دی آس نہ لاوے تاں ہور کتھے لاوے۔ بلھے شاہ بارے ڈاکٹر لاجونتی ہوراں دا پنجابی صوفی پوئٹس وچ لکھیا ویکھو۔

'بلھے ہوراں ازلی محبوب دے بارے اک سچے سالک ہار بڑے پاک تے روحانی رنگ وچ گل کیتی۔ کیوں جو اوہناں نوں مالک کُل نال عشق ہا تے ایس پاروں اوہناں نوں دنیا دی محبت اکا ای اوپری نظر آوندی آہی۔اوہناں دی شاعری وچ واشنا رنگ اصلوں نہ ہون دا ایہو پہلا تے وڈا کارن ہا'۔

میں ڈاکٹر لاجونتی دا لکھیا اوہناں لفظاں وچ ای اُلتھیا ہے جیہڑے صوفی نسخے وچ ورتیندے ہن۔ کیوں جو اوہناں دی انگریزی لکھت دا مہاڑ ایہدرے ای اے۔ ڈاکٹر لاجونتی ہوراں ویروا نہیں کیتا پئی ایہہ پاک تے روحانی رنگ اصلو اصلیں کیہ شے ہوندی اے تے سچے سالک دی عام ورتی نال ایہدا جوڑ کیہ بندا اے۔ پر اینا اوہناں دی گل توں نتر دا اے پئی اوہناں دی جاچے بندے دے پنڈے وچوں کھڑن والی سِک دا بندے دے روح نال کوئی جوڑ نہیں۔ روح تے وجود دیاں ورتیاں وکھو وکھ ہوندیاں ہن تے ایہناں نوں رچن دے ڈھنگ وی اڈو اڈ ہوندے ہن۔ ایہہ اک وکھالی آہی اوس پکڑ دی جیہڑی صوفی نسخے ساڈی سوچ اتے کیتی رکھی ہے۔ سوچاں اتے اجیہیاں پکڑاں ہوندیاں بندے دے روح تے پنڈے دا میل کدے نہیں ہو سکدا بھاویں بلھے شاہ تے اوہناں جیہے ہور شاعر ایس میل دیاں رمزاں سمجھاون لئی عمراں گال بیٹھن۔ جتھے کوئی اجیہا شاعر دسیا' جیہڑا بندے دی کہانی نوں وچوں پھول کے دسے' اوہدے اُتے صوفی دا ٹھپا لگ دیندا ہے

تے مُڑ نِنجے موجب کُڑی ہوئی روح بندے دا' تے کونت خدا ہویا' دوہاں دا میل موت۔ باقی ماں شریعت تے سس نناں منکر نکیر۔ تے ایسے رنگ دے ہور کئی دیرو ے۔ اسیں ایہہ نہیں ویکھدے پئی شعر دی بولی وچ موت' خدا تے روح جیہے لفظ تے آپوں رمزاں ہن بندے دی ہڈ ورتی دیاں۔ اصل جھیڑا ایہو ہے پئی اسیں رمز تے معنیاں نوں صحیح کر کے نہیں ویکھدے۔ رمز توں معنیاں تیکر پینڈا اسیں چھڑپ کے نبیڑنا چاہوندے ہاں۔ جیویں اک دے ہندسے توں دو تیکر پُجی دا ہے۔ رمزاں معنیاں دا سبندھ کوئی ایہو جیہا اکولا نہیں ہوندا پئی جس ویلے ویکھو مونہوں بول پوے۔ رمز نوں سیانن لئی اوہنوں دھیان دیاں ہنیریاں وچ پکاونا پیندا ہے۔ اوتھے اوہ پک کے کھڑدی ہے تے کھڑ کے معنیاں دے روپ وکھاوندی ہے۔ رمز چیتے نوں ہلون کے سوچ تے جذبے دیاں لہراں چھوہ دیندی ہے تے ایہہ لہراں ورتی دے ان ڈٹھے تے بھلے مہاندرے ساڈے ساہویں لیا کھلیاردیاں ہن۔ تے ایہناں مہاندریاں دے درس نال ساڈے اندرلے دے موئے انگ جاگ کھلوندے ہن نالے ای ایہہ گل وی پئی معنیاں دا جیہڑا مہاندرا رمز راہیں ویکھیا جاوے اوہ کوئی سُکا وچار نہیں ہوندا۔ اوہدے اندر رمز دے رنگ والی رت ہوندی اے۔ مکدی ایہہ پئی رمز دا کم دُولا ہویا۔ اک تاں اوہ سوچ نوں چیزاں دے باہرلے بُت توں وچار والے اندرلے ست ول کھڑدی ہے تے تاں ای سوچ نوں پچھلے پیریں بابر لیا کے ست تے بت نوں اک تھاں کر دیندی ہے۔ رمز ظاہر تے باطن دا وچلا پڑا ہے جتھے ایہناں دوہاں دا انت ملاپ ہوندا ہے۔ شعر دی رمز سیانن دے ایسے دیہار راہیں بندہ جیون دی پوری کھیڈ سیانن دا جتن کریندا ہے۔ حیاتی دے باہرلے روپ اُتے دھیان دی اکھ ٹکدی وی نہیں پر جدوں اوہ اندر پجدی ہے تاں مڑ باہر نکلن دا راہ اوہو ظاہر والا ای ہوندا ہے۔ ظاہر باطن انج پرتے جاوندے ہن پئی ایہہ نہیں ہوسکدا جے اک نوں ہتھوں سٹ کے دوجے نوں جا پھڑیے۔ بلھے شاہ ہوراں حیاتی والی کھیڈ نوں شاعری وچ مڑ کھیڈیا۔

جیہڑے سبھا وچ جیون جالیا اوسے نال ای کلا اساری۔

ویاہ دے پربندھ والی رمز شاہ ہوراں چوکھی واری کافیاں اندر آندی ہے۔ ویاہ

جیون دی اک جون وچوں نکل کے دوجی وچ پین والی گل ہے۔ ایسے کارن ویاہ نوں موت دی مثال نال سمجھیا جاوندا ہے۔ ویاہ دا بوہا وی موت وار حیاتی دے اک روپ دا انت ہے تے اگم دیاں کوئی نہیں جاندا۔ ایسے کر کے ویاہ دی رسم ریت تے موت دی رسم ریت وچ گھٹی نیڑ ہے۔ ہار سنگار ' ڈولی کہار دوویں تھاویں ہوندے ہن تے ویاہ دے سہاگ ' گاون تے کھارے موت دیاں وِیناں نال جا کھیہندے ہن۔ ویاہ تے موت دیاں معنیاں تے شکلاں وچ اجیہی نیڑ ہون پاروں پڑھن سُنن والیاں عام ایہو جاتا پئی بلھے شاہ ہوراں ویاہ دے روپ وچ موت دی کہانی کیتی ہے تے بندے نوں آون والی اوکھی بھیڑ دا ڈراوا دے کے اوہنوں چنگیریاں عملاں وا درس دتو نیں۔ پڑھن سُنن والیاں ایہہ نہ ویکھیا پئی موت تاں آپ ایتھے اک رمز ہے۔ شاہ ہوراں موت تے ویاہ دیاں دونہاں رمزاں راہیں اصلو اصلیں حیاتی دی کہانی کیتی ہے۔ حیاتی جیہدا ہر پل ورتی دی نویں تے بدلویں شکل نال میل کراوندا ہے۔ حیاتی جیہدے وچ ہر پچھڑی گھڑی دا کیتا آوندی گھڑی لئی داج بن دیندا ہے۔ موت تے ویاہ نوں رلاون وچ دوجا بھیت ایہہ ہے پئی جیویں ویاہ موت دی اک شکل ہے۔ انج ای موت ویاہ دا اک روپ ہے تے جیون دی کہانی موت اتے آن کے مکدی نہیں۔ بس اک جون وٹاوندی ہے۔ کافی ویکھو۔

کت کڑے نہ وت کڑے۔ چھلی لاہ بھروٹے گھت کڑے

تیرے بابل گنڈھیں پائیاں

اجے نہ تینوں سرتاں آئیاں

دن تھوڑے تے چاء مکائیاں

گھر پیکیاں دے دن ست کڑے۔ کت کڑے نہ وت کڑے۔ ..

کت ' وت ' گھت تے لاہ دیاں سینتاں وچ دبکا وی اے تے کاہل وی۔

بلھا شوہ گھر آپنے آوے

چوڑا بیڑا سبھ سہاوے

گُن ہوسی تاں گلے لگاوے

تے مڑ نسخے موجب گڑی ہوئی روح بندے دا' تے کونت خدا ہویا' دوہاں دا میل موت۔ باقی ماں شریعت تے سس ننان منکر نکیر۔ تے ایسے رنگ دے ہور کئی دیر وے۔ اسیں ایہہ نہیں ویکھدے پئی شعر دی بولی وچ موت' خدا تے روح جیہے لفظ تے آپوں رمزاں ہن بندے دی ہڈ ورتی دیاں۔ اصل جھیڑا ایہو ہے پئی اسیں رمز تے معنیاں نوں صحیح کر کے نہیں ویکھدے۔ رمز توں معنیاں تیکر پینڈا اسیں چھڑپ کے نبیڑنا چاہوندے ہاں۔ جیویں اک دے ہندسے توں دو تیکر پُجی دا ہے۔ رمزاں معنیاں دا سبندھ کوئی ایہو جیہا اکولا نہیں ہوندا پئی جس ویلے ویکھو مونہوں بول پوے۔ رمز نوں سیانن لئی اوہنوں دھیان دیاں ہنیریاں وچ پکاونا پیندا ہے۔ اوتھے اوہ پک کے کھڑدی ہے تے کھڑ کے معنیاں دے روپ وکھاوندی ہے۔ رمز چیتے نوں ہلون کے سوچ تے جذبے دیاں لہراں چھوہ دیندی ہے تے ایہہ لہراں ورتی دے ان ڈھٹے تے بھلے مہاندرے ساڈے ساہویں لیا کھلیاردیاں ہن۔ تے ایہناں مہاندریاں دے درس نال ساڈے اندرلے دے موئے انگ جاگ کھلوندے ہن نالے ای ایہہ گل وی پئی معنیاں دا جیہڑا مہاندرا رمز راہیں دیکھیا جاوے اوہ کوئی سکا وچار نہیں ہوندا۔ اوہدے اندر رمز دے رنگ والی رت ہوندی اے۔ مکدی ایہہ پئی رمز دا کم ڈوہلا ہویا۔ اک تاں اوہ سوچ نوں چیزاں دے باہرلے بُت توں وچار والے اندرلے ست ول کھڑدی ہے تے نال ای سوچ نوں پچھلے پیریں باہر لیا کے ست تے بت نوں اک تھاں کر دیندی ہے۔ رمز ظاہر تے باطن دا وچلا پڑا ہے جتھے ایہناں دوہاں دا انت ملاپ ہوندا ہے۔ شعر دی رمز سیانن دے ایسے دیہار راہیں بندہ جیون دی پوری کھیڈ سیانن دا جتن کریندا ہے۔ حیاتی دے باہرلے روپ اُتے دھیان دی اکھ ٹکدی وی نہیں پر جدوں اوہ اندر پجدی ہے تاں مڑ باہر نکلن دا راہ اوہو ظاہر والا ای ہوندا ہے۔ ظاہر باطن انج پرتے جاوندے ہن پئی ایہہ نہیں ہوسکدا جے اک نوں ہتھوں ست کے دوجے نوں جا پھڑیے۔ بلھے شاہ ہوراں حیاتی والی کھیڈ نوں شاعری وچ مڑ کھیڈیا۔ جیہڑے سبھا وچ جیون جالیا اوسے نال ای کلا اساری۔

دیاہ دے پربندھ والی رمز شاہ ہوراں چوکھی واری کافیاں اندر آندی ہے۔ دیاہ

جیون دی اک جون وچوں نکل کے دوجی وچ پین والی گل ہے۔ ایسے کارن ویاہ نوں موت دی مثال نال سمجھیا جاوندا ہے۔ ویاہ دا بوہا وی موت ہار حیاتی دے اک روپ دا انت ہے تے اگم دیاں کوئی نہیں جانْدا۔ ایسے کر کے ویاہ دی رسم ریت تے موت دی رسم ریت وچ گھٹی نیڑ ہے۔ ہار سنگار' ڈولی کہار دووےں تھاویں ہوندے ہن تے ویاہ دے سہاگ' گاون تے کھارے موت دیاں ویناں نال جا کھیہندے ہن۔ ویاہ تے موت دیاں معنیاں تے شکلاں وچ اجیہی نیڑ ہون پاروں پڑھن سُنن والیاں عام ایہو جاتا پئی بلھے شاہ ہوراں ویاہ دے روپ وچ موت دی کہانی کیتی ہے تے بندے نوں آون والی اوکھی بھیڑ داڈراوادے کے اوہنوں چنگیریاں عملاں دا درس دتو نیں۔ پڑھن سُنن والیاں ایہہ نہ ویکھیا پئی موت تاں آپ ایتھے اک رمز ہے۔ شاہ ہوراں موت تے ویاہ دیاں دونہاں رمزاں راہیں اصلو اصلیں حیاتی دی کہانی کیتی ہے۔ حیاتی جیہدا ہر پل ورتی دی نویں تے بدلویں شکل نال میل کراوندا ہے۔ حیاتی جیہدے وچ ہر پچھڑی گھڑی داکیتا آوندی گھڑی لئی داج بن ویندا ہے۔ موت تے ویاہ نوں رلاون وچ دوجا بھیت ایہہ ہے پئی جیویں ویاہ موت دی اک شکل ہے۔ انج ای موت ویاہ دا اک روپ ہے تے جیون دی کہانی موت اتے آن کے مکدی نہیں۔ بس اک جون وٹاوندی ہے۔ کافی ویکھو۔

کت کڑے نہ وت کڑے۔ چھلی لاہ بھروٹے گھت کڑے

تیرے بابل گنڈھیں پائیاں

اجے نہ تینوں سرتاں آئیاں

دن تھوڑے تے چاء مکائیاں

گھر پیکیاں دے دن ست کڑے۔ کت کڑے نہ وت کڑے۔ ..

کت' وت' گھت تے لاہ دیاں سینتاں وچ دبکا وی اے تے کاہل وی۔

بلھا شوہ گھر آپنے آوے

چوڑا بیڑا سبھ سہاوے

گُن ہوسی تاں گلے لگاوے

نہیں رو دیں نینیں رت کڑے
کت کڑنے نہ دت کڑے۔

لفظاں دی ورتوں اوہو گھرو کی گل کتھ والی ہے۔ پہلی کافی وانگوں ماں دھی دا ٹاکرا ہے پر ایتھے ماں دی واج ودھیر ترکھی ہے۔ ایتھے اوہ دھی نوں کتن دے کم ول دھیان کرن دی مت نہیں دیندی ایتھے اوہ کم دے مُل پین دے ویلے ول پئی ویکھدی ہے۔ روں پونیاں تکلے اُتے گیا تے تکلیوں ہن بھروٹے وچ آن لتھنا ہے۔ اندرلے جیون دا ایہہ پڑا ویکھو۔ کیتی داروپ رنگ پکیرا ہو کے پیا دسدا ہے۔ پر بندہ ہوئی دے دندے تے کھلوتا آپنے اندروں سچ تے ہتھ پیا پھرول پھرول لبھدا ہے ایہہ تاں کوئی نہیں آکھ سکدا پئی شوہ کیہ ہے تے کیہڑا ہے؟ ہاں انج لگدا ہے جیویں شاعر نوں آوندیاں گھڑیاں وچوں اک اچیچی گھڑی دی اڈیک ہے۔ جیہڑی اوہدی کیتی ورتی تے ہوئی نوں' اوہدے ظاہر تے باطن نوں اوہدے آپ سبندھ تے جگ سبندھ نوں میل کے اک کر جاوسی۔ اجے شاہ ہوریں اڈیک دیاں پینڈیاں دیاں ورتیاں جھاگدے تے وکھاوندے ہن۔ اوس آوندی گھڑی دے ہتھ چوڑے بیڑے ہوسن۔ ٹوماں والیاں رمزاں ملاپ دی موہ دی دسدیاں ہن۔ پر ایس موہ وچ اک گجھا جیہا ڈر وی ہے کیوں جے ایس موہ دی پکڑ کرڑی ہے۔ ٹومیاں شوہ دی چاکری من لین دیاں رمزاں وی ہن۔ آون والی ایس نرالی گھڑی اگے آپنا سبھ کجھ ڈھیر کرنا پوسی۔ ٹومیاں وجود دا سنگار وی ہن تے باندھ وی۔ اوس گھڑی پورے سریر دی' بندے دے سارے وجود دی منگ کرنی ہے۔ تے جے اوس گھڑی جوگا گن پلے نہ ہویا تاں پچھوتاوے دا ساڑ۔ ویکھو'رت' والی تک سوہے رنگ دا جھلکار دے کے سہاگ دی گھڑی دے انند نوں پچھوتاوے تے جھورے نال کیویں رلاوندی ہے۔ رتا رنگ اک پاسے سہاگ دا ہے تے اک پاسے جھورے دا۔ اگوں ایہہ بندے دا آپنا جتن تے گن ہے دونہاں وچوں کوئی جھولی پالوے۔ جتن تے گن والی گل تے آن کے رہاء دے بول کت' وت تے گھت آپنے آپ رت دے لفظ نال مِل ویندے ہن۔ واج ولوں وی تے معنیاں ولوں وی۔ انج لگدا ہے کافی دی بنتر دیاں گھنڈیاں ایہہ تکاں ای ہن۔ تے ایہناں دا اک

دوجی نال سانگا سمجھن گوچرا ہے۔

اک ہور کافی دی استھائی:

میں کسمبڑا اچن چن ہاری نی

میں کسمبڑا اچن چن ہاری

اک عام ویہار دی گل ہے۔ کڑی کسمبے دے پھُل پئی چگدی ہے۔ کسمبے والی رمز گھنی کھلاردیں رمز ہے۔ کسمبے دے رتے پھُل کپڑے رنگن دے کم آوندے ہن۔ کسمبا ہے تاں عام جیہی بوٹی پر پھل چگنا سوکھا نہیں ہوندا۔ پھل نکے ہوندے ہن تے کنڈے ڈھیر۔ کسمبے دا رنگ انند تے ملاپ دا رنگ ہے پر سہاگ رنگ رنگن واسطے جتن دیاں اوکڑاں وی سہیڑنیاں پوندیاں ہن۔

ایس کسمبے دے کنڈے بھلیرے اڑ اڑ چنڑی پاڑی

ایس کسمبے دا حاکم کرڑا ظالم ہے پٹواری

میں کسمبڑا اچن چن ہاری

ایس کسمبے دے چار مقدم ماملا منگدے بھاری

ہورناں چگیا پھوہیا پھوہیا میں بھر لئی پٹاری

میں کسمبڑا چن چن ہاری

چن چن کے میں ڈھیری کیتا لتھے آن بپاری

اوکھی گھاٹی مشکل پینڈا سر تے گٹھڑی بھاری

میں کسمبڑا اچن چن ہاری

رہاء دی واج تھکیویں تے اکاء نال ٹٹدی جاپدی ہے تے انترے اوکڑاں دے ڈر ہتھوں سہم کے اکٹھے ہوندے لگدے ہن۔ رہاء دے تھکیویں وچ اک فیصلے دا رنگ ہے تے انتریاں دے سہم وچ دلیلیں چین دا۔ رہاء والی گل ہوراں نوں سنا کے کیتی لگدی ہے تے انتریاں والی آپنے آپ نال۔ کافی دا مضمون وی اندرلے تے دوالے دا سبندھ ای ہے۔ بڈورتی دی کھیڈ لفظاں وچ انج کھیڈی ہے پئی سمجھو کافی دی بنتر اوہدے مضمون دی

اک رمز بن گئی ہے۔ بندے دے اندر لے دا دوالے نال ٹاکرا بلھے شاہ ہوراں کافیاں وچ مڑ مڑ وچاریا تے پڑچولیا ہے۔ اوہناں دی کافی وچ واج اکو ای ہوندی ہے پر ایہہ اکو واج سمندری چھل وانگر کدیں اندروں باہروار اُگھڑدی ہے تے کدیں باہروں دوالے نال کھیہہ کے اندروار ڈھلدی ہے۔ ایس کافی وچ اندر لے دی رمز کسیے دی چوگ ہے تے دوالے دیاں رمزاں حاکم پٹواری مقدم تے بپاری ہوئیاں۔ ویہے دے ویہار دیاں ساریاں پیڑھیاں ایہناں چونہہ رمزاں وچ گِن گئے ہن۔ کڑی کے ہور کم لئی پھل چکن والا جفر جالدی ہے۔ پر دیسب دی اکھ اوہدی کیتی نوں آپنے ویہار ور تارے والے رنگ وچ ویکھدی تے پرکھدی ہے۔ تے ایس پرکھ وچ اندرلا گُن یا تے اوگن سمجھیا جاوندا ہے یا وکاؤ جنس تے شاہ ہوراں اُتے ہوراں کولوں گُن وچ اچیریاں ہوون پاروں ہوروی بھار ہے:

ہورناں چکیا پھوھیا پھوہیا میں بھر لئی پٹاری

اندر باہر دیاں بھیڑاں نوں شاہ ہوراں کھیڈ بنا کے وکھایا ہے پر انج پئی اوہ آپ ایہدے کھڈار وی ہن تے رچنہار وی۔ کھیڈ نوں ڈُولیوں ویکھ سکدے ہن۔ ایسے کارن بھاویں اوہناں دی واج حیرانی پاروں ڈانواں ڈول ہووے تے بھاویں تھکیویں ہتھوں کُجھ جاوے اوہدے وچ اک عجیب جیہا سگھڑپ لبھدا ہے۔

اوکھی گھاٹی مشکل پینڈا سِر پر گٹھڑی بھاری

اک کافی ہن اجیہی ویکھو جیہڑی بلھے شاہ ہوراں دیاں ودھیر پڑھیاں سُنیاں جاوݨ والیاں چیزاں وچوں ہے:

میری بکل دے وچ چورنی	میری بکل دے وچ چور
کیہنوں کوک سناواں نی	میری بکل دے وچ چور
چوری چوری نکل گیا	تے پیا جگت وچ شور
میری بکل دے وچ چورنی	میری بکل دے وچ چور

بہوں پڑھیاں سُنیاں نظماں نوں سمجھیا پرکھیا گھٹ ای جاوندا ہے۔ روز دے ملݨ والیاں وانگر سانوں ایہناں دیاں مہاندریاں وچ کوئی اچنبھا گل نہیں دسدی جیہڑی

سوچ نوں ہلوٹے۔ نظم دی کوئی اک لہر کوئی اک لفظ اک اکہری جیہی سوچ یا جذبے نوں اگھیڑ دے ہن۔ وت اوس سوچ یا جذبے نوں ہمیش لئی اوس نظم دا مہاندرا سمجھ لیتا جاوندا ہے تے پڑھن سنن والے سدا اوسے مہاندرے نوں مونہہ دھری رکھدے ہن۔ ایس کافی نال وی ایہو ای ہویا۔ ایہدی ترکھی لے تے نویکلیاں رمزاں سنن والیاں تے اجیہی کاٹ کیتی پئی اوہناں نوں اٹھن جوگا نہ چھڈیا۔ اج وی بلھے شاہ ہوراں دیاں کئیاں دوجیاں رچیاں وانگر ایس کافی نوں پڑھن سنن لگیاں لوکاں نوں آپنے اندر اک دراڈی جیہی حیرانی گڑلدی جاپدی ہے پر ایہو جیہاں حیرانیاں لوک دوراڈی پچھیاں رہن دیندے ہن۔

ویکھن والی گل کافی وچ ایہہ آہی پئی لے جنی ترکھی ہے واج اونی ای نیویں ہے۔ ایڈی نیویں پئی کرن والی آپنے آپ نال ای پئی کریندی جاپدی ہے۔ ساری کافی وچ مونہہ اگے ہتھ ذرا اوہلا کیتا لگدا ہے۔ جیویں کوئی محرم نال بھیت دی گل پیا کریندا ہووے۔ ایہہ بھیت کجھ اجیہا اچنبھا ہے پئی بولن والی دے مونہوں کاہلی پیاں گلاں کر دیاں ہن۔ وت وی اوہنوں سجھدا نہیں پئی گل نوں کھولے کیویں۔ رہاء نوں ای ویکھو 'میری بکل دے وچ چورنی' پہلیاں چونہہ لفظاں وچ واج کھچدی تے سنگڑدی تے چور دے لفظ اُتے آپنے آپ وچوں باہر اُگھڑدی ہے تے وت 'نی' آکھ کے گل دا سرا سنن والی دے ہتھ پھڑا جاوندی ہے۔ رمزاں ایس کافی دیاں ویروے نال ویکھن گوچریاں ہن۔ بکل والی رمز جانو ساری نظم دی گھنڈی ہے۔ اصلوں وی تے وجھوں وی۔ پوری کافی اُتے جیہڑا گجھی ورتی دا پرچھانواں پیا جاپدا ہے اوہ بکل دے لفظوں ای اٹھیا ہے تے اگے ساریاں رمزاں اوہنوں گوڑھا کریندیاں جاندیاں ہن۔ بکل اکلے جی دے اندر لے اکلاپے دی تصویر ہے۔ اکلاپے وچ بندہ تد تائیں نچنت رہندا ہے جد تیکر اوہنوں اک انوکھی جیہی ورتی آپنے اتے اتردی نہیں جاپدی۔ جس ویلے شاعر اتے اجیہی انوکھی ورتی اتری اوہنوں اک دوجا جی آپنے اندرلے وچ لکیا جاپیا۔ ایہہ دوجا جی اوہدی آپنی کایا کولوں ڈھیر وکھرا تے نرالا ہے جیویں گھر دے جانے پچھانے وسیب وچ چور اوپرا ہوندا ہے۔ ہن بکل والی رمز اک ہور رنگ کڈھدی ہے۔ جے ایس اندرلی انوکھی ورتی نوں لوکاں وچ کھنڈائیے تے گل رولا ہو

جاندی ہے۔ پر بکل وچ چور گھٹیا وی نہیں جاوندا۔ 'کہنوں کوک سناواں' دا جواب ایہو ای ہے پئی شاہ ہوریں کلا دے پڑدے اوہلے ہو بہندے ہن کیوں جے کلا دا سبھا ای اجیہا ہے پئی ایہدے وچ جنی گل کھولو اونی ہور گجھی ہو جاندی ہے۔ 'بکل دا چور' اکھان وچ اندر لے گجھے کوڑ نوں آکھدے ہن۔ شاہ ہوراں اوسے مثال نوں پرتا کے آپنے نویکلے سچ لئی ورت لیا ہے۔ ایس پرتاء والے پینترے وچ ڈاڈھی کاٹ ہے۔ جھوٹھ دی تصویر وچوں سچ دی شکل وکھاون والی ایہہ رمز سنن والے دے لوں لوں نوں سجا کھا کر ویندی اے۔ کافی دیاں دوجیاں رمزاں وی بکل والی رمز وچوں پنگریاں لگدیاں ہن۔ 'چور۔ نکل پیا کوئی ہور'۔ 'پایاں گھنڈیاں'۔ 'لک چھپ کھیڈدا ڈور'۔ اخیرلا ٹکڑا ویکھو۔

عرش منور ملیاں بانگاں

سنیاں تخت لہور

شاہ عنایت پائیاں گھنڈیاں

لک چھپ کھیڈدا ڈورنی۔ میری بکل دے وچ چور

تریجی سطر وچ الفاں دا الار تے غنیاں دے گھیرے ملکڑے گھنڈیاں بنا کے جال گھتیندے جاپدے ہن۔ چوتھی سطرے 'لک چھپ' تے 'کھیڈ' دیاں لفظاں دا ورتارا اجیہا ہے پئی کھچن والا لکیا وی پیا لبھدا اے تے ڈور کھچن دی واج وی پئی سنیندی ہے۔ نالے ایسے سطر وچ جال وچ پھاہے جان والے دی کھچ تان وی ہے۔ گھنڈیاں پاون توں پھڑے جان والے دی پھڑکن توڑیں سارا اکم دونہاں سطراں وچ مکا چھڈیو نیں۔ گھنڈیاں پاون تے کھچن والی رمز دا سبندھ ایس ٹکڑی دیاں پہلیاں دونہاں سطراں نال وی ہے۔ انج آکھ لؤ پئی ایس ٹکڑی دیاں پہلیاں سطراں جیہڑی کہانی کردیاں ہن اخیر لیاں اوسے نوں رمز دے روپ وچ کھیڈ کے دسدیاں ہن۔ ویکھو اخیر توڑیں 'چور' تے 'بکل' والی گل دا سرا ہتھوں نہیں نیں چھڈیا۔ ایس کافی وچ شاہ ہوراں اک اچرج واپری دی کتھ کیتی ہے تے اٹکل ایہہ رکھی نیں پئی بکل تے چور نوں۔ شکار تے شکاری نوں۔ عرش تے لہور نوں ڈٹھی تے ان ڈٹھی نوں اک تھاں کر کے سنن والے دے اندر ات حیرانی دا لانبو لایو

نیں۔ ایہہ گوڑ پھر ولدیاں سچ دا لشکارا پین والی حیرانی ہے۔ جیہڑی بندے دے پچھے سریر نوں گال کے اک کریندی ہے تے ظاہر دیاں اپرلیاں حد بنیاں نوں ڈھا ڈھیری کر جاوندی ہے۔

مسلمان سِویاں تھیں ڈر دے ' ہندو سڑ دے گور
دوویں ایسے دے وچ مردے۔ ایہو دوہاں دی کھور
کتے رام داس کتے فتح محمد ' ایہو قدیمی شور
مٹ گیا دوہاں دا جھگڑا ' وچوں نکل پیا کوئی ہور نی
میری بکل دے وچ چور

بلھے شاہ ہوراں کافیاں اندر نکے نکے ناٹک رچاون لئی 'نی' دی سینت کولوں چوکھا کم لیتا ہے۔ ایسے سینت دی ورتوں راہیں ساری کافی نوں سُر کریندے ہن۔ جیویں

ویکھونی شوہ عنایت سائیں
میں نال کردا کیویں ادائیں

ایتھے 'نی' دی سینت دا کم 'میری بکل دے وچ چور نی' کولوں اکا وکھرا ہے۔ پر اک کم ایس سینت دا سبھنیں تھائیں سانجھا ہے اوہ ایہہ پئی اکلے جی دی ورتی نوں وسیب دے مونہہ کریندی اے تے جذبے تے سوچ دیاں ات نرالیاں شکلاں دوالے جانے پچھانے چوکھٹے بنھ کے اوہناں نوں وڈھیر نویکلیاں کریندی ہے۔ گل ایہہ پئی شاہ ہوراں دیاں کافیاں وچ جیہڑی اکلی واج سُنیندی ہے اوہ اصلوں اصلیں اکلی نہیں ہوندی۔ شاہ ہوراں دیاں رچیاں ناٹکاں وچ اکلی واج دوالے ڈھیر ساریاں اَن سُنیاں واجاں پرھے بنھ کھلوتیاں ہوندیاں ہن۔ 'نی' والی سینت دے ونو ون پینترے ایہناں واجاں نال سُنن والیاں دا سانگا جوڑیندے ہن۔

بلھے شاہ ہوراں دیاں کجھ کافیاں دے ایس ویردے نال پنجابی شعر ریت دے اوہناں سدیویاں سبھاواں دا مہاندرا ساڈے ساہویں آ سکدا ہے جیہناں بارے ایس لیکھ دے مڈھ وچ گل ٹری آہی۔ ایہو پئی شاعر کلا تے کتھ نوں وکھو وکھ نہیں سمجھدے۔

رمزاں سینتاں دی چونڑ آپئی تے آپنڑے ویہیے دی ورتوں وچوں ای کریندے ہن۔ گل نوں نرا کتھ کر کے نہیں سناوندے' رہس روپ وچ کھیڈ کے وکھاوندے ہن۔ گل وچوں ڈھیر پکھ دار تے گوڑھی کرن پراپروں ویکھیاں کبتاں' بجھارتاں' اکھاناں' والا اکھرا تے سدھڑا مہاندرا لبھدا ہے۔ شاعر دا واہ جیونڑ دیاں وڈیاں تے مُدھلیاں تگادیاں نال ای رہندا ہے۔ ایہناں گلاں وچوں پہلیاں چار کوئی نرے کلا دے گنڑ ای نہیں ایہناں دا سبندھ جیونڑ دیاں دیہاراں تے ویہب دے ورتارے بارے شاعر دے وچار نال ہے۔ اصل گل ایہہ ہے پئی مُدھلے چار سبھا وی پنجویں تے انتلے سبھا وچوں ای پُنگر دے ہن۔ کیوں جے جیونڑ دیاں مُدھلیاں تے وڈیاں تگادیاں نال نت داواہ سچا تے پکا ہووے تاں ای کلا وچ اجیہے سنجار چڑے ہن۔

شلوک فرید

'شلوک فرید' وچ بارہویں تیرہویں صدی دی رچی کیہڑی ہے تے پندرہویں سولہویں دی کیہڑی؟ ایہہ نتارا اج ایس کارن اوکھیرا جاپدا ہے پئی جیہناں سیانیاں دا ایہہ کم ہا اوہناں ایہنوں نہیں نبیڑیا۔ باوا فرید تے اوہناں دے مگروں آون والے شاعراں وچ ترے سو ورھیاں دی وتھ پاٹن لئی کوئی ناں نہیں نظر آوندا۔ فرید گنج شکر دا آپناناں اک صوفی سنت داناں ہے۔ جیہدے دوالے لوک منتا دے چانن اچرج کہانیاں دا جھمر گھتیا ہویا ہے۔ پر ایس جھمر دی لو اوہناں دے شاعری والے مہاندرے اتے پل دا پل ای پیندی ہے تے ویکھن والے لئی ہنیر اہور گوڑھا کر جاوندی ہے۔ ویکھن والیاں دی بھُل اینی ہے پئی اوہ شاعری والے مہاندرے اتے اکھراں تے بولاں اُتے اکھ نہیں ٹکاوندے۔

ایہہ نہیں پئی مینوں لوک منتا دیاں کہانیاں بے گنیاں لگدیاں ہن یا مینوں ایہناں کہانیاں وچ تے شاعری وچ کوئی جوڑ نہیں دسدا۔ جیہناں لوکاں نوں خلقت سنت دے درجے رکھدی ہے اوہناں دیاں کہانیاں لوکائی دیاں آپنیاں کہانیاں ہوندیاں ہن۔ اوہناں دیاں اچرج کاریاں دے چرچے بیٹھ ساڈیاں آپنیاں ریجھاں تے ڈر کجے ہوندے ہن۔ فرید' نانک' حسین تے بلھے شاہ دیاں کہانیاں انج ای گوہ جوگیاں تے رمز رتیاں ہن جیویں ہیر تے رانجھے دی کہانی' پورن دی کہانی' آکھنا ایہہ ہا پئی ویکھن والے نہ کہانی نوں تھاں سر کے دھیاندے ہن تے نہ شاعری نوں۔ اک پڑھن سنن والے شعر سن کے جھبدے کہانی ول نس پوندے ہن۔ تے جس ویلے کہانی دی رمز گویڑن دا ویلا آوندا ہے تے مڑ شعر ول پرت ویندے ہن تے گل دوہیں پاسے سرے نہیں چڑھدی۔ ہاں پڑھن سنن والے نوں انج لگدا ہے پئی صوفیاں سنتاں دا قصہ کر کے اوہنے سولے بھاء کجھ گن کھٹ کھڑیا ہے۔ دوجے پڑھن سنن والے اوہ سیانے ہن جیہڑے پڑھن توں پہلاں ای

کجھ گھڑے متھے معنے چت دھری بیٹھے ہوندے ہن۔ ایہناں دی سوچ دا مہاڑ شلوک فرید دیاں 'شرحاں' تے اُلتھیاں وچ دِسدا ہے۔ جتھے کہانی تے شعر دوہناں نوں آپنے چت دھرے مطلب لئی ورتیا ہوندا ہے۔

فرید دے شاعری والے مہاندرے دا آپنا چانن اینا کو ہے پئی بھاویں ترے سو ورھیاں دی وتھ والی گھنڈی دا کھولن ساڈے کھوج کاراں دے وس نہ وی ہووے تاں وی پڑھن سنن والے نوں شلوک فرید ٹھپ کے کہانیاں نال مَن پرچاون دی لوڑ نہیں پینی چاہیدی۔

فرید تے اوہناں پچھوں آون والیاں وچکار وتھ ترے سو ورھے دی آہی کہ تریہاں ورھیاں دی۔ پر جے پنجابی شعر ریت دا سچا مہاڑا ویکھیے تاں "شلوک فرید' کافیاں تے قصیاں وچ اوپرا نہیں جاپدا۔ شعر ریت کسے گئے متھے قانون دا ناں نہیں جیہڑا شعر دی اٹکل اُتے لاگو ہووے۔ پنجابی شعر ریت دے مہاڑ اوہ سدیویں سچا ہن جیہڑے سانوں روپ وٹاوندیاں اٹکلاں اندر ساہ لیندے پئے لبھدے ہن۔ فرید دا سبندھ سولھویں صدی وچ لال حسین نال' ستارہویں وچ بلھے شاہ نال' اٹھارہویں وچ سچل سرمست نال تے انہویں وچ خواجہ غلام فرید نال ایہناں سدیویں سبھاواں راہیں بنیا ہے۔ فرید دا آپنا سبھا جے ویکھو تے اوہ نہ حسین نال رلدا ہے نہ بلھے شاہ نال نہ سچل نال تے نہ غلام فرید نال۔

شلوک فرید دوہڑیاں دا اکٹھ ہے۔ فرید دا دوہڑا امیلویاں تکاں دی دو سطری نظم ہوندی ہے۔ آپنے آپ وچ پوری تے رجویں۔ (اک ادھی وار دو دوہڑیاں دی اک ٹکڑی وی آوندی اے) ہر سطر وچکار اک ساہ دی اٹک ہوندی ہے۔ جیہڑی معنیاں نوں دم دیندی ہے۔ ایس اٹک دا سبندھ فرید دی کلا نال گھنا ہے۔ فرید دی واج دا روپ سچا ہے۔ واج اینی مٹھی تے گڑھی ہوئی ہے جیویں اکلیاں بہہ کے سوچیں پین دے ساویں سیک وچوں پئی نکلدی ہووے۔

عام شنیا دوہڑا ہے۔

کالے مینڈے کپڑے کالا مینڈا ویس

گناہیں بھریا میں پھراں، لوک آکھن درویش

ماتریاں دی ونڈ دا دوہڑے دی آکھتی نال انج میل ملیا ہے بئی واج کتوں وی چھجدی نہیں اتوں لفظ وی اُچیچا کورے ورتے ہن جیہناں نال نال دا سدھا روپ ودھیر سدھا جاپدا اے۔ پر 'لوک آکھن درویش' والی ٹکڑی اتے پنج کے پچھانہہ پر توتے انج لگدا ہے جیویں کوئی بجھارت آہی جیہڑی سدھ پدھرے روپ اوہلے آپنا آپ لکا گئی ہے۔ کپڑا ظاہر دا پڑدہ ہوندا ہے۔ لوک پڑدے نوں اصل سمجھدے ہن۔ ایس کارن ظاہر باطن اک کیتا تے چھپائی دا روپ چھڈ کے کالک مل کے جگ دے ساہویں ہو گئے۔ پر اصل پڑدہ تے ویکھن والے دی اکھ اتے ہوندا ہے۔ ویکھن والے پہلوں ظاہر نوں اصل سمجھدے سن ہن اصل نوں ظاہر آکھن لگ پے۔ پئی ایہہ کالک تے جی اینویں اوہلا ای ہے جیہڑا سانوں بھلاون لئی درویش کیتی بیٹھا ہے۔ مکدی ایہہ پئی ویکھن تے کر ویکھن دی وتھ کسے حیلے نہیں میلی جا سکدی۔ سچ تے کوڑ دیاں دولیاں شکلاں والی کھیڈ وچ کھیڈن والے تے ویکھن والے اکو جیہے بے وسے ہن۔ فرید دے بول وچ اک ہرکھ ونا ہاسا ہے۔ جیہڑا 'کالے' دا لفظ دوہراون نال گوڑھا تھی گیا ہے۔ بولن دا ایہہ ڈھنگ اوس ویلے ورتیندا ہے جدوں سینت نال کوئی اَن بُجھیا سچ انکاریاں نوں وکھاونا ہووے۔

فرید دی واج دے کچے روپ پاروں دوہڑیاں اُتے کئی واری اکھاناں دا بھلیکھا پیندا اے۔ اکھان وچ وچ نکھیڑدے ہن۔ اوہناں دی آکھتی وسیب دی ورتوں نوں کلے جی تائیں اپڑاوندی ہے۔ تے جی دی واپری نوں وسیب دے مونہہ کراوندی ہے۔ اکھان ماپیاں دی واج سناوندے ہن۔ ایسے کارن فرید دیاں گڑھیاں بولاں پچھے اک وڈیرا سیانا بولدا جاپدا اے۔ جیہڑا کچیاں بُھلیاں دے سر تے مت دا پیڈا ہتھ پیا دھریندا ہے۔ فرید بارے ایس بھلیکھے دے پسارے ویکھنے ہوون تاں شلوک فرید دی کوئی چنگی شرح پڑھ لو۔ ایہہ بھلیکھا لاہونا ہووے تاں دوہڑیاں ول گوہ کر لو۔ دوہڑا ہے:

گلیں چکڑ' دور گھر' نال پیارے نیونہہ

چلاں تاں بھجے کمبلی، رہاں تاں ٹٹے نیونہہ

دوہڑے دیاں دونہہ سطراں اندر اک پوری کہانی رہس روپ وچ کیتی لبھدی ہے۔ ایس کہانی وچ واج مت یا سکھیا دی نہیں، ہڈورتی دی واج ہے تے اوہ وی تتے تاء۔ کرن نہ کرن، ہوون نہ ہوون دیاں دلیلاں دے مونہہ آئی کڑی دی واج۔ ایتھے دونہاں سطراں وچ دلیلاں دی کھچ تان لفظاں نوں کیہے سانویں تول تول کے ونڈدی ہے۔ لفظاں دیاں نکیاں نکیاں ٹکڑیاں اتے واج کھلوندی تے کھلو کے سوچاں دیاں گھمن گھیریاں وچ گواچدی جاپدی ہے۔ دوجی سطر دے دونویں ٹوٹے انج ٹکرے کھلوتے ہن جیویں دو دلیلاں دی سانویں پکڑ نال کڑی دے پیر پتھرا گئے ہوون تے اوہ نہ اگے ونجن جوگی ہووے نہ پرتن جوگی۔ پر چپ چان دا ایہہ وٹ جیہدے پچھے دلیلاں دیاں آریاں دی سواہری رگڑ ہووے بہوں چر نہیں جریا جاوندا۔ اک پاسے پیروی پاوناای پیندا ہے۔ لاگدا دوہڑا ہے۔

بھجو بجھو کمبلی اللہ ورسو مینہہ

جائے ملاں تنہاں سجناں، ٹٹے ناہیں نینہہ

کڑی اگانہہ پیر چا کے چپ چان دا وٹ تروڑیا ہے۔ ایس دوہڑے وچ لفظاں دیاں ٹکڑیاں دا سانواں تول نہیں رہیا۔ 'بھجو' 'بجھو' ورسو' والیاں واج دیاں سٹاں دلیلاں دا جادو بھن چھڈیا ہے۔ تے اندر لے اُدم دے ڈکے کھول دِتے ہن۔ ایہناں دے کھلدیاں دوجا مصرع ہتھ دا ہڑ ہو کے نکلیا ہے۔ ویکھو 'جائے ملاں' وچوں اگھڑی واج دی لہر کیویں آپ مہاری تے انجھک 'سجناں' والے کنڈھے نال جا پلمدی ہے۔

جائے ملاں تنہاں سجناں، ٹٹے ناہیں نینہہ

ویکھو چکڑ تے مینہہ کئی دے ڈر تے کمبلی دے سنبھالے والیاں رمزاں جیہڑیاں پہلے دوہڑے وچ پیراں اُتے پکڑ کریندیاں ہن ایتھے پیراں نوں اگانہہ ودھاون دی ونگار بن گیاں ہن۔ جنی مینہہ دی پھنڈ ودھے تے جنی کمبلی بجھے اونی من دی لہر پئی گھنیری تھیندی ہے۔ کمبلی باہر لے روپ دی رمز ہے۔ اوہ روپ جیہڑا جگ دی ویکھنی بندے دی کایا اُتے اُچھاڑ کر کے پا دیندی ہے۔ کمبلی تے وجود، اُچھاڑ تے اصل کایا دی نکھیڑ تدوں ای

کر سکیدی ہے جدوں آپنی اکھ جگ دیکھنی کولوں وکھ ہو کے آپنے آپ نوں ویکھے۔ پہلے دوہڑے وچ کمبلی بھج جاون دا ڈر ایسے پاروں ہا پئی فرید دی اکھ جگ دی اکھ کولوں بہوں وکھری نہ آہی تے کمبلی توں آپنے اصلے نوں نکھیڑ کے نہ ویکھدی آہی۔ دوجے دوہڑے پُجدیاں ایہہ نکھیڑ ہو گئی تے وجود ہتھیں کمبلی نوں چکڑ تے واچھڑ وچ رولدا آپنی ترنگ وچ اگانہہ ول ٹرپیا۔ گلی وسیب دے ویہار دی رمز ہے۔ ایتھوں لنگھیوں باجھ گزارا نہیں۔ مینہہ یا رُت سمے دے رنت وگدے روڑھ دی نشانی ہے۔ ایہدے اگے وی کسے دی واہ نہیں۔ ایہناں دوہناں دی پکڑ وچ رہندیاں وی اوس توں چھٹ جاون والے ورلے اوہ ہن جیہناں کمبلی نوں وجود توں وکھ کر سنجاتا۔ اک انکل والی نکی جیہی گل ہور ایہناں دوہڑیاں وچ ویکھن گوچری ایہہ ہے پئی پہلے دوہڑے وچ دلیلاں دا کھوبا ہاتے چکڑ دی رمز ورتی' دوجے وچ اُدم دی موج اُسرنی آہی تے چکڑ دی تھاویں مینہہ ورہن دی رمز آندی۔

'شلوک فرید' دے دوہڑے معنیاں دی ایڈی وڈی سہاردیاں وی آپنے مٹھے ٹورے والی آن نہیں چھڈدے۔ واج وچ جیہڑی بیج دی گڑھتی اے اوہ اندر دیاں ہلناں وچ وی نہیں گواچی۔ ایہہ نہیں پئی دوچیئے دوہڑے دے آپنے سچے وچ ای کوئی اجیہی اچی گل ہوندی اے جیہڑی واج نوں ہمیش ای انج سنبھال رکھدی ہے۔ ہوراں شاعراں دوہڑے دے ایسے سچے وچوں آپنے سبھا موجب ہور ہور ڈھالاں ڈھالیاں۔ بلھے شاہ دا دوہڑا ویکھ لئو۔

پی شراب اتے کھا کباب ہیٹھ بال ہڈاں دی اگ
بلھیا بھن گھر رب دا' ایس ٹھگاں دے ٹھگ نوں ٹھگ

ایتھے دوہڑے دا سچا شاعر دی واج دی اُچھل نال تڑکدا جاپدا ہے۔ واج دیاں اٹکاں ایتھے بجھاں ہو کے لفظاں دیاں ٹکڑیاں نوں اک بے نال پیاں بھڑاوندیاں ہن۔ شاہ ہوراں دی آکھنی ایس دوہڑے وچ ہور دیروے نال ویکھ لیئے تاں شلوک فرید وچ دوہڑیاں دا سبھاوی ودھیرے نتر جاوے۔

شاہ ہوریں آپنے آپ نوں اوہناں کاریاں لئی ونگاردے ہن جیہڑے جگ دی ویکھنی ہندی تے رَددی ہے۔ تے پی 'کھا' بال' بھن' ٹھگ' دیاں سینتاں اندر نرا کرن دا امر ای نہیں، کر ورتن دا اظہار وی ہے' آکھن دیاں ایہہ سینتاں اصلیں کرن دیاں سینتاں ہن۔ ہڈاں دی اگ، اُتے جیہڑے ماس داکباب چڑھنا ہے اوہ آپنے ای وجود داماس ہے تے شراب آپنے ای جُسے دی رت ہے۔ اوہ جُسہ جیہڑا جند دا یار ب دا گھر وی ہے تے آپنے آپ دا پنجرہ وی۔ شاہ ہوراں نوں حیاتی دے ونو ون روپاں دی اندرلی اِکتا دی گھنڈی آپنے وجود وچ ای دِسدی ہے پر نال آپنا وجود ای ایس اِکتا تائیں پجن توں ڈکداوی ہے۔ جیون دی ایس دَوّل نوں شاہ ہوریں اُدم دی موج نال نبیڑنا چاہوندے ہن۔ جیہڑا اُدم فرید دے دوہڑے وچ کمبلی دے بھِجن سِجن نال جمدا ہے اوہو ایتھے سریر دے بنے بھنن نال جمدا ہے۔ ایتھے ادم دی موج دی رمزانج سمجھو جیویں شراب دے جھل تے واشنا دی ہنیری اگے لگ کے کوئی کسے دا گھر بھن کے اندر جاوڑے۔ تے گھر والا انبھول ای پھڑیا جاوے۔ بندہ آپ ای جیون دی اِکتا وی سانجھی بیٹھا ہے پر آپ ای جیون دے دَوّلے روپ دی تصویر وی ہے اکتا دی سار اوس ویلے تیکر نہیں ہتھ لگدی جد تیکر دَوّل نوں مُکا نہ لیا جاوے۔ حیاتی دی ایس گھمبیر کھیڈ نوں شاہ ہوراں آپنی کلا راہیں اک دوہڑے وچ کھیڈ وکھایا ہے۔ بلھے شاہ دے معنے فرید دیاں دونہہ دوہڑیاں دیاں معنیاں کولوں ڈھیر دُراڈے نہیں۔ پر سبھادے فرق نال دونہاں شاعراں دے ٹورے وکھو وکھ تھی گئے ہن۔ دوہڑا جیہدے وچ فرید دھیان دا نگھ پالیا ہا جدوں بلھے شاہ دے ہتھ گیا تے بھانبڑ بن گیا۔ اک سانجھ آنکلیاں ترونہہ دوہڑیاں وچ ایہہ لبھدی ہے پئی ایہناں وچ دسی ہڈورتی کوئی عام تے سدھ پدھری ہڈورتی نہیں رمزاں دیاں پیچاں تے پکھاں دا وی کوئی اوڑک نہیں وت وی آکھنی وچ جذبے دی اک دھار اجیہی سدھی تے اجیہی ترکھی ہے جیہڑی ہر پدھر دے پڑھن سنن والے اتے کجھ نہ کجھ کاٹ کر کے ای ہٹدی ہے۔

فرید دی واج دے سیجے تے سواہرے جیہے ٹورے نوں دیکھ کے لکیاں پڑھن سنن والیاں ایہہ گویڑ یا پئی فرید حیاتی نوں ہندن ردن والا کوئی سادھو ہے۔ جیہڑا جیون

توں چیت چاون دی مت دیندا ہے۔ اج دے کئی بھلے لوک فرید دے اچھے انگریزی اردو اُلتھے کریندے ہن جیہڑے عمر خیام دیاں انگریزی اُلتھیاں والی بھے مریندے ہن۔ پر ایہناں لوکاں دا وی دوس نہیں۔ ایہناں وڈیاں کولوں سُنیا ہویا ہے پئی صوفی شاعری اوہ ہے جیہڑی تیاگ دا درس دیوے۔ بھلے لوک گل نوں دھیان دا کم تاں کریندے ای نہیں۔ اوہناں دا کم تے ہو گزریاں دیاں ورھے گنڈھاں بھگتاون تے دینہہ دیہاڑاں اُتے اخباراں دے ڈنگ ٹپاون ای ہوندا ہے یا دیس دے 'کلچر' بارے کڈھیاں سرکاری خلاصیاں دا بھار ساواں کرن۔ صوفی شاعری بارے اُتے دسیا گویڑ چردکنا ہے۔ تے کارن ایہدا ایہہ ہے پئی جیہڑیاں سیانیاں ایس گل دا نتارا کرنا ہا اوہ آپے ای بھلیں پے گئے۔ لاجونتی راما کرشنا توں شریف کنجاہی تیکر صوفی شاعری بارے جنا کجھ وی نویاں پرکھاراں لکھیا اوہ اُتے دے گویڑ نوں پکیاں ای کریندا گیا۔ سوچاں بھاویں پرانیاں ای ہوون پر ہر سمے سوچ دے سچے نویں ہوندے ہن۔ تے ہر جگ اگلیاں دی شاعری نوں آپنیاں سچیاں راہیں سیاندا تے آپناوندا ہے۔ پرکھاراں دا کم ایہہ ہوندا ہے پئی اوہ اگلیاں دی کرت نوں نویاں سچیاں دے ساہویں کر کے پڑھن سنن والیاں نوں دھیان کراوندے رہن۔ ڈاکٹر لاجونتی ہوراں تے نویاں سچیاں نوں مونہہ ای نہ دھریا۔ شریف کنجاہی ہوراں دا لیکھ (صوفیاں دی شاعری۔ 'جھاتیاں') ڈھیر دھیان جوگا ہے کیوں جے ایہدے وچ صوفی شاعری بارے جیہڑے وچار دسے گئے ہن اوہ پرکھ دے اک پورے پکے اجوکے پنتھ وچوں اُسرے ہن۔ لکھیو نیں۔

'آپنے طور طریقیاں وچ وکھ وکھ ہوندیاں دی صوفیاں دے سارے ٹولے اک گل وچ سانجھے دِسدے نیں تے اوہ اوہناں دا دُنیا دے جنجالاں توں پرانہہ رہنا اے۔ جد تک انسانی علم ایانا سی لوک ایہناں گلاں نوں سن کے سر متھے رکھدے رہے جے دنیا دے جنجالاں توں دور دور نسن والے ایس گلے نسدے نیں جے ایہناں پھاہیاں وچ پے کے رب دا دھیان نہیں رہندا...... پر اج کسے نوں ایہہ گل سمجھائی اوکھی نہیں جے کسے حجرے دے اندر رب رب کرن والا وی ڈھڈ بھرن لئی دو ویلے نہ سہی اک ویلے اک

توں چیت چاون دی مت دیندا ہے۔ اج دے کئی بھلے لوک فرید دے اجیہے انگریزی اردو اُلتھے کریندے ہن جیہڑے عمر خیام دیاں انگریزی اُلتھیاں والی بھے مریندے ہن۔ پر ایہناں لوکاں دا وی دوس نہیں۔ ایہناں وڈیاں کولوں سُنیا ہویا ہے پئی صوفی شاعری اوہ ہے جیہڑی تیاگ دا درس دیوے۔ بھلے لوک گل نوں دھیان دا کم تاں کریندے ای نہیں۔ اوہناں دا کم تے ہو گزریاں دیاں ورھے گنڈھاں بھگتاون تے دینہہ دیہاراں اُتے اخباراں دے ڈنگ ٹپاون ای ہوندا ہے یا دیس دے 'کلچر' بارے کدھیاں سرکاری خلاصیاں دا بھار ساواں کرن۔ صوفی شاعری بارے اُتے دسیا گویڑ چردکنا ہے۔ تے کارن ایہدا ایہہ ہے پئی جیہڑیاں سیانیاں ایس گل دا نتارا کرنا ہا اوہ آپے ای بھلیں پے گئے۔ لاجونتی راما کرشنا توں شریف کنجاہی تیکر صوفی شاعری بارے جناں وی نویاں پرکھاراں لکھیا اوہ اُتے دسے گویڑ نوں پکیاں ای کریندا گیا۔ سوچاں بھاویں پرانیاں ای ہوون پر ہر سمے سوچ دے سچے نویں ہوندے ہن۔ تے ہر جگ اگلیاں دی شاعری نوں آپنیاں سچیاں راہیں سیاندا تے آپناوندا ہے۔ پرکھکاراں دا کم ایہہ ہوندا ہے پئی اوہ اگلیاں دی کرت نوں نویاں سچیاں دے ساہویں کر کے پڑھن سُنن والیاں نوں دھیان کراوندے رہن۔ ڈاکٹر لاجونتی ہوراں تے نویاں سچیاں نوں مونہہ ای نہ دھریا۔ شریف کنجاہی ہوراں دا لیکھ (صوفیاں دی شاعری۔ 'جھاتیاں') ڈھیر دھیان جوگا ہے کیوں جے ایہدے وچ صوفی شاعری بارے جیہڑے وچار دسے گئے ہن اوہ پرکھ دے اک پورے پکے اجوکے پنتھ وچوں اُسرے ہن۔ لکھیو نیں۔

'آپنے طور طریقیاں وچ وکھ وکھ ہوندیاں وی صوفیاں دے سارے ٹولے اک گل وچ سانجھے دِسدے نیں تے اوہ اوہناں دا دُنیا دے جنجالاں توں پرانہہ رہنا اے۔ جد تک انسانی علم ایانا سی لوک ایہناں گلاں نوں سن کے سر متھے رکھدے رہے جے دنیا دے جنجالاں توں دور دور نسن والے ایس گلے نسدے نیں جے ایہناں پھاہیاں وچ پے کے رب دا دھیان نہیں رہندا...... پر اج کسے نوں ایہہ گل سمجھائی اوکھی نہیں جے کسے حجرے دے اندر رب رب کرن والا وی ڈھڈ بھرن لئی دو ویلے نہ سہی اک ویلے اک

گلی جے کھاندا ہے تاں وی اوس اک گلی لئی کسے ہوری نوں ضرورتوں ودھ کم کرن تے مجبور کر رہیا اے'۔

ایس گل تے آون توں پہلاں شریف کنجاہی ہوراں اوہناں ڈھیر ساریاں وچاراں نوں تھوڑا تھوڑا پڑھ لیا ہے جیہڑے صوفی پنتھ دے ناں ہیٹھ نشر ہوئے تے دسیو نیں پئی صوفیاں دی سوچ وسیب نے ویلے دیاں اوکڑاں جرن دا یا ایہناں اوکڑاں کولوں کھیہڑا چھڈاون دا اک ڈھنگ آہی۔ تے اج بندہ ایہناں اوکڑاں نوں مڈھوں مکاون دا جتن پیا کریندا ہے ایس پاروں صوفی سوچ دا اگے والا درجہ نہیں کیتا جا سکدا۔ شریف کنجاہی ہوراں ایہہ لیکھ دوجی جگت لام دے کجھ چر مگروں لکھیا ہا۔ بندے دے جتن تے علم دیاں ساریاں پکھاں بارے اج وی اوسے یقین نال گل کیتی جا سکدی ہے کہ نہیں۔ ایہہ جھیڑا میں ایتھے نہیں چھوہندا۔ پر اینا منّنا پوسی پئی شریف کنجاہی ہوراں دی گل وچ آپنے سبھا دی اک وڈی سچائی ہے جیہدے توں مونہہ نہیں موڑیا جا سکدا۔ ویکھن والی گل اینی ہے پئی ایس سچائی دا وڈی 'صوفی' شاعری نال کناکو سبندھ بندا ہے۔ تے شیخ فرید توں بچل تے غلام فرید تائیں وڈیریاں پنجابی 'صوفی' شاعراں دی شاعری کنی کو 'حجرے اندر رب رب کرن' دی شاعری اے ایس گل دا جواب ایس ویروے وچ ہے پئی جیون دے سارے پسار دا گیان کرن دی کیہ لوڑ ہے تے ایہہ گیان حجرے وچ بہہ کے رب رب کرن توں کنا کو دُراڈا ہے۔

فرید دا دوہڑا ہے۔

فریدا برہا برہا آکھیے برہا توں سلطان
جت تن برہا نہ اُپجے سو تن جان مسان

ایتھے برہا اوس مڈھلی لگن دا ناں ہے جیہڑی بندے نوں اکھ اُگھیڑ دیاں ای آپنے آپ تے آپنے دوالے نوں تے دونہاں دے سبندھ نوں سمجھن لئی کھنڈن لگ پیندی ہے تے اکھاں میٹن تائیں نہیں چھڈدی۔ کسے دا کسے سوچ تے روح آوندا ہے کسے دا کسے تے۔ ایہہ لگن بندے دے سارے علم تے سارے جتن دی نینہ ہے۔ ایس لگن

نوں فرید 'سلطان' دے درجے کیتا ہے جیہدا جیون دی پوری کہانی وچ حکم چلدا ہے۔ تے جیہڑی 'رب دا پرچھاواں' وی ہے۔ ایس لگن توں وانجے وجود نوں فرید مسان آکھیا ہے۔ سلطان تے مسان دیاں لفظاں وچ تک دی سانجھ تاں ہے پر جتی سلطان دے لفظ اندر جذبے دی چڑھتل ہے اوناں ای مسان دے لفظ اُتے روح کردا ہے تے واج سنجی تھیندی اے۔ لگن لہر دا ہوون جیون ہے تے نہ ہوون موت۔ ایہہ ڈھلی رمز اے۔ جیہنوں ہور 'صوفی' رمزاں وانگ سِدھ پدھری گل سمجھن نال ایہہ بھلیکھا پیندا ہے پئی صوفی سوچ ہر دیلے موت وچ ازی رہندی آہی۔ فرید دی کرت وچ جتھے موت حیاتی رمزاں بنیاں اوتھے بندے دا سریر ایس ساری رمز رتی کھیڈ دا اکھاڑا بن گیا۔ گوڑ تے سچ 'ظاہر تے باطن' دوّل تے اِکوّل ہر گل دا انتارا سریر والی رمز راہیں ہوندا ہے۔ دوہڑا ویکھو۔

تھاتی دھوتی سنبھیئے سُتی آہی نچند
فریدا رہی سوہیڑی ہنگ دی گئی کتھوری گندھ

تھوڑا جیہا گوہ کریئے تے سہی ہو ویندا ہے پئی ایتھے فرید موت نوں موہنہ دھر کے گل جیون دی کیتی ہے۔ تھاتی دھوتی سودھی سواری لوتھ ویکھیئے تاں نچنت نیندر ماندی جاپدی ہے۔ ایس ظاہر ہیٹھ اصل گل اوہ ہوندی اے جیہڑی دوجی پٹی وچ آئی ہے۔ اِنجے ای جیہڑا بُت ظاہر حال جیوندا تے گھٹا سانبھیا سودھیا دِسدا ہے۔ اندروں اوہدیوں وی جندی دی اصل سنگدھ اڈ گئی ہوندی ہے۔ جند نوں کتھوری گندھ آکھو نیں تے ہنگ نالوں نکھیڑیو نیں جیہڑی لوتھ نوں کفنیر کے لاوندے ہن۔ ایہہ وی ویکھو پئی 'رہی سوہیڑی ہنگ دی' والا ٹوٹا 'گئی کتھوری گندھ' والے ٹوٹے اگے کیڈا ہولا تے کھوکھلا لگدا ہے۔ ہنگ تے کتھوری دوویں بندے دے سریر دے اندرے ای ہوندیاں ہن۔ اک بیا دوہڑا انج کردا ہے۔

رات کتھوری ونڈیئے ستاں ملے نہ بھاہ
جیہناں نین نندرا ولے تنہاں ملن کواہ

اُتلے دوہڑے دی 'کتھوری گندھ' والی رمز دی ایتھے مُڑ لیاندی نیں تے سون

والی دی۔ ایتھے کستوری اوہ شے ہے جیہڑی بندے دے بُجسے وچ جند ہے۔ جیہڑی حیاتی دا ست ہے۔ رات اوہ ہنیرا ہے جیہدے اک روپ وچ ظاہر دے سارے نکھیڑویں مہاندرے گواچ جاوندے ہن۔ جیہدی کالی کُکھ وچوں حیاتی دی سگندھ پُنگر دی ہے۔ رات ڈھمی دا مونہہ کج کے ان ڈھمی دی تانگھ بندے دے وجود وچ کھڑاوندی ہے۔ پر رات دی سگندھ اوہناں دے وتڑے ای آوندی ہے جیہڑے جگراتے جالدے ہن۔ کستوری والی رمز ایتھے بہوں سوہندی ہے۔ کستوری دے کالے رنگ نوں راتیں ویکھیا نہیں جا سکدا۔ بس ایہدی لہر ہنیرے وچوں اُگھڑ کے جاگدیاں روحاں اندر ان بجھی جا وڑدی ہے۔

'شلوک فرید' دیاں بہوں دوہڑیاں وچ جیہڑا بندے دے سریر دی رمز نوں کسے نہ کسے رنگ ورتیا گیا ہے اوس توں ایہہ وی سہی ہوندا ہے پئی فرید دیاں گلاں وچ ہڈورتی دا رس ڈھیر سنگھنا ہے۔ تے اوہدی ہڈورتی اصل تن جھاگی ہے۔ جیہڑیاں راتاں سگندھوں سکھنیاں ہن اوہناں وچ تن جھاگی دا روپ ویکھو۔

فریدا راتیں وڈیاں دُھکھ دُھکھ اُٹھن پاس

دھرگ تنہاں دا جیونا جیہناں وِڈانی آس

یاں ایہہ دوہڑا۔

اج نہ سُتی کنت سیوں انگ مڑے مرجھائے

جا پچھو ڈوھاگئی تم کیویں رین دہائے

ایتھے رات نال سریر دے ٹاکرے دا ہور روپ وکھایو نیں۔ ایتھے پنڈا سگندھ دی سک دے سیک وچ دُھکدا تے مُڑکدا اے۔ جیویں کنت ملاوے باجھوں نار دے انگ۔ دونہاں دوہڑیاں وچ پہلی پٹی وچھوڑے دے دُکھ دی اک شکل وکھاوندی ہے تے دوجی پٹی ایسے دُکھ دی ہاتھ لیندی ایہدے بے انت ڈونگھ ول سینت مریندی ہے۔ سریر نوں اک ہی رمز دے روپ اندر ویکھو۔

گھڑیئے گھڑیئے ماریئے پہریں لئے سزائے

سوہنڑا گھڑیال جیوں ڈکھیں رین وہائے

ایتھے سریر نوں گھڑیال آکھیو نیں۔ سمے دا ویہاگ گھڑیال اُتے سٹاں بن کے ورھدا ہے۔ انج ای ہر جیوندا سریر آپنے آپ اتے سمے نوں سہار دا تے منّدا ہے۔ سُنجی رات اندر گھڑیال دیاں ٹُوکاں بندے دے آپنے سریر دیاں ٹُوکاں ہن۔ گھڑیال دا جگراتا سگندھ دی اڈیک والے جگراتے کولوں کجھ ہٹواں جیہا تاں ہو جاوندا ہے پر ہے اوسے دا ای اک ڈھیر گوڑھا روپ۔ فرید دی کرت وچ بندے دے وجود دی گُجھی پیڑ دی کہانی دے ایہہ دو سرے ہن۔ ایہہ دونویں سرے مل وی جاوندے ہن۔

کُوک فریدا کُوک توں جیویں راکھا جوار

جب لگ ٹانڈا نہ گرے تب لگ کُوک پُکار

گھڑیال والی رمز وچ جیہڑی گل گجھی آہی پئی گھڑیال نرا سمے دے ویہاگ دا لیکھا نہیں کریندا، بندے نوں ساودان وی کریندا ہے۔ ایتھے اوہ گل کھُل گئی ہے۔ ایتھے بندے نے آپنیاں کوکاں نوں سمجھن تے سمے نال نجھٹن دا جتن کیتا ہے ساریاں اوکڑاں اوس اک گھڑی تیکر ای ہن جدوں تیکر وجود دا ٹانڈا اک کے ڈھے نہیں پیندا جیون دی کھیڈ وچ موت توں پہلاں کوئی وی ٹِک نہیں سکدا۔ جد توڑیں ٹانڈا اکچا رہوے راکھے دا تراہ کوکاں بن بن نکلدا رہندا ہے۔ کوک دے لفظ وچ اک اُدم دی لہر وی ہے جیہڑی دسدی ہے پئی فرید سمے دے ویہاگ نوں سمجھ سیان کے قبولیا ہے۔ ایتھے ایہہ گل ویکھن والی ہے پئی جوار والی رمز وچ وی وجود دے ای دو روپ دسے گئے ہن۔ بندہ آپ ای باہروں راکھا تے اندروں ٹانڈا ہے۔ انج ایہہ رمز اندر باہر دی دوَل نوں وی نبیڑ گئی ہے۔

'شلوک فرید' بارے ایس ویروے راہیں ایہہ ویکھیا جا سکدا ہے پئی فرید دا آپنا وکھرا روپ تاں ہے پر ایہہ روپ پنجابی شعر ریت دیاں سدیویاں سبھاواں توں نکھیڑواں نہیں۔ ایس کارن فرید دی کرت کسے وی صدی وچ رچی گئی ہووے ہورناں شاعراں دی کرت نالوں آپنا جوڑ توڑ دی نہیں۔

پرکھ بارے میاں محمد بخش دا وچار

اورنگ زیب دے ویلے لہور وچ 'انواع' والے مولوی عبداللہ دا ڈیرا ہا۔ مولوی ہوراں دے علم، عمل تے شعر سخن دے تھاؤں تھائیں چرچے سن۔ جیہڑا ناں مولوی ہوراں کمایا اوہناں دی اولاد گوایا نہیں۔ اٹھویں صدی دے تریجے پاء وی مولوی ہوراں دی لائی لو اوہناں دے گھر انج لشکیندی آہی پئی جدوں میاں محمد بخش لہور آئے تے اوہناں اوسے گھر اُتارا کیتا۔ پنج مہینے مولوی ہوراں دے گھر اندر رہ کے میاں محمد بخش آپنی کتاب 'سفر العشق' (سیف الملوک) نوں سواریا تے توڑ چاہڑیا۔ ایہہ گلاں میئیں ہوراں آپ کتاب دے انت وچ ڈاہڈیاں بھج کے دسیاں ہن اینویں قصہ کر کے نہیں سگوں ایہہ کھولن لئی پئی شاعر دی کلا کیہ ہوندی ہے۔ ایس کلا دا کم کیہ ہے تے حیاتی دیاں دوجیاں رُجھاں نال ایہدا جوڑ کیہ ہے۔ مولوی عبداللہ ہوراں دی تے اوہناں دے گھر دی گل وچ آپنی گل رلا کے میئیں ہوراں ایہناں باریک سوالاں بارے آپنے وچاراں دا جھلکار ای دسیا ہے پر ایس جھلکاروں پرت کے 'سیف الملوک' ول ونجو تاں پوری کتاب وچ ایہناں وچاراں دا چنگا چوکھا ویروا کیتا لبھدا ہے۔

ویلا پا کے میاں محمد بخش دے آپنے ناں دی وی ڈھیر منتا ہوئی تے اج جنے لوک 'سیف الملوک' پڑھن سُنن والے نیں اونے ساڈے ملک وچ شعر دیاں گھٹ کتاباں دے نصیباں وچ ہوسن۔ پر 1964 دے لہور وچ وت دی میاں محمد بخش دا ناں انوکھا جیہا ناں ہے۔ تے ایہہ گل ہور وی انوکھی ہے پئی جہلم دا اک پینڈو آپ ایڈے پھیر دا شاعر وی ہویا تے نالے کلا دیاں مڈھلیاں سوالاں اُتے ایڈے گوڑھے وچار وی پکاوندا رہیا۔

سیف الملوک وچ کہانی دے وچلے پہے دے دندیاں اُتے محمد بخش ہوراں تھاؤں تھائیں ایہہ بختاں آپے کھول کے آپ سمیٹیاں ہن پئی لفظ کیہ ہن تے معنے کیہ ہن' ایہناں دونہاں دا سبندھ کیہ بندا ہے۔ شعر دا تے کلا دا حیاتی دے گیڑ وچ کیہ کم ہے تے پرکھ پڑچول دا کیہ۔

سیف الملوک دا مُڈھ مناجات نال بنھیو نیں تے ایہہ ساریاں گلاں وی مُڈھوں ای چھوہیاں ہن۔

رحمت دا مینہہ پا خدایا باغ سُکا کر ہریا
بوٹا آس امید میری دا کردے میوے بھریا

آپنے اندرلے نوں میئیں ہوراں باغ آکھیا ہے' ایہہ اوہ باغ اے جتھے شاعر دی کلا اگدی ہے۔ اندرلے دی ایہہ تصویر مناجات والے پورے ٹوٹے دی نینہہ جانو۔ مناجات نوں گوہ نال ویکھو تاں پتہ لگدا ہے پئی میئیں ہوراں نظم دا ایہہ ٹکھ بند دو دلیلیاں ہو کے بنھیا ہے۔ اک پاسے مناجات دے پہلے ادھے اوہ آپنی کلا دے پروان ہون لئی ربی فیض دا مینہہ پئے منگدے ہن تے دوجے پاسے چھیکڑلے ادھے اوہناں نوں آپنے پڑھن سُنن والیاں اندر پرکھ فہم دا گھاٹا پھائی جاوندا ہے۔ جے ربی فیض راہیں کلا دا باغ پنگرے دی تاں اوہدی بہار ماننے والے کتھوں آون۔ پر اصلو اصلیں میئیں ہوراں دیاں ایہہ دوویں دلیلاں اک دوجے نال گنتیاں ہوئیاں ہن۔ اوہ انج پئی جدوں اوہناں آپنے اندرلے دے کھلار پنگار لئی ربی فیض دی بھکھیا منگی تے اوہناں ایہہ وی نالے ای دس دتا پئی ایس کھلار پنگار راہیں بھلا کُل لوکائی دا ہوسی۔ جنا سوہنا شاعر دی کلا دا ہووے اونا ای پڑھن سُنن والیاں نوں اوہدا پھل ملدا ہے۔ محمد بخش ہوراں روپ تے رس نوں دو تاں گنیا ای نہیں اوہناں دی جاچے ایہناں دونہاں دا بی ربی فیض دا مینہہ ہے۔ آپنی کلا دے اصلے لئی جیہڑی دی رمز مناجات اندر ورتیو نیں' اوہدے وچ روپ تے رس دا جوڑ جوڑ کے دسی گئے ہن۔ پہلوں آپنے سُخن نوں میوہ آکھو

نیں دعا منگیو نیں پئی ایہہ میوہ مٹھ ن کے لوکائی دیاں اوگناں دیاں کڑتناں گواوے۔ آپنی کلا دے باگ لئی سدا بہار منگیو نیں پئی ایس راہیں ہزاراں دیاں تپدیاں مناں وچ ہریالی دی لہر اپڑے تے ہر بُھکھے دی بُھکھ لہوے۔ آپنی کتاب نوں نویں ویاہی آکھ کے اوہدے واسطے سدا جوبن دی آس کیتیو نیں پئی ایس جوبن دا نظارہ ہوراں نوں وی عشق دی چنھاں ترن لئی ونگارے۔ جے اوہناں آپنی طبع نوں نافہ آکھیا ہے تے نال ای ایہہ دعا وی کیتیو نیں پئی ایس کستوری دی گنڈھ کھلے تے سُنن والیاں دے اندر عشق سگندھ نال پورے جاون۔ بس میئیں ہوراں مناجات دے پہلے ادھے ایہو حساب رکھیا ہے پئی اک مصرعے وچ جیہڑی رمز آپنے اندرلے دا سدھار تے آپنی کلا دی گڑھتی منگن لئی رکھی ہے دوجے مصرعے اوسے رمز نوں موکلیاں کر کے اوہنوں جگ سدھار والی گل لئی ورت لیا ہے تے یک کر چھڈیا ہے پئی شعر دا روپ تے اوہدا رس شاعر دے آپنے اندرلے دا سدھار اتے پڑھن سُنن والیاں دے اندر دا سدھار کوئی وکھو وکھ نہیں ہوندے۔ مصرعیاں تے رمزاں دے ایس حساب دی وڈی مثال ویکھ لئو:

بال چراغ عشق دا میرا روشن کر دے سینہ

دل دے دیوے دی رشنائی جاوے وچ زمیناں

پہلے مصرعے وچ 'چراغ' بندے دیاں ہمیش دیاں ڈونگھیاں لگناں دا اوہ ربی نور ہے جیہدے اگے محمد بخش ہوراں لک اڈ دتی ہے۔ دوجے مصرعے ایہو چراغ 'دیوے' دے روپ وچ آوندا ہے۔ ربی نور دا چراغ بندے دے مٹیئے بُت وچ وڑ کے مٹی دا دیوا تھی گیا ہے۔ قدرت دی رضا شاعر دی آپنی رضا بن گئی ہے تے ہُن گھرو گھریں لوکاں دیاں دلاں وچ اوہناں ای لگناں دی لو پئی لاوندی ہے جیہناں شاعر نوں ہلُونیا ہا۔ ایتھے انکل ایہہ ویکھو پئی جتھے ربی فیض دی گل آہی اوتھے لفظ 'چراغ' دا ورتیا تے جتھے عام خدائی توڑیں اپڑن دی گل آئی اوتھے 'دیوا' آکھیا۔ دو لفظاں دے ایس نکھیڑ نال دونہاں مصرعیاں دے معنے نکھیڑ دی

چھڈے تے نکھیڑ کے جوڑ وی دتے۔ تکڑی ایہہ پئی میئیں ہوراں دی جاچے بندے دا اصل رستہ اندرلی لگن تے اُدم دا رستہ ہے جیہڑا ربّی فیض دی لوئے نظریں پیندا ہے پر ایہہ پینڈا تد توڑیں نگیا نہیں جا سکدا جد توڑیں بندہ آپنی لگن نوں ہورناں سریّاں وچ کھنڈاون دا جتن نہ کرے۔ ایہہ جتن انج دا نہیں پئی دوجیاں دیاں سوچاں اُتے آپنے وچاراں دی چھاوئی چاڑھ دتی جاوے۔ سگوں انج دا ہے پئی آپنی اندر ورتی دی کھٹی دوجیاں نال سانجھی کر لیتی جاوے۔ محمد بخش ہوراں دی اندرلی لگن کیہ ہے' ایہنوں اوہناں عشق دی لاٹ وی آکھیا ہے تے عقل دا چانن وی :

لاہ انھیرا جُہل بُرے دا چانن لا عقل دا

ایس مصرعے وچ اوسے چراغ تے دیوے والی رمز نوں ہور رنگ وچ آندو نیں۔ بھاویں چانن دا لفظ ٹھنڈی سوچ تے پکے وچار دی تصویر ای ہے تد وی چراغ والی رمز دا پلا ہتھوں نہیں چھٹدا تے رمز دی ایہہ سانجھ عقل دے چانن تے عشق دی لاٹ نوں اک تھاں کر جاندی ہے۔ ایہہ عقل تے عشق اصلو اصلیں محمد بخش ہوراں دے اوسے اُدم دے ای دو ناں ہن جیہڑا بندے دی اندرلی باہرلی کایا نوں پکھار کے اک کر چھڈدا ہے۔

مناجات دے دوجے ادھے محمد بخش ہوریں پچھے پڑھن سُنن والیاں دے نہ ہوون نوں جھوریندے ہن۔ پہلے ادھے توں دوجے وچ لہا ویکھن والا اے۔ جنا اُتوں سدھ پدھرا جاپدا ہے اونا ای اندروں انگل بھریا۔ پہلے ادھے دے اخیرلے شعر تیکر تے رمزاں دی اوہو ای لڑی ٹری آوندی ہے جیہڑی آپ سدھار نوں لوک سدھار نال پروندی آئی ہے۔

دو ہتی نویں کتاب میری نوں جوبن دے سنگھاریں
پاک نظر دے ویکھن والے ندی عشق دی تاریں

پر اگوں ایہہ پاک نظر والی گل میئیں ہوراں نوں شعر پرکھ دا اِک اصول

بن کے دسدی ہے۔ اوہناں دا دھیان ایس اصول نوں اُلنگھن والیاں ول جا پیندا ہے۔

جے کوئی میلیں اکھیں تکے عیب دھگانے لاوے
اوہ وی عدل تیرے دے گھر تھیں کُجھ سزائیں پاوے
مر مر اک بناوے شیشہ مار وٹا اک بھندے
دنیا اُتے تھوڑے رہندے قدر شناس سخن دے
اول تے کجھ شوق نہ کسے کون سخن اج سُندا
جے سُنسی تے قصہ اُتلا رمزاں کوئی نہ پُندا

پاک نظر والے اصول دا پورا دیروا تے نظم وچ اگیرے جیہے جا کے آوندا ہے۔ ایتھے تے اینا ای ہے پئی میئیں ہوراں نوں آپنے دوالے دے پڑھن سُنن والے جج دی کس وٹی تے تردے نہیں لگدے۔ میئیں ہوراں دی نظرے بنجے پڑھن والے دی ایہو نشانی ہے پئی اوہ سمجھ، گڑھت تے لگن تناں ولوں پورن وی ہووے تے ہتھ اوہدے نیاں دا کنڈا وی ہووے۔ نالے اُبھے لہر نال اوہدا آپ وی واہ پیا ہووے۔ اُبھ لہر جیہڑی ہڈورتی نوں جگ ورتی تے جگ ورتی نوں ہڈورتی کر وکھاوندی ہے۔ جیہڑی روپ تے رس نوں گُت کے اکو نکیوں لنگھاوندی ہے، بس کوئی ایہو جیہے ورلے ای ہووندے ہن جیہڑے اُتلے قصے دا سواد وی مانڈے ہن پر ایس سواد نوں مونہہ رکھدیاں شعر دے ٹورے نوں، لفظاں دیاں سینتاں نوں تے رمزاں دی پہنچ نواں پچھانن دا جتن وی کر سکدے ہن۔ ایس جتن دا کر سکنا ای گُناں وچوں گُن ہے۔ محمد بخش ہوراں دا دسیا اکو ایہہ گُن ای ادب والی گڑھتی دی نینہہ ہے۔ ایہو گُن ہے جیہڑا نرا ظاہر تے باطن دا نکھیڑا ای نہیں دسدا سگوں اوہناں دا اکٹھیاں اکو تھاں تے گیان وی کراوندا ہے۔ چھڑا یار دے مونہوں پڑدہ ای نہیں لاہوندا یار تے پڑدے دی سانجھ والی گھنڈی وی کھول دیندا ہے۔ پنجیاں پڑھن والیاں بارے ایہہ شعر وی ویکھو:

مجلس بہہ بہہ گئے سیانے کر کر ہوش سنبھالے

اک دوجے نال ورتی اُلفت جیوں بھلیاں دے چالے

جتھے انج دی مستی تے اُدم وسدا ہے اوتھے سُرت سنبھالا وی نال ای ہے۔ محمد بخش ہوراں دیاں پنچیاں دے روح شاعر دی رچی اگے آپنے آپ نوں گھٹ کے نہیں بہندے سگوں چائیں اوہدے ول اُلردے ہن - اوہنوں جھاگن تے پرکھن لئی پنچیاں روحاں دے ایسے اُلار نوں میئیں ہوراں 'الفت' آکھیا ہے پر ایس اُلفت وچ نرا چاء دا اُلار ای نہیں سُرت تے وچار وی ہن۔

'پاک نظر' تے 'پنچیاں سُنن والیاں' والی گل دا جوڑ انت محمد بخش ہوراں دیاں اوہناں وچاراں نال جا جُڑدا ہے۔ جیہڑے لفظ تے معنے دی سانجھ بارے تے شعر دی وچلی کایا بارے دسے ہن۔ ایہناں وچاراں دی گنڈھ اک رمز ہے۔ جیہڑی تھائیں تھائیں ونو ون رنگاں وچ سانوں وکھائی نیں۔ آپنے مُرشد دی اک ہتھ لکھی نوں اینج سلاہوندے ہن :

حرفاں وچ سفیدی روشن جیوں پھُل اندر پتاں

سیف الملوک دے انت نیڑے آپنی رچی بارے لکھیو نیں:

خط کالا تے کاغذ چٹا ایوں دکھلائی دیندا

چانٹیاں وچ چھاں چمن دی چمکاں نُور مریندا

چٹے کاغذ اُتے لیکے کالے اکھر جادوگر دیاں سینتاں ہن جیہڑیاں حیاتی دیاں اچرج تے ان ہوئیاں رویاں دا جھلکار سانوں دسدیاں ہن۔ اکھراں دی لیک دے دو انگ ہن جیہڑے اک دوجے کولوں کھوہ کے وکھ نہیں کیتے جا سکدے۔ اک تے لفظاں' حرفاں دی کالی تصویر۔ ایہہ تصویر تے مونہوں پئی بولیندی ہے تے آپنیاں آنلیاں معنیاں ول ساڈیاں اکھاں نوں پئی کھچدی ہے۔ اک دوجی اوہ بے رنگی تصویر ہے جیہڑی کاغذ دیاں اتھاہ چٹیائیاں وچ رہندی ہے پر مونہوں کدی گھُنڈ نہیں لاہوندی۔ اکھراں دی کالی لیک آپنا سو سو وِلاں تے گھیریاں والا ناچ

نچ کے ایسے بے رنگی مورت نوں گھیرن دا جتن کریندی ہے۔ ایس پاروں لفظاں دا کم شعر وچ اوہو معنے دسنا نہیں جیہڑے اوہناں دی کایا وچ ہن تے جیہناں نوں اوہ متھے اُتے لائی پھردے ہن۔ شعر دے لفظ دا قدر اوہناں معنیاں نال ہے جیہڑے اوہ دس نہیں سکدا۔ جیہناں دی چھپائی ول اوہ آپنی کالک دے اوہلے ہو کے سینت مریندا ہے۔ اندرلیاں معنیاں دا سراپا ہر تھاں تے ہر ویلے ہے پر اوہنوں ویکھن لئی 'نہ ہون' والے بوہیوں باجھ ہور بوہا ای نہیں۔ کالے اکھر دی آپنی موت دا ناچ نچ کے سانوں ایسے نہ 'ہون' والے بوہے توڑیں اپڑاوندے ہن۔

اُتلیاں دونہاں شعراں وچ تے ہوراں کیئیاں شعراں وچ میئیں ہوراں کاغذ اُتے اُلیکے اکھر نوں قدرت دی کرت نال رلایا ہے۔ اکھراں وانگر کل مخلوق دے وی دو انگ ہن۔ اک تاں اوہ جیہڑا ویکھیاں پیا لبھدا ہے تے دوجا اوہ جیہنوں ظاہر کرن لئی ہر شے آپنے نہ 'ہون' دا اقرار بنی کھلوتی ہے۔ اُتلیاں دونہاں شعراں دی بنتر کجھ ہور گوہ نال ویکھن گوچری ہے۔

پہلے شعر وچ تے حرفاں دی کالک نوں پتراں دی ہریاول آکھیو نیں تے وچلی چھپائی نوں پھل۔ پتراں دی سنگھنی ہریاول پھل دے نویکلے رنگ نوں اُجاگر کریندی ہے۔ پر دوجے شعر وچ گل ہور کھلردی ہے۔ ایتھے کاغذ دی چھپائی سورج دا مُہاندرا ہے۔ جیہڑا انج تاں ویکھیا نہیں جاوندا پر رُکھاں دی کالی چھاں اوہدا جھلکار ساڈے توڑیں اپڑاون لئی آپنے آپ نوں اوہدے دوالے ولدی ہے۔ ایتھے ویکھن والی گل ایہہ ہے پئی چھاں وی سورج دے ای اک روپ دا ناں ہے۔ جیہڑا اوہدے اصلی روپ دا اُلٹ تاں ہے پر اوس اصل توں وکھ نہیں۔ چھاں سورج نہیں اکھراں دی کالک کاغذ دی چھپائی نہیں تے لفظ معنے نہیں۔ پر نہ چھاں دے اوہلے باجھوں سورج دس سکدا ہے نہ کالک باجھوں چھپائی اجاگر تھی سکدی ہے تے نہ ای لفظاں دے وچوں باہر معنے نظریں پے سکدے ہن۔

ہر شے دا الٹ اوہدی اصل دا اک پکھ ہے تے اصل توڑیں اپڑان دا رستہ۔ الٹ نوں ساہویں رکھ کے دھیان نال ای اصل دا گیان ہو سکدا ہے۔ ایسے واسطے شاعر آپنے آپ نوں آپنی کلا دے دھیان وچ مگن کر لیندا ہے۔ تے کوریاں کاغذاں اُتے کالے حرف الیک الیک کے اندروں اگھڑدیاں چٹیائیاں نوں جھاکدا رہندا ہے۔ ایہہ مصرع ویکھو:

خط کالا تے کاغذ چٹا ایوں دکھلائی دیندا

ایس مصرعے وچ شاعر دی داج کالک تے چُٹیائی والی ایس کہانی نوں گویڑ دی تے دھیان دی لہرے کھلو کھلو کے ٹردی ہے۔ دھیان دی لہر ات اچنبھے دے ساگر وچوں اٹھدی ہے تے قدرت دی ایس رمز نوں بُجھدیاں گیان دے کنڈھے جا پُجدی ہے پئی۔

چانٹیاں وچ چھاں چمن دی چمکاں نور مریندا

پہلے مصرعے وچ اچنبھے دی کھچ ہے تے دوجے وچ سمجھ رلن دا جھوتا۔ نکدی ایہہ پئی محمد بخش ہوراں دے شعر دی کایا بارے وی اوہو ای وچار ہن جیہڑے پوری حیاتی دی کایا بارے ہن۔ تے اوہناں دی جاچے شاعر دا کم قدرت دے کم دی اک رمز ہے۔ یا انج آکھ لئو پئی اصلو اصلیں شعر کایا' کلا تے پرکھ بارے محمد بخش ہوراں جو کجھ وچاریا ہے اوہ سنسار کایا تے ملیا بارے اوہناں دی پوری سوچ وچوں ای پنگریا ہے۔ اینی مُکا کے جے ہُن ایتھوں مڑ میئیں ہوراں دی مناجات دے دوجے ادھے ول پرت پیئے تاں:

اول تے کجھ شوق نہ کسے کون سُخن اج سُندا

جے سُنسی تے قصہ اُتلا رمزاں کوئی نہ پُندا

والی گل دا پورا کھلار نظریں آ جاندا ہے۔ حیاتی دے اُتلے تے اندرلے روپ وچ دی اوہو وتھ تے اوہو جوڑ ہے جیہڑا شعر دے اُتلے تے اندرلے مہاندرے وچ ہے۔ جیہڑا کالیاں اکھراں تے ان ڈٹھی چٹیائی وچ ہے۔ ایہناں وچاراں دی

لوئے ویکھیے تاں شاعر دا کم اوہ نہیں دسدا جیہڑی عام ریت ٹری آوندی ہے پئی شاعر حرفاں لفظاں دا رچنہار ہے تے اوہ اوہدے حکم دے بدھے ہن۔ ایتھے تے ایہہ لبھدا ہے پئی شاعر لفظاں دا گُرو نہیں- اوس ان ڈِٹھی چھپائی دا پُجاری ہے۔ جیہڑی اکھراں دے دوجے پاسے وسدی ہے۔ جیہدے دوالے لفظ آپنی حیاتی تے موت والا ناچ اکٹھا نچدے ہن۔ شاعر تے سُنن والا لفظاں اُتے حکم نہیں چلاوندے سگوں لفظاں دے دوارے نٹھ کے نیویں پا کے بہندے ہن، پئی لفظ آپنے جیون دی گھنڈی کھول کے اندرلے گجھے گُن وی دس پا دیون۔ شاعر دا تے سُنن والے دا آپو وچ دی ایہو سبندھ ہے پئی اوہ دوویں ایس پوجا لئی اک تھاں ہو بہندے ہن-

اکھراں دی کالک تے کاغذ دی چھپائی والی رمز دا اک ہور روپ ویکھو:

آ قلمے موہنہ لا سیاہی مُجم زمین نُورانی

کتاب دے انت نیڑے آپنے پیر نوں وڈیاون لگیاں محمد بخش ہوریں ایس مصرعے توں ٹرے ہن۔ ایتھے سیاہی لکھن والی سیاہی وی اے تے پیر اگے آپنے آپ نوں نواون دی نشانی وی ہے۔ نورانی زمین کاغذ دی چھپائی وی ہے تے پیر دی حضوری دی۔ قلم قلم وی ہے تے کلاکار دی اندرلی کایا وی۔ مصرعے دی بنت ول ویکھو پہلوں 'آ' وچ سدّے دا رنگ ہے تے وت 'لا' وچ تیاری دا ایہہ سدّا تے ایہہ تیاری اوس اک سجدے لئی ہے جیہڑا 'مُجم' دے لفظ وچ دھریا ہویا ہے۔ اُدم دی لہر 'آ' توں اُگھڑ کے 'لا' اُتے پورے زور وچ آوندی ہے تے وت اچنچیت 'مُجم' اُتے کسے انجانے تے ان ڈِٹھے ست دی ٹوہ اگے متھا ٹیکدی پوجا دیاں بے انت ڈونگھیایاں وچ جا وڑدی ہے۔ مصرعے دے پہلے ادھے واج انج سدھی کھلوندی ہے جیویں قیام وچ ہووے۔ 'آ قلمے موہنہ لا سیاہی' دوجے ادھے الفاں دی اُٹھان تک جاندی ہے تے واج 'ی' نال نیوں کے سجدے دا نقشہ پورا کر دیندی ہے۔ ایس سجدے نال چٹے کاغذ اتے جیہڑا کالا اکھر اُگھڑدا ہے اوہ بندے دلوں تے

کلاکار ولوں اوس ان ڈٹھے ست دی وڈیائی وی ہے تے اوہدی ٹوہ لئی آپنی سک نوں بلدیاں رکھن دی سونہہ وی ہے۔

لفظاں تے معنیاں بارے محمد بخش دی سوچ جاچن لئی اک ہور مصرع وی ویکھو۔ ایہہ وی 'سیف الملوک' دے انت نیڑے آوندا ہے:

شاخاں لفظ اتے رُکھ معنے کرو زیاں نہ دونہاں

ایتھے معنیاں لئی رُکھ دی رمز ورتی نیں۔ رُکھ اک جیوندا جاگدا بت ہے جیہڑا اتوں ویکھیاں تاں چپ چاپ کھلوتا لگدا ہے۔ پر اصلوں اصلیں حیاتی دیاں ساریاں ون سونیاں لہراں دے چڑھا ڈھلا دی پوری مورت ہے ایہدے وچ جیون مرن دے سارے ڈھنگ تے ویلے دے سارے گیڑ لکے ہوئے ہن۔ اک پاسے تاں رُکھ انج ہوندا ہے جیوں لنگھدے پل نوں ساڈے ویکھن لئی پھڑ کے کھلاریا ہووے۔ دوجے پاسے انج لگدا ہے جیویں رکھ بے انت سمے دا واسی ہے۔ اک پاسے اصلوں اکلا رہندا ہے تے کسے ہئی شے نال آپنے جیون دی کہانی نہیں کریندا تے دوجے پاسے باہواں اڈ اڈ کے واء' دھپ تے پانی نال آپنی کایا رلاوندا ہے۔ بھوئیں وچوں پُھٹ کے امبراں ول اُلردا ہے پر مُڑ ساہ ٹُٹ جاندا ہے تے ہار کے بھوئیں وچ ای ونج رلدا ہے۔ کیہ بی تے کیہ پھل تے پھل۔ کیہ وِس تے کیہ امرت۔ کیہ زور تے مان دیاں چڑھتاں تے کیہ گُجھیاں گُناں دیاں گُجھیاں گھاتاں۔ رکھ نوں جیویں جیویں ویکھو ایہدا کھلارا مکدا ای نہیں۔ محمد بخش ہوراں دے آکھن موجب رکھ دا اصلا حیاتی دے پورے معنے سمجھو۔ تے ٹاہن ٹاہنیاں لفظاں دی تھاویں ہوئے۔ رُکھ دی کایا ٹاہن ٹاہنیاں تے پتراں باجھوں نظریں نہیں آ سکدی تے معنے لفظاں دے بُجھے وچ وڑیوں بناں ساڈے ساہویں نہیں آوندے۔ محمد بخش ہوراں دا آکھنا ایہہ ہے پئی رکھ تے شاخاں وکھ ہوندیاں وی اک ہن۔ رکھ نہ ہووے تے شاخاں کتھوں تے ٹاہن ٹاہنیاں نہ ہوون تے رکھ کیہا۔ لفظ تے معنے دی سنبھال اکو ہتھ نال کرنی پوندی ہے۔ تے ایہناں دا گیان

اک ای پل وچ ہو سکدا ہے۔ ایتھے ایہہ گل کرن گوچری ہے پئی محمد بخش ہوراں دے وچار دا تانا پیٹا اینا سنگھنا ہے پئی کسے اک رمز دا ویروا کریندیاں اوہناں دیاں ہورناں رمزاں نال آپنے آپ جوڑ جڑی جاوندا ہے۔ ایتھے ویکھو رکھ والی رمز منجات دیاں شعراں نال تے کاغذ قلم والیاں مصرعیاں نال کیویں ونج رلدی ہے۔ مناجات وچ میئیں ہوراں آپنی کلا نوں باغ آکھیا ہا تے ایس باغ دے ودھن پُھلن لئی دعا منگی آہی۔ اوس دعا وچ اوہناں ایہو منگیا ہا پئی لفظاں معنیاں دے رکھ ودھیر گھنیرے ہوون تے اندرلے ست دی اتھاہ چُھپائی اکھراں دیاں کالیاں پینتریاں وچوں ہور کھڑ کے دیکھن والے نوں دسے۔

مناجات وچ میئیں ہوراں آپنی رچی نوں ڈھیر جتناں نال بنایا اک شیشہ دی آکھیا ہے:

مر مر اک بناوے شیشہ مار وٹا اک بھندے

تے ایس شیشے والی گل نال اُتے کیتا ویروا ہور پکیرا ہوندا ہے۔ جے حیاتی دے سارے ونو ون سبھا کسے ان ڈٹھے ست نوں بھالن لئی اک شیشہ ہن تاں کلاکار دا کم حیاتی دیاں سبھاواں نوں بھالن لئی شیشہ ہے۔ کلاکار پہلوں حیاتی دے کھلار نوں بھالدا پرکھدا ہے تے جس ویلے حیاتی دا نقشہ اوہدے شیشے وچ اگھڑ آوے تے وت اوہ ایس نقشے وچوں اندرلے ست دی ٹوہ کرن لگ پیندا ہے۔ شیشے والی مثال ایس واسطے بہوں پھبدی ہے پئی شیشہ آپنی کایا نوں اصلوں ای ایس اندرلی ٹوہ دے ناں کر چھڈدا ہے جیویں اوہدے آپنے بُت دا ہوون تے نہ ہوون اکو ای ہووے یا آکھو پئی اوہدے نہ ہوون وچ ای اوہدا ہوون ہووے۔ اگوں ایہہ دیکھن والے دی اکھ ہے پئی سبھ کجھ دسدیاں وی کجھ نہ ویکھے۔ یا شیشہ ویکھ کے تربھک جاوے تے وٹا ہتھ چا پھڑے۔

جیہڑا شیشہ میئیں ہوراں آپ گھڑیا ہے اوہدا مُل تول کھول کے ساڈے اگے رکھیو نیں:

ہر ہر قسم خوشی دی اس وچ ہر ہر قوم غماں دی
سُننے والے پاون ایتھوں خواہش جیہناں کماں دی
آدمیاں دے راہ طریقے جن پریاں دے چالے
عیش خوشی دے ساجے باجے درد دُکھاں دے نالے
بادشاہی تدبیراں گھنیاں دولت فوج مثالے
بُخل سخاوت ظلم عدالت غفلت سُرت سنبھالے
جوش خروش ندی دے بہتے ٹاپو سیر جنگل دے
رُڑھنا ترنا اُڈنا ڈھینا ذکر ایتھے ہر گل دے
عاجزیاں بیکسیاں گھنیاں حالت دیس بدیسوں
ویسوں ویس عجائب اس وچ کیا بھورے کیا کھیسوں
کوہ قافاں دے پتے نشانی غاراں شہر اُجاڑاں
کلر شور بغیچے نالے میوے تے پھلواڑاں
رستم دستی حال شکستی دہشت بھاج دلیری
خوف اُمید محمد بخشا اس وچ گھنی گھنیری
بات مجازی رمز حقانی ون وناں دی کاٹھی
سفر العشق کتاب بنائی سیف چھپی وچ لاٹھی
جیہناں طلب قصے دی ہوسی سُن قصہ خوش ہوسن
جیہناں جاگ عشق دی سینے جاگ سویلے روسن

میئیں ہوریں آپنے شیشے وچ جیون وسن دیاں ساریاں رنگاں نوں سہارن دا
وچ بھر کے مڑ آپ اک وٹے ہو بیٹھے ہن تے اخیرلے شعر وچ ساری گل
ویکھن والے دی اکھ تے چھڈ دتیو نیں۔ ایس ٹکڑے دے دووین اخیرلے شعر
گوہ گوچرے ہن۔ پہلے وچ آپنی رچی نوں اک تے ون وناں دی کاٹھی آکھ کے
ساڈا دھیان مُڑ رُکھ ول تے باغاں دی ہریالی اندروں لشکدے سورج ول پرتایو

نیں۔ تے تاں لے اوہناں ساریاں وچاراں نوں جیہناں دا ویروا اسیں کردے آئے ہاں 'گُپتی' والی اکو رمز نال تلوار کر چھڈیو نیں گُپتی (اوس سوٹی نوں آکھدے ہن جیہدے اندر تلوار لُکی ہوندی ہے)۔ ایتھے محمد بخش ہوراں آپنی کتاب نوں گُپتی آکھیا ہے۔ رمزاں والی گُجھی تلوار لفظاں دے کھولڑ وچ لُکی بیٹھی ہے۔ پر اُتوں ویکھیاں نمانی تے بے پرانی لاٹھی ای دسدی ہے۔ تلوار دی سٹ اوسے اُتے ہوندی ہے جیہڑا اُتلے کھولڑ نوں لاہ کے ویکھے۔ اک ہور گل۔ لفظ تے رمز' حیاتی دا ظاہر تے باطن' انج اک مُجسّا ہوئے پئے ہن جیویں گُپتی دے اکو وجود وچ لاٹھی تے تلوار۔ جیوں پھُل پتراں وچ تے چھپائی اکھراں دی کالک وچ تے سورج رُکھاں دی چھاں وچ۔ جو کجھ باہر وار پیا دسدا ہے سچا اوہ وی ہے پر اوہ اک اندرلے اُچیرے سچ نوں اُجاگر کرن لئی آپ جھوٹھا ہو جاوندا ہے۔ ہُن اخیرلا شعر پڑھو تے دوہناں مصرعیاں دے پینترے وچ فرق ویکھو۔ ایس فرق دا وی گُپتی والی گل نال سبندھ ہے:

جیہناں طلب قصے دی ہوسی سُن قصہ خوش ہوسن

جیہناں جاگ عشق دی سینے جاگ سویلے روسن

پہلے مصرعے دی بنتر اصلوں سدھ پدھری تے بے گُنی رکھیو نیں۔ لفظاں دا ورتارا اُکا ای عام سبھا دا ہے۔ اُتوں س دی واج نوں مصرعے دی سدھ پدھری بنتر وچ انج اُنیو نیں پئی مصرع قصے نوں قصہ کر کے پڑھن والیاں دے پھوکے تے بے قدرے سواد دی نقل بن گیا ہے۔

پہلے مصرعے دے پھوک ہیٹھوں دوجا مصرع اندر ورتی دی اگ ہو کے نکلدا ہے۔ ایہدے وچ اندرلے سُتے اُدم نوں ہلونن والیاں ونگاراں ہن۔ میئیں ہوریں لفظ 'جاگ' نوں دوہرا کے کیہی جادو دی کلا جگا گئے ہن۔ قصہ چڑھدکنا مُک مُکا گیا۔ قصے کہانی دا اُپرلا سواد لین والے نچنت ہو کے گوڑھیاں نیندراں پئے مانڈے ہن۔ رات مکن تے آئی ہے پر جیہناں کہانی دے اندر لبھ کے ڈٹھا اوہ

نت دا اُٹیندرا سہیڑ بیٹھے تے اوہناں دے اتھرو چڑھدی سویر نوں پتے تریلدے ہن۔ انج لگدا ہے جیہڑی تُجھی تکوار محمد بخش ہوراں سانوں پہلوں دسی آہی اوہ ایس شعر وچ لکڑ دے کھولڑوں آن کڈھیو نیں۔ اک مصرع کھولڑ ہو کے وکھرا تھی گیا تے ڈوجا تلوار بن کے پیا لہردا ہے۔

محمد بخش ہوراں دے وچار تے اوہناں دی کلا دا سبھا ای ایہو جیہا ہا پئی اوہناں نوں لگن لہر والے تے سُرت سنبھالے والے پڑھن سُننن والیاں دی لوڑ آہی تے مناجات وچ جیہڑا جھورا اوہناں دیاں گلاں وچ دسدا ہے اوہ ایسے کارن ہے پئی ایہو جیہے پڑھن سُننن والے اوہناں نوں ورلے ای لبھدے ہن۔ کتاب دے انت نیڑے جد محمد بخش ہوریں پرکھ تول والے سوال ول وت آوندے ہن تاں پنجیاں پڑھن والیاں بارے گل ہور کھلردی ہے۔ ایہی لمی نظم مُکاون لگیاں شاعر دا دھیان وچھوڑے ول جاوندا ہے تے وچھوڑیوں موت ول:

رل بیٹھن دی گھڑی غنیمت پوگ فراق عزیزاں

پر رل بیٹھن والی گل کر کے اوہ مُڑ اوسے سوچ پے جاوندا ہے جیہڑی ہر ویلے اوہنوں ٹھنگدی رہندی ہے۔ اوہ کیہڑے 'عزیز' ہن جیہناں نال میں رل کے بہہ سکناں۔ اوہ کیہڑے لوک ہن جیہناں دی پرکھ اگے میں آپنی کلا دا کھلار کھلاریا ہے۔ پنجی پرکھ کیہ ہوندی ہے تے کیویں کر سکیدی ہے۔ ایہناں گلاں دا جواب کجھ مناجات وچ دسیا ہا تے ایتھے آن کے کجھ ہور اگے توریا ہے۔

پنکھی خوش آواز ہزاراں جو باغاں وچ بولن
شاعر گھٹے اوہناں تھیں ہوئے سُخن جواہر تولن
روشن شمع مشالاں جتھے ہور چراغ اُچیرے
کیہ چواتی تیری اوتھے کہن رکھ پریرے
جیہناں صرافاں اگے دل دے لعل جواہر پنے
کچے منکے ویکھ اساڈے کد ایہناں دل منے

سہی ایہہ ہویا پئی محمد بخش ہوراں دی جاچ شعر کلا دی پرکھ کچہری اوہ اُچے گئی ہن جیہڑے اوہناں توں اگے ہو گزرے ہن۔ کلا دے گُن دی سدا چلدی ریت ای نویں کلا کار لئی سبھ توں وڈی اتے اوکھی کس وٹی ہے۔ ایہہ میئیں ہوراں دا چج سمجھو پئی او انج نیوں کے پنجابی ادب دی ریت اگے آئے ہن پر ایس نیوں وچ آپنے گُن دا یقین وی ہے:

شاعر بہت پنجاب زمیں دے ہوئے دانش والے

کافی 'باراں ماہ جیہناں دے دوہڑے بیت اُجالے

ہکناں جوڑ کتاباں لکھیاں قصے ہور رسالے

کدھر گئے اوہ سنگ محمد کر کر ویکھ سنبھالے

مناجات دیاں شعراں وچ پڑھن سُنن والیاں دی جیہڑی مجلس دے اُجڑن دا میئیں ہوراں نوں دُکھ ہا اوہ مجلس کتاب دے انت وچ اوہناں آن لائی ہے تے آپنا کھٹیا وٹیا ایس مجلس اگے رکھ کے آپ دی اک نکرے بہہ گئے ہن۔ ایہہ گزریاں سمیاں دے جیوندیاں شاعراں دا اکٹھ ہے۔ ایہناں شاعراں نوں محمد بخش ہوراں 'سنگ' آکھیا ہے تے نال ای سنبھالے والی گل کر کے ایہہ وی دس چھڈیا ہے پئی نویں کلاکار نوں آپنی شاعری دی ریت دے سارے ونو ون گُناں نوں سیاننا تے جاچنا پیندا ہے۔ نویں شاعر دی کرت آپنے آپ نوں پچھلیاں وڈیاں کولوں پرکھاوندی وی ہے تے اوہناں نوں پرکھدی وی ہے۔

دت میئیں ہوریں شیخ فرید توں ٹُر کے احمد یار اتے آن کھلوتے ہن تے مُڈھوں لاء پنجابی شاعری دی کُل ریت دا سنبھالا کر کے سانوں وکھایو نیں۔ (سنبھالے دے لفظ اندر پرکھ وی آ جاندی ہے تے پڑچول وی) کوئی پنجاہواں شعراں وچ چالیہاں کو شاعراں دے ناں گن چھڈے ہن۔ گل ہر اک بارے مِن تول کے ای کیتی ہے۔ کوئی کُھلا ڈیروا نہیں کیتا۔ کتے کتے کے شاعر دی سلاہنا تے ظاہر داری دا رنگ اجیہا چاڑھیو نیں پئی اصل ہیٹھوں صاف پئی لبھے۔

پر کئیاں شاعراں نوں اوہناں دلوں وجھوں سلاہیا ہے تے جیہڑے گُن اوہناں گئے ہُن' اوہناں توں سہی ہوندا ہے پئی میئیں ہوراں دے آپنے سر ئے اندر پیر محمد توں لاء وارث تیکر تے پیلُو توں لاء سلطان باہو تیکر ہر رنگ نوں سہارن تے سمجھن دا حوصلہ آہا۔ بہتا اوہناں شاعر دے اندرلے رس نوں تے سُنن والے اتے اوہدے اثر نوں موہنہ رکھیا ہے۔ جیویں:

بلھے شاہ دی کافی سُن کے ٹُٹدا کُفر اندر دا

مکدی ایہہ پئی محمد بخش ہوراں آپنی کتاب دے انت جیہڑا آپنے سنگاں نوں ایس حساب نال گِنیا ہے اوہ ایسے کارن ہا پئی پنجابی شاعری دی وڈی ریت نال آپنا سبندھ دسیا جاوے تے ایہہ پکّی کیتی جاوے پئی میری کرت نوں پرکھن' پڑھن تے سمجھن دا راہ ایسے ریت راہیں ہے۔ ہور کوئی نہیں۔ ایہہ ایہناں پہلیاں لکھن والیاں دیاں رچیاں ای سن جیہناں محمد بخش ہوراں دی آپنی کایا پردان چاڑھی۔ جے میئیں ہوریں روپ تے رس اتے گُن تے سوہپن نوں اک جاندے ہن' جے اوہناں دی نظرے آپنے اندر دا سُدھار تے لوکائی وچ گُن دا پرچار اکو ای گل ہے' جے اوہناں نوں آپنی اندرلی کایا دی گُڑھت تے مخلوق دی اُنتی وچ کوئی فرق نہیں دسدا تے ایہناں ساریاں وچاراں دا اُسار اوسے ریت دیاں رچیاں دا فیض ہے۔ ایسے ریت محمد بخش ہوراں نوں سکھایا پئی ظاہر تے باطن وچ نکھیڑ کیہ ہے تے سبندھ کیہ۔ لفظ تے رمز دا جوڑ کیہ ہے۔ ایسے ریت اوہناں نوں سمجھایا پئی انت ساریاں گلاں دا اک اوس ان ڈِٹھے ست دی بھال تے سنبھال ہے جیہدے ہوندیاں اکھر لفظ ہن تے نہ ہوندیاں نری سیاہی۔ جیہدے ہوندیاں جیون جیون تے نہ ہوندیاں اصلوں موت۔

وارث دی نقل

کتاباں وچوں کتاب وارث دی ہیر ہے۔ ایس کارن نہیں پئی مغربی پاکستان تے شمالی ہندوستان وچ گھرو گھری اٹھدیاں بہندیاں ایہدیاں دساں پیندیاں ہن۔ تے مذہبی کتاباں چھڈ کے ہور کسے کتاب دی اینی ورتوں نہیں ہوندی سگوں ایس کر کے پئی ایہناں گلاں دے ہوندیاں سندیاں جے شہر دی کسے دکان تے لبھن جاؤ تاں دکاندار تہاڈے مونہہ ول ویکھے تے جے کسے واقف دے گھر وچ نظریں پے جاوے تاں تسیں اوہدا مونہہ پئے ویکھو۔ شہراں وچ گھٹ لوکاں ہیر نوں کتاب دی شکل وچ ڈٹھا ہے۔ ساڈے ملک وچ ہیر بارے کھوج پڑچول تے جو ہے سو ہے کجھ چر پہلاں تاں بزار وچ کوئی نسخہ ای رلے باجھوں نہیں سی لبھدا۔ ایہناں ساریاں گلاں دے پچھے ساڈے اندرلے ویسب دی تاریخ مونہہ کجی بیٹھی ہے تے ایہہ گھنڈ اکلیاں ہو کے ای لاہیے تاں لہندے ہن۔ ایس ویلے جیہڑی گل میں کرنی سی اوہ ایہہ ہے پئی اینیاں اوکڑاں ہوندیاں دی وارث نوں پڑھن سُنن والیاں دی کدے تھوڑ نہیں ہوئی۔ جے تھوڑ ہے تاں ایس گل دی پئی ہیر دے پڑھن سُنن والیاں دے جیہڑے ترے چار پکے پیڈے دھڑے بجھے ہوئے ہن اوہناں دھڑیاں توں وکھ ہو کے پڑھن والا کوئی ورلا ای نظریں پیندا ہے۔ عام تاں ہیر نوں اک دکھانت پریت کہانی سمجھیا جاوندا ہے۔ پر اک وڈا دھڑا پورا یقین کیتی بیٹھا ہے پئی اصل وچ وارث سلوک دیاں رمزاں دا ویروا کیتا ہا جیہنوں عاماں لوکاں قصہ کر چھڈیا ہے۔ اک نکا دھڑا اوہناں سیانیاں دا ہے جیہڑے آکھدے ہن پئی وارث اصلو اصلیں کہانی راہیں لوکاں نوں چنگے ورتارے تے نیک سبھا دی مت دتی ہے۔ تے سانجھے ویسب دیاں بُرائیاں قانوناں دی رکھیا

کیتی ہے۔ ایہہ گل وکھری ہے پئی ایس دھڑے دے سیانے وی آپنے بچیاں دیاں ہتھاں وچ 'ہیر' دیندیاں سنگدے ہوون۔ اک نکا پر ڈھیر سیانا دھڑا اوہ ہے جیہدی نظر وچ 'ہیر' اک وڈا تے سنگھنا جنگل اے جیہدے وچ ہر وچار تے ہر جذبہ کھپ جاوندا ہے۔ وارث پریت کوی وی ہے تے سالک وی اتے اخلاق دا پرچاری وی تے ہور سبھے کجھ وی۔ اوہنے ہر سبھا دی لوڑ پوری کرن لئی 'ہیر' لکھی آہی۔

وارث بارے ایہناں وکھو وکھ سوچاں دے سبب کھوجن بیٹھو تے اک وکھرا لیکھ لکھیا جا سکدا ہے پر اک گل صاف ہے پئی ایہناں ساریاں سوچاں وچوں کوئی وی وارث دی ہیر دے اصلے نوں نہیں اپڑدی۔ بس باہروں باہر پھر پھرا کے لنگھ جاوندیاں ہن۔

ہر دھڑا آپو آپنیاں سوچاں ساراں دے پرانے سچے مونہہ رکھی بیٹھا ہے تے 'ہیر' نوں ایہناں سچیاں وچ ڈھالن دا جتن پیا کریندا ہے۔ تے جیہڑی ڈاڈھی سوکھی جیہی گل آہی پئی ہیر دے آپنے اصلے نوں گوہ نال ویکھیا جاوے اوہ ہن ڈاڈھی اوکھی تھی گئی ہے۔

ویکھن نوں 'ہیر' دی کہانی کوئی نویکلی کہانی نہیں سگوں ایہہ نقشہ اکا انجے ای ہے جیویں پرانیاں پریت کہانیاں دی ریت ٹری آوندی ہے۔ پیو دیاں لاڈاں وچ پلیا پتر پیو دے مرن پچھوں بھراواں بھرجائیاں دے سلوک دا اکیا گھروں نکل ٹردا ہے تے دریا پار کر کے سوہپن دی دیوی نال اکھاں جا لاوندا ہے۔ کڑی دے ماپے کڑی دی بانہہ تاں پیسے والیاں دے ہتھ پھڑا دیندے ہن تے عاشق لائی دی لج پالن لئی ویس وٹا کے کڑی دے مگر جا اپڑدا ہے۔ تے کڑی اوہدے نال ادھل جاوندی ہے۔ تے اگوں ادھالے دا انت دوہناں دی موت۔ پریت کہانی دے ایس پرانے تے ڈھیر جانے پچھانے نقشے نوں ای خالی ویکھو تے وت وارث نوں پڑھن سنن والیاں ساریاں دھڑیاں دے وچار وارو واری ایہدے اُتے مڑھ کے ویکھ لوو' ٹھیک ای جاپدے ہن۔ پر ویکھن والی گل تاں ایہہ ہے پئی وارث

دی 'ہیر' نِرا ایہہ نقشہ ای نہیں۔ ایہہ نقشہ تاں وارث دے ہتھ وچ مسالہ سی۔ وارث دا کمال تاں اوہ اٹکل ہے جیہدے راہیں وارث ایس نقشے نوں آپنے مطلب لئی ورتدا ہے۔

وارث دی ہیر اک نقل اے۔ نقل ('نکل') اجیہے سانگ نوں آکھدے ہن جس راہیں سوجھوان کلا کار جگ دے کوڑ نوں بھنڈدے ہن۔ وارث نے ایس نقل دی اُساری وچ ڈھنگ ایہہ ورتیا پئی بندے دے اک وچار نوں اوہدے دوجے وچار نال' اک جذبے نوں دوجے جذبے نال' مونہہ دیاں اچیاں بولاں نوں ڈھڈ دیاں دڑ وٹیاں گنجھلاں نال' باہر دے ورتارے نوں اندر دے کھلارے نال انج بھڑلیا پئی اوہدے نال دو واجاں جمن۔ اک تاں ہاسے ٹھٹھے دی اُچی اُگھڑدی واج جیہڑی سُنن والے نوں اکو واری پھڑ کے ہلون دیندی ہے تے دوجی دکھ وٹی سوچ دی واج جیہڑی ہولی ہولی پرچھاویں وانگوں بندے دے اندر ڈھلدی جاوندی ہے۔ تے انج لگدا ہے جیویں وارث دا ہاسا دی اوہدی ایس سوچ دا ای اک پکھ آہا۔

جتھے بندے دے جذبے' وچار' اوہدے ظاہر باطن' اوہدے وسیب دے سانجھ والے تے اکلاپے والے روپ آپو وچ بھڑدے ہن اوتھے نالو نال ای اوہدے گل کرن دے ڈھنگ' اوہدیاں سینتاں تے اوہدے مہاندرے دے رنگ وی اک دوجے نال ٹکراوندے ہن۔ کتے کتے تاں ایہہ ٹاکرے کھلیاں رنگاں وچ صاف پئے لبھدے ہن پر بہتا وارث ایہناں نوں گجھیاں ای رکھدا ہے۔ جس وسوں وچ وارث ہیر تے رانجھے نوں وساوندا ہے اوہدا ورتارا تاں پیسے تے نفعے کنفعے دا ورتارا ہے۔ ہیر رانجھے دے دوالے دا کوئی واسی آپنے نفعے کنفعے توں وکھ ہو کے نہیں سوچدا۔ کیہ یاری کیہ ساکاچاری' بندے دے ہر کچے پکے سانگے دا مڈھ تے اخیر ایہو اصول ہے پئی ہر تول وچ آپنا پلّا بھارا رہنا چاہیدا ہے۔ ہر حیلے آپنا کم کڈھنا تے ٹورنا چاہیدا ہے۔ تے جس ویلے مطلب نکل آوے اوس ویلے سانگے دا بھار موڈھیاں تے اینویں نہیں چکی پھرنا چاہیدا۔ وارث دی دنیا وچ ہر بندہ

دوجے دا ٹل اک عام اوزار توں ودھ نہیں پاوندا۔ دُوجا وڈا قانون ایس وسوں دا ہے دھونس۔ جیہڑا وچار بندے دے آپنے مطلب لئی چنگا ہووے اوہنوں اوہ کُل خدائی واسطے ٹھیک جاندا ہے تے اوہنوں کل خدائی اُتے لاگو کرن نوں آپنا حق سمجھدا ہے۔ تے جیہڑا وچار یا جذبہ اوہدے مطلب نال بھڑدا کھیہندا ہووے اوہدی اوہ کسے تھاں وی منتا ہوندی نہیں ویکھ سکدا۔

دھونس دے نالو نال وارث دی وسوں جھوٹھ دا وی پالن کریندی ہے۔ ہر پدھر تے ہر روپ وچ آپنے نیویں جیہے مطلب نوں اُچیاں اُچیاں گلاں وچ ولھیٹ کے اگے کرن والے بندے ڈھیر لبھدے ہن۔ جیہناں گُناں دی منتا لوکائی وچ چوکھی ہوندی آوندی ہے۔ آپنے مطلب لئی اوہناں نوں ہر ویلے مونہہ دھریا جاوندا ہے۔ ایسے ڈھول دا پول وارث دی نقل دیاں چوبھاں کھولدیاں ہن۔

نظم دی مُڈھلی پڑی وچ وارث سانوں تخت ہزارے کھڑدا ہے تے موجو چودھری دے گھر نال ساڈا ٹاکرا کراوندا ہے۔

اک تخت ہزاریوں گل کیجے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا ہے
چھیل گھبرو مست البیلڑے نیں سندر اک تھیں اک سوایا ہے
کیہی صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا ہے

موجو چوہدری پنڈ دی پاندھ والا چنگا بھائیاں دا سردار آہا
اٹھ پتر دو بیٹیاں تس دیاں سن وڈا ٹبر اتے پروار آہا
بھلی بھائیاں وچ پرتیت اُسدی منیاں چوترے اتے سرکار آہا

دوروں ویکھن نوں ایہہ تصویر تخت ہزارے دی کیہی من کھچویں ہے۔ ڈھیر سوکھا تے کھلے سبھا والا وسیب ہے۔ حیاتی وچ ٹوبر دی ہے تے سوہپن دی۔ موجو چودھری دا باغ پروار وسدا رسدا ہے تے سارا پنڈ قبیلہ اوہدی چھتر چھاں بیٹھ موجاں پیا ماندا ہے۔ تکدی ایہہ پئی تخت ہزارہ کیہ ہے بہشت بھوئیں اتے ڈھل

آیا ہے۔ پر ایہہ تصویر بس دوروں ای ویکھن جوگی ہے۔ جے کول جاؤ تاں ایسے بہشت وچوں شریکے دے ساڑ دیاں شوکراں کنیں پیندیاں ہن۔ موجو چودھری دی وڈیائیاں والی ہستی ہے جیہدے نال حیاتی دا قدر ہے تے اوسے دی چھاں بیٹھ دھیدو دے بھرا ہن:

باپ کرے پیار تے ویر بھائی ڈر باپ دے توں پئے سنگدے نیں

جانو وارث آپ بہشت بھوئیں تے اتاریا تے مڑ آپے اوس وچ سپ چھڈ دتے۔ انج تاں ایہہ بہشت وچ سپ والی رمز وارث اجیہی انگل نال درتی ہے پئی گوہ کیتیوں باجھ دسدی وی نہیں۔ پر ایسے اکو گھنڈی وچ وارث حیاتی بارے آپنے سارے وچار سمیٹ گیا ہے۔ یگ یگ سانوں حیاتی دے دو پکھ اوہدی کتاب وچ کولو کول دھرے پئے لبھدے ہن۔ اک تے باہر باہر دا سوہنی شان والیاں لشکدیاں نعریاں والا تے دوجا اندر خانے کوجھے تے ہوچھے وپار دا۔ ایسے اندرلے پکھ نوں دھیدو دے بھراواں بارے اک سطر وچ ٹھپیا ہے:

وارث شاہ ایہہ غرض ہے بہت پیاری ہور ساک نہ سین نہ انگ دے نیں

ایس سطر دے اخیرلے ادھے وچ واج انج کھچیدی تے انج ڈھیندی ہے جیویں دھیدو دے بھراواں حیاتی دیاں ساریاں رس والیاں روپاں توں مونہہ موڑ کے موت ول کر لیا ہووے۔ واج دی ایس کھچ لتک وچ اک اداسی وی رمکدی ہے 'گیان دی اداسی۔

کہانی دا پورا گیڑ گڑنوں پہلاں وارث اک ہور تصویر راہیں آپنے وسیب دا مہاندرا وکھاوندا ہے۔ رات کٹن لئی رانجھا مسیتے جا وڑدا ہے۔ مسیتاں مڈھ قدیم توں راہ بارے پاندھیاں دے سر دا چھت ہوندیاں ہن۔ وارث جیہڑی مسیتے رانجھے نوں واڑدا ہے اوہدی گھڑت بنت دی مثال نہیں تے درس وی اوتھے اخلاق دیاں پرانیاں چونویاں کتاباں دا ہوندا ہے۔ پر وڈے ناں تے شان والی ایس مسیت وچ اک گھروں بے گھر راہی دا کوئی قدر نہیں۔ عمارت دا سوہپن وی ظاہر

دا ای ہے تے ملاں دی ظاہر دا پجاری ہے۔ اوہنوں رانجھے دا باہرلا حال نہیں بھاوندا' نہ اوہدے کپڑے' نہ اوہدی ونجھلی نظم دی ایہہ پڑی تخت ہزارے والی ڈھلی پڑی نال چوکھی رلدی ہے۔ ایتھے دی وارث پہلوں ظاہر حال دی ودھا چڑھا کے شان دسدا ہے تے مگروں اندروں اصل دی گھنڈی کھول کے کوڑ دے اچ اسارے نوں ٹھیٹھے دے وس پا دیندا ہے۔ ایتھے وارث دی نقل والی اٹکل دا جوبن ہے۔ پہلوں مسیت دی باہرلی سوبھا ویکھو تے خیال وچ ایہدے نال دی دوجی تصویر اگھڑدی ای نہیں۔

مسجد بیت العتیق مثال آہی خانے کعبیوں ڈول اتاریا نیں

گویا اقصیٰ دے نال دی بھین دوئی شاید صندلی نور اساریا نیں

پر ایہناں دونہاں سطراں نوں نیجھ لا ویکھو۔ ایہناں دی بنتر وچ ای وارث کجھ اجیہیاں سینتاں اُن گیا ہے جیہناں وچوں ہولیاں ہولیاں ٹچکراں کھڑدیاں دسدیاں ہن۔ دوجی سطر وچ 'گویا' تے 'شاید' دیاں ترکیباں جڑ کے پہلوں کیتی صفت دے رنگ اتے ٹچکر دا اجیہا چھٹا ماریوس جیہڑا پھکا ہوندیاں وی ڈھیر گوڑھا ہے۔ اٹکل اوہو ای ہے جیہڑی اگے ویکھ آئے ہاں:

کیہی صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا ہے

ٹکاں وچ 'نیں' والی سینت اوہناں لوکاں ول ہے جیہناں رل کے مسیت اساری ہے۔ ایس واسطے مسیت دی ایس سلاہنا وچ اصل سٹ لوکاں دے عام ورتارے اُتے ہے جیہڑے دین دھرم دیاں باہرلیاں رسماں ریتاں نبھا کے ساریاں گناں دی مالکی سانبھ لیندے ہن تے باقی عمر ڈاڈھے رجے رجے پھردے ہن۔ سٹ کرن لئی کوئی دوجی گل نہیں کرنی پئی ڈھنگ ای اجیہا ورتیا ہے پئی اکو گل وچ سبھو کجھ آ جاوے۔

جس ویلے رانجھا مُلاں نال بھڑ پیندا ہے تے اوہدیاں بولاں وچوں مسیت دی ایس سلاہنا ول سینتاں اُگھردیاں ہن:

باس حلویاں دی خبر مردیاں دی نال دعائیں دے جیوندے ماردے ہو
شرع چا سرپوش بنایا ہے رودار وڈے گناہگار دے ہو
وارث شاہ مسافراں آیاں نوں چلو چل ہی پئے پکاردے ہو۔

دوجی سطر وچ سرپوش والی سینت حلوے دی باس دل وی ہے تے مُردے دی قبر دل وی کیونجے سرپوش دونہاں نوں ڈھکدا ہے۔ شرع دا پھوکا نبھا کیہ کجھ کجن لئی کم آوندا ہے اکو رمز وچ دس گیا ہے تے جیہڑی سرپوش دی بھوں راکھی ہوندی ہے اوہدا سبب وی دس دتوس۔ اوہ پیار جیہڑا بیٹھ کجیاں شیواں نال ہے۔

ایس سارے مناظرے اُتے وارث کھلا تے مونہہ بھرواں ہاسا کھنڈلیا ہویا ہے۔ ایہہ ہاسا اوس وتھ وچوں اُگھڑدا ہے جیہڑی رانجھے تے ملاں دے گل کرن دے ڈھنگ وچ ہے۔ پردیسی منڈے نوں دباون تراہن لئی ملاں آپنی گھڑی گھڑائی تے پکی زبان دا پورا زور مریندا ہے۔ اوہ ڈاڈھی بنا لمکا کے گل کریندا ہے:

گھر رب دے مسجداں ہوندیاں نیں ایتھے غیر شرع ناہیں واڑیئے اوئے
کُتا اتے فقیر پلیت ہووے نال دُریاں دے بنھ ماریئے اوئے
نیواں کپڑا ہووے تاں پاڑ سٹیے لباں ہون دراز تاں ساڑیئے اوئے
وارث شاہ خدا دیاں دشمناں نوں دُوروں کُتیاں وانگ دُرکاریئے اوئے۔

ایس کلام دا مہاندرا پیا دسدا ہے پئی ملاں دا دبکا تاں جیہڑا ہے سو ہے شاعر دا اصل مطلب ملاں ہوراں دے اصلے دی نقل بناون دا ہے۔ پر ایہہ نقل پوری رانجھے دے جواباں نال ہوندی ہے۔ رانجھا آپنے جواباں وچ کدی ملاں دا سانگ لاوندا ہے تے کدی مچل مار کے اوہنوں اجیہیاں لُوہن والیاں پُچھاں پُچھیندا ہے:

سانوں دس نماز ہے کاس دی جی کاس نال بنا کے ساریا نیں

ایس سطر دی ٹمک سانوں مڑ میت دی سلاہنا والیاں سطراں ول کھڑدی ہے تے انج شاعر نقل دیاں ساریاں پڑیاں نوں اک دوجے نال گنڈھدا ٹریا جاوندا ہے۔

مستیوں نکل کے چنہاں دے کنڈھے ول آوَ تاں وارث آپنے وسیبے دی اوہو تصویر اک ہور رنگ وچ وکھاوندا ہے۔ نفنے کنفنے دی کھیڈ اُتے ہُن توڑیں جیہڑے پڑدے پئے ہوئے سن لُڈن ملاح آن کے اوہ وی لاہ سٹے ہن۔ لُڈن ملاح آپنی اندرلی نیت اُتے نہ دھیدو دے بھراواں والے اٹلیاں اٹلیاں متھیاں بولاں دے پڑدے پاوندا ہے تے نہ شرع والے سرپوش دی مُتھاجی کریندا ہے۔ ایتھے وارث آپنے وسیب نوں ننگیاں کر کے ساڈے ساہویں کھلیاردا ہے تے اسیں کدیں ایس ننگ منگی تصویر نوں ویکھدے ہاں تے کدیں اوہناں پڑدیاں نوں جیہڑے پہلاں تاں ہاسے ٹھٹھے دیاں بجھاں نال ہلدے سرکدے سن تے ہُن اصلوں لتھ کے پرانہہ پئے ہوئے ہن۔

لُڈن دی وڈی خوری تے ہُوڑمار دی کھٹی نوں کوئی سنگ نہیں۔ اوہنوں بیٹا کم کریندیاں کسے سوہنے جھُوٹھ نوں مونہہ دھرن دی لوڑ نہیں۔ اوہدا واہ چنہاں دیاں چھلاں اگے چڑھے بے وسے پردیسیاں تے پاندھیاں نال ہے تے اوہ بنا ول ولھیٹ دیوں اوہناں نال جیویں چاہوے ورت سکدا ہے۔

لُڈن دی تصویر وارث اکو سطر وچ کھچ دتی ہے:

وارث شاہ میاں لُڈن وڈی کپن کُپا شہت دا لدیا بانیاں تیں

ایس تصویر وچ دو رمزاں ہن' اک بانیے دی تے دوجی مکھیر دی۔ ہوراں دی رت دے نکے نکے گھُٹ کھچ کے آپنا گھر بھرن لئی ایہہ دوویں اکو ہن تے آپنے کم دا پھل دوہناں دے نصیب نہیں ہوندا۔ پھیر ماکھیوں دی مٹھاس اک پاسے تے مکھی دا ڈنگ تے لُڈن جیبھ دی کُڑتن دوجے پاسے -فرق ایہہ ہے پئی جیہڑی گل مکھیر وچ قدرت دا کم نظر آوندی ہے' اوہو بانیے وچ وڈا کوجھ بن کے دسدی ہے۔ وارث بندے دے کوجھ نوں قدرت دے کم دے نال رکھ کے اوہنوں ساتوں کر گیا ہے تے آپنی سٹ دے پھٹ نوں آپنے وچار دی موج نال میل گیا ہے۔ اُتوں انجے ای جاپدا ہے جیویں اوہنے لُڈن دی شکل وجہ بارے

اینویں ہولی جیہی تجگر ای کیتی ہووے۔

لُڈن دے ٹاکرے توں تھوڑا ای پہلوں نظم دی اوہ مشہور پڑی آوندی ہے۔ جیہدے اندر وارث نے آپنی وسوں وچ چڑھدا دیہنہ دکھایا ہے۔ چیتیاں وچ سدا کھُبھے رہن والیاں بولاں وچوں بول ہن:

چڑی چُوکدی نال جاں ٹرے پاندھی پئیاں ددھ دے وچ مدھانیاں نیں

وارث دی ایہہ سویر دی ہمیش چیتے وچ کھُبھی رہن والی سویر ہے۔ ایس سویر وچ اچنبھا گل کوئی نہیں۔ اک عام ویکھی ورتی ہے تے ایہو ای ایس نقشے دا اصل گُن ہے۔ وارث جیون دیاں عام گھروکی رجھاں نوں اک سطر وچ پروتا ہے تے انج پروتا ہے پئی ایہناں عام رُجھاں وچ اک نویکلا گُن دسن لگ پیا ہے۔ رُکھاں وچ چُوکدیاں پکھیرُواں پیہاں وچ جاندیاں پاندھیاں تے گھراں وچ کمیں لگیاں جنانیاں وچ چڑھدے سورج دا اُدم ہے' اجیہا اُدم جیہنے بندے دے آپنے کم تے لوکائی دے کم تے قدرت دے کم نوں اک اٹٹ سبندھ وچ بنھ کے اک کر چھڈیا ہے۔ پر اجے ایہہ سبندھ ساڈیاں اکھاں ساہویں ہویا ای ہے تے لُڈن آن کے ایہنوں بھنن لگ پیندا ہے۔ وارث دی نظرے بھوئیں توں عرش ول اٹھدیاں تے عرشوں بھوئیں اُتے ڈھیندیاں چر نہیں لگدا۔

مکدی ایہہ پئی رانجھے ہیر دے میلوں پہلاں وارث نے مطلب پچاری ویہب دا نقشہ پورا کر چھڈیا ہے۔ ایس ویہب دا مہاندرا بھاویں دھیدو دے بھراواں والا ہووے تے بھاویں مُلاں والا ایہدا اندر لُڈن دا اندر ای ہے۔ ایس ویہب دی ایہو ریت ہے پئی کم کڈھن لئی بھونکے کُتے دا یاں گُجھے سپ دا جیہڑا وی بجے روپ دھار لوو۔ ایہہ گل ویکھن والی ہے پئی ملاں تے ملاح دووَیں رانجھے اگے آپنے سبھا دا دیروا کردیاں 'کُتے' دا لفظ ورتدے ہن۔ ملاں آکھدا ہے:

'وارث شاہ خدا دیاں دشمناں نوں دوروں کُتیاں وانگ دُرکارنے ہاں۔'

لُڈن آکھدا ہے:

کتا اتے فقیر پلیت ہووے نال دریاں دے بنھ ماریئے اوے

وارث ایتھے کتے دی مثال رانجھے اُتے لاگو کریندا ہے۔ نماٹا جیہا اوہ کتا جیہنوں ساری خدائی وچ کسے بوہے وی ڈھوئی نہیں کیوں جے اوہدے کولوں کوئی کم نہیں کڈھیا جا سکدا۔ ایہناں ترونہہ سطراں وچ رانجھے جیہاں وجوداں لئی سنسار دی اکھ دیاں ساریاں کھوراں نوں' آپنے وسیب دے اصل ست نوں وِس دیاں گنڈھاں بنا کے وکھایوس پر نال ای آپنے وِیہار موجب ملاں تے لُڈن دیاں واجاں وچ سانگ دا رنگ رکھ کے ساری گل اتے ہاسے دی کھنڈ کیر گیا ہے۔ اک ہور رمز ایہہ ہے پئی نماٹے کتے دی مثال رانجھے اتے لاگو ہوندی ہے پر ملاں تے لُڈن دی آپنی بولی سُن کے سُنن والے دا خیال بھونکے کتے ول جاندا ہے' جیہنوں لوک آپنیاں مُڈھ دیاں پالیاں نفعے کنفعے والیاں ریتاں دی راکھی لئی بوہے بنھ چھڈدے ہن۔ دھیدو دے بھراواں نوں تے کھلا ای سپ آکھ گیا ہے۔

ایجے ڈھب دے وسیب وچ رانجھے جیہے بندے نوں تھاں کیہڑی لبھ سکدی ہے۔ ایس سنسار وچ رانجھے دا روح اکلا ہے۔ اوہ اول آخر ظاہر باطن اک بندہ ہے' ہور گھٹ نہ ودھ۔ پر وارث دی نقل وچ رانجھے دی تھاں اُچی ہے۔ آپنے وسیب ہتھوں رانجھا اوکڑاں تاں کٹدا ای ہے پر ایس وسیب دے پڑدے پاڑن لئی اوہ کس وٹی ہے۔ ایتھوں دے ہر واسی دا اندر رانجھے نال ورتارے توں پچھاتیا جاندا ہے۔ وارث آپنی ایہہ کس وٹی بوہے بوہے کھڑدا ہے تے لوکائی دے اندرلے باہرلے روپاں دا نکھیڑا ایہدے ہتھوں کراوندا ہے' ایس کس وٹی اتے آن کے جے کوئی پگدا ہے تاں اوہ ہیر ہے۔ چنہاں دے کنڈھے ہیر رانجھے دا میل اُتوں ویکھیاں تاں پرانی ریت دی پہلی نظر دے پیار والی گل لگدی ہے پر وارث دی نقل دی ایس جھاکی نوں گوہ نال ویکھو تاں اصل بھیت ہور لبھدا ہے اصلو اصلیں ایہہ جھاکی تخت ہزارے والی جھاکی یاں ملاں تے ملاح والیاں جھاکیاں کولوں اڈ نہیں۔ ہیر آپنی بیڑی وچ انجان جٹ نوں ستیاں ویکھ کے مچ پیندی

ہے۔ ہُن ویکھو تے ایہہ اوہو گل لگدی ہے جیہڑی اسیں رانجھے اتے اگے ورتدی ویکھدے آئے ہاں۔ ایہہ جنانی دے ویس وچ کتے دھیدو نوں اوہدا کوئی بھرا بھابی یا مسیت دا ملاں تے نہیں ٹکر پیا۔ یا کتے چنہاں دے ایس کنڈھے اتے لڈن رن دا روپ تے نہیں دھار آیا؟ پر نہیں۔ حیاتی وچ اک واری بس اکو واری اک اجیہا روح رانجھے دے متھے لگدا ہے۔ جیہڑا اوہنوں مطلب دی تکڑی نہیں تولدا۔ کسے ہور حساب اوہدا مُل پاوندا ہے۔ اک واری بس اک واری مطلب پوجا دا منیا پرمنیا قانون مار کھا جاندا ہے۔ ایس جھاکی وچ وارث دی کلا ایہو ہے پئی اوہنے پہلیاں جھاکیاں نال میل ملا کے ہُن دی گل نتاری ہے تے ہیر نوں ہُن توڑیں ملیاں لوکاں نال رلا کے اوہناں کولوں وکھ کر لیا ہے۔ بنتر اوہو رکھ کے پہلیاں جھاکیاں والی ظاہر باطن دی کھیڈ ایتھے اُلٹا دتیوس ہیر دا تے پہلیاں پاتراں دا فرق نرا سبھا دا ای فرق نہیں'ایہہ حیاتی دیاں دونہہ وچاراں دونہہ پنتھاں دا فرق ہے۔ تے اک پنتھ توں دوجے تیکر پندھ اک سطر وچ مکایوس۔

رانجھے اُٹھ کے آکھیا 'واہ سجن' ہیر ہس کے تے مہربان ہوئی

ایہہ پندھ رانجھے دے اٹھن نال شروع ہوندا ہے تے ہیر دے ہسن نال مک جاندا ہے۔ واج دا زور ایہناں دونہاں لفظاں اتے ہے تے ایہہ دوویں جذبے دی پینگھ دے دو سرے ہن۔ ایہہ لفظ ہیر تے رانجھے نوں آہموں ساہمنے اک اٹٹ سبندھ وچ کھلیار دیندے ہن جتھے رانجھے دی 'واہ سجن' دا تے ہیر دے ہس کے مہربان ہون دا کوئی اوڑک نہیں لبھدا۔

دوویں اک دوجے نوں انج پچھاندے ہن جیویں مڈھ دے بھیتی ہوون۔ تے ایس جان پچھان نال اسیں اکو الانگھے مطلب پوجا دے دُر دُرکار والے سنسار وچوں بندیاں دے اندلے ملاپ والے سنسار وچ جا اپڑدے ہاں۔ ایس سطر تے آن کے پہلی واری گجھیاں سٹاں تے کھلیاں ٹوکاں والی کتھا اک پاسے کر کے وارث جذبے دی گوڑھی سچائی وچ سانوں ساہ لین لئی کھلیاردا ہے۔

ہیر تے رانجھے دے باہرلے حال وچ جیہڑی وتھ ہے اوہ وارث اچیچا سانوں کجھ وکھائی ہے۔ کتھے تاں پیسے والے سیالاں دی دھی' سرداریاں دے ماناں تے لاڈاں وچ پلی ہوئی۔ تے کتھے اوہ گھروں بے گھر جٹ۔ ہیر دے سوہپن دی صفت' اوہدیاں سہیلیاں وچ اوہدا رتبہ اچیچا ودھا کے دسیوس۔ ہیر دے بُت دی صفت توں لاء بیڑی وچ ستے رانجھے دے اکھاں اُگھیڑن تیکر شعراں دا ٹورا بِگلاں دی چڑھدی واج والا ہے۔ ایس واج دے اُتانہہ چڑھن دے نال نال ہیر دا شان تے رعب اتانہہ اٹھدا جاوندا ہے۔ تے مڑ اچن چیت ای بِگلاں دا شور واوں ہولیاں بولاں دیاں رمزاں وچ گواچ جاوندا ہے۔

ہیر دی صفت دا پینترا ایہہ ہے۔

سرخی ہونٹھاں دی لوہڑ دنداسڑے دا کھوجے کھتری قتل بزار وچوں

یاں

قتل باش جلاد اسوار خونی نکل دوڑیا اُردو بزار وچوں

ایہناں سطراں وچ باہرلے دکھاوے دیاں چڑھتلاں ہن۔ جیہڑیاں تصویراں ایتھوں اگھڑدیاں ہن اوہ بھریاں بزاراں دیاں تصویراں ہن جتھے دربار دیاں اُچیاں سواریاں تے لشکراں دی آواجاوی ہے تے خلقت اچیاں شاناں نوں ویکھدی تے اوہناں کولوں بچدی ڈگدی ڈھیندی ٹُری آوندی ہے۔ ظاہر دے دکھاوے دی بھاویں دکھاوا سوہپن دا ہووے تے بھاویں ناں پیسے دا' وسیب وچ جیہڑی آدر ہوندی ہے ایس دیلے تیکر تاں ہیر اوہدی تصویر ہے۔ تے اگوں ستے جٹ نوں جیہڑیاں جھڑکاں دیوندی ہے اوہناں وچ وی ایہو رنگ دسدا ہے۔

اُٹھیں ستیا سیج اساڈڑی توں لماں نُسری وانگ کیہہ پیا ہیں وے

راتیں کتے اُنیندرا کٹیو ای ایڈی نیند والا لڑھ گیا ہیں وے

ایہہ بولی اُچی تے تکھی واج وچ ماریوس۔ کیوں جے ایہہ اوس مان دی واج ہے جیہنوں اجے توڑیں کسے سینت نال وی للکاریا نہیں۔ پر بس ایہدے توں

اگے اکو دم ای وکھاوے دی چڑھتل مک جاوندی ہے تے اوہو واج ماں دیاں پوہڑیاں ڈھل کے ملاپ والے اندر جا بہندی ہے۔

رانجھا ہیر دے پیو دے گھر چاک ہو جاندا ہے تے ہُن وارث دی نقل اک ہور پینترے وچ انزدی ہے۔ ہُن توڑیں تاں رانجھا لوکاں دے پڑدے لاہون لئی کس وٹی ہا۔ ہُن اوہنوں پہلی واری آپنا کم کڈھن لئی وسیب دی مُدھلی ریت موجب آپنے اتے ظاہر دا پڑدہ پاونا پیا ہے۔ اوس لوکاں دے مکراں مونہوں گھنڈ چکدیاں چکدیاں آپ مکر دا گھنڈ کڈھ لیتا ہے۔ فرق ایہہ ہے پئی اوہدے لانجھے اوہ نہیں جیہڑے ہور سنسار دے ویکھدے آئے ہاں۔ رانجھے دا ایہہ نواں روپ وارث دی نقل وچ اک نویں رمز گنڈھدا ہے۔ ایس نویں روپ وچ رانجھا وسیب دے ورتارے نوں ننگیاں کرن دی تھاویں اوہدا سانگ بنا کے دسدا ہے۔ اوہدے دوالے دے لوک آپنیاں اگلیاں ورتیاں وچ رجھے رہندے ہن پر اوہناں نوں پتہ نہیں پئی اوہناں دی آپنی بنائی کھیڈ وچ اک نواں تے ان بچّیا کھڈار اوہناں نوں مات دے گیا ہے۔ مکر دی ایس کھیڈ وچ ہیر رانجھے دی سنگی اے تے اوہو اوہنوں چالاں سمجھاوندی ہے۔

نقل دے ایس نویکلے پینترے وچ اک ہور وی رمز ہے۔ رانجھے دا لوکاں دے پڑدے لاہون والا کم ہُن لوکاں دے ہتھ چلا گیا ہے تے پڑدہ لہن دا ڈر رانجھے نوں ہے۔ اوہدے پڑدے پچھے پہلی جھاتی کیدو پاوندا ہے۔ کیدو وچ ملاں وی ہے تے دھیدو دے بھرا وی ہن تے لُڈن وی' پر اوہ آپ ایہناں وچوں کوئی وی نہیں۔ اوہدے ظاہر دے کوجھ پاروں وسیب والیاں اوہنوں آپنے اندر کوئی تھاں نہیں دتی تے اوہ آپنے اندر دے کوجھ نوں محکم کر کے وسیب دیاں ریتاں دا راکھا بن گیا ہے۔ تے ایسے حیلے آپنی تھاں آپ ول لیوس۔ تے ایہہ تھاں تدے پکی رہ سکدی ہے جے اوہ وسیب والیاں نوں ہلُوٹے دیندا رہوے۔ اوہدے آپنے کوڑ وجود دا پڑدہ تدے ای رہ سکدا ہے جے اوہ ہورناں دی پت لاہوندا

رہوے:

وارث شاہ پرائیاں جھلّیاں نوں اگ لالنگے ہوری سیکدے نی

ایس اک سطر وچ کیدو دے وجود دی ساری کہانی کر چھڈی ہے۔ اک ساہ وچ وارث کیدو دا اندرلا باہرلا حال تے ایس حال دا کارن سبھ کُجھ دس گیا ہے۔ اگ لا کے سیکن نال کرودھ دی کیڈی عجیب تصویر اکھاں اگے اُگھڑدی ہے پر ایس رمز دے پچھے سینت ایہہ وی ہے پئی لنگے دی آپنی جھگّی ہیر تے اوہدیاں سینگیاں ساڑ کے سواہ کر چھڈی آہی تے ہُن اوہ آپنے امبے ہوئے جوڑ پرائیاں سدھراں نوں پھوک کے پیا سیکدا ہے۔ لوکائی دے دُرکارے کیدو نے لوکائی دے دُرکارے رانجھے دا کم آپنے سر تے چا لیتا ہے۔ ایہہ وی نقل دا اک پکھ جانو۔

قادر یار دے پورن دا جوگ

اج دے ایانے جیہڑیاں کہانیاں پچھاندے ہن اوہناں وچ پورن دی کہانی نہیں آوندی۔ اج دیاں درساں وچ جیہڑے شاعر پچھانے تے سیانے جاوندے ہن اوہناں وچ قادر یار ہوریں نہیں آوندے۔ ایس وجھوں اج پورن تے قادر یار دی گل چھیڑیے تاں پہلوں چیتے دی کنڈی کھڑکاونی پیندی ہے۔

جدوں گجرانوالے والے قادر یار ہوراں (لگ بھگ 1800ء توں 1850ء تائیں) پورن بھگت دا قصہ جوڑیا تدوں پورن دی کہانی چروکنی سُنن سناون وچ پئی آوندی سی۔ تے وت قادر یار ہوراں ہور وی چوکھے قصے جوڑے پر ایس کہانی دا اوہناں دے ناں نال اجیہا جُوڑ جُڑیا پئی جد سے نے اک نوں وساریا تاں دوویں وسر گئے تے جے اج اک نوں چیتا سدے تاں دوجا آپے ای ساہمنے ہو ویندا ہے۔

پورن دی جنی کہانی گئیاں سمیاں وچ ایانے سُندے سُناوندے سن 'اوہ اینی آہی پئی سیالکوٹ دے راجے سلوان دے گھر دو رانیاں سن 'وڈی اچھراں تے نکی لوناں۔ اچھراں وچوں پورن جمیا۔ پر پنڈتاں آکھیا 'راجہ جی' جے بھلا لوڑیندے ہو تاں باراں ورھے ایس بال دے متھے نہ لگیو۔' راجے ڈردیاں ترسیویں دا پُتر بھورے پا دتا۔ پورن بھورے وچ ای پلیا تے بارہیں ورھیں بھوریوں نکل کے ماپیاں نوں مِلن آیا۔ جد اوس متریئی ماں دے محل وچ پیر پایا تاں لوناں رانی ویکھدیاں ای دل ہتھوں چھڈ بیٹھی۔ وت سو کھیکھن اوس کیتے پئی پورن اوہدے دل دی گل من جاوے پر پورن دھرم دے پہریوں نہ ای تھڑکیا۔ لوناں رانی سلوان اگے جا کفر تولیا پئی تیرے ساؤ پتر مینوں مندی اکھ نال ڈٹھا ای۔ راجے

اپنی نُوں کے پتر دیاں لتاں باہواں وڈھا دتیاں تے اوہنوں انھے کھوہ وچ جا سٹیا۔ باراں ورھیاں پچھوں رب دی کرنی اوس کھوہ تے جگت گُرو گورکھ ناتھ ہوراں اتارا کیتا تے اوہناں پورن دے کر پیر سوار کے اوہنوں جوگ دے دتا۔ وت اک ہور شہر دی رانی گُرو اگے ہتھ جوڑے پئی پورن مینوں جا بخشو۔ پورن گرو دا آکھیا پالن لئی سُندراں رانی نال ٹر تاں پیا پر بہوں چر اوہدے کول نہ ٹک سکیا تے نس کے گرو دے ڈیرے آ گیا۔ ایہہ دُکھ سُندراں رانی نوں لے لتھا تے اوہ محل توں چھال مار کے مر گئی۔ گرو ہوراں نوں ایس گل تے وڈی چنتا لگی۔ وت اوہناں کجھ سمجھ سوچ کے پورن نوں سیالکوٹ ول ٹوریا پئی جا کے ماپیاں نوں مل۔ پورن جا کے آپنے لاکھے باغ وچ ڈیرا لایا اتے باراں ورھیاں دا اُجڑیا باغ مڑ ہرا تھی گیا۔ ایہہ ظاہرا کرامات ویکھن لئی سارا شہر ہم ہماء کے آیا۔ راجہ سلوان تے رانی لُوناں وی آئے تے رانی اچھراں وی آئی۔ انھی اچھراں پورن نوں واج توں سیان لیتا۔ تے اوہدیاں اکھاں وچ مڑ چاننا لگ پیا۔ سلوان تے لُوناں آپنے کیتے نوں پچھوتائے۔ جوگی لُوناں دا قصور بخشیا تے اوہنوں اک چاول دا دانہ پھوک کے دتوس پئی جا تیرے گھر دی اک پتر جمسی۔ ایہو پتر وڈا ہو کے رسالو بنیا۔ راجے ڈھیر زور ماریا پئی پورن راج محلیں چل رہوے پر جوگی نہ منیا تے مڑ گرو دے ٹِلے پرت گیا۔

قادر یار ہوریں جد قصہ پورن بھگت لکھن بیٹھے تاں اوہناں نوں پتہ ہا پئی جنا کھنا ایس کہانی توں جاندا ہے۔ اوہناں نوں ایہہ وی پتہ ہا پئی لوک اجہیاں کہانیاں دیاں پڑدیاں وچوں آپنے جیون دیاں رمزاں وی سیاندے ہن۔ ایسے واسطے اوہناں آپنی نظم وچ کہانی دے پڑدے کھول کھول کے لوکاں نوں نہیں وکھائے۔ بس آپنی اٹکل نال ایہناں پڑدیاں ول اجہیاں سینتاں ماریاں پئی ویکھن والا جے سجاکھا ہووے تاں بھاویں ساری حیاتی پیا ویکھے اوہدی ریجھ نہ لتھے۔ قصے وچ کدھرے وی اوہ کھلو کے گل لمکاوندے نہیں اوہناں دی نظم وچ ناٹک دیاں

جھاکیاں اک دوجے نال پرتیاں اکھاں اگوں لنگھدیاں ہن۔ تے گجھیاں رمزاں نال ویکھن والے نوں سچیت کری جاندیاں ہن۔

کہانی دی بینہہ پورن تے لُوناں دا جھیڑا ہے۔ ایس جھیڑے وچ جیہڑا لفظ بہوں ورتیا گیا ہے 'اوہ ہے 'ماں' ایہہ جھیڑا اصلوں ہے ای ایس لفظ بارے۔ لُوناں دی سوچ وچ ایس لفظ دا مطلب ہور ہے تے پورن دی سوچ وچ ہور۔ پورن دھرم دی لیہہ نوں جیونۡ دا ٹھک سمجھدا ہے۔ اوہدے بھانئے متریئی ماں وی ماں ہے۔ پورن جدوں لُوناں دے محل ول آوندا ہے تاں اوہدے ہر پیر اُتے ماپیاں دے آدر مانۡ تے ماں دے درجے دے خیال دی پکڑ نظر آوندی ہے۔ پر پورن دی ایس آوٗنی دے نقشے وچ قادر یار ہوریں اگوں آوݨ والیاں گلاں تے بندے دے اندرونے دیاں اوہناں انھیر خانیاں ول وی سینت کری گئے ہن جیہڑے اجے پورن دے ویکھن ورتݨ وچ نہیں آئے۔

ش شہر آیا گھر مائیاں دے پورن پچھدا نوکراں چاکراں نوں
جس جائیا اوس دا مانۡ وڈا متھا ٹیکنا ابلاں ماتراں نوں
رانی لُوناں دے محل نوں رواں ہویا اندر جا وڑیا پتر خاطراں نوں
قادر یار بہال کے نفر پچھے پوڑی چڑھیا متھا ٹیکن ماتراں نوں

پہلیاں دونہہ سطراں وچوں ایہہ گل وی نکلدی ہے پئی پورن دے نال جیہڑے نوکر چاکر سن اوہناں ای اوہنوں پہلوں لُوناں دے محل ول جانۡ دی مت دتی تے ایتھوں ایہہ وی شبہ جیہا اُگھڑدا ہے پئی متے لُوناں نے آپ ای نوکراں نوں سکھا کے ٹوریا ہووے۔ پورن نوں ایس گل دا کوئی بھیت نہیں۔ اوہ ماں دے ادب لئی نوکر بیٹھاں بہال کے اکلا پوڑی چڑھیا۔ پر ایس اکلیاں پوڑی چڑھن وچ ایہہ رمز وی ہے پئی اک ایانا تے انبھول روح کلم کلا اندرونے دیاں گجھیاں پدھراں ول چڑھی جاوندا ہے۔ پورن دی ماپیاں بارے انبھول سوچ تے اوہدے نال اگوں ورتݨ والی ہوئی دووِیں ایس ادھواڑ وچ پے لبھدے ہن پئی:

اندر جا وڑیا پتر خاطراں نوں

اک 'خاطراں' دے لفظ دے ای تن رنگ ویکھو۔ اک تے اوہ خاطر جیہدی آس لے کے پورن ماں لوناں دے محل وچ وڑیا۔ دوجی اوہ خاطر جیہدی لوناں آوندیاں ای اوہنوں صلح ماری تے تریجی اوہ خاطر جیہڑی لوناں پیو دے ہتھوں اوہدے نال کرائی۔ محل دے اندر جیہڑا جھیڑا ماں دے درجے بارے ٹردا ہے اوہدے وچ پورن آپنے سرڑ اتے اٹل ہے تے لوناں آپنی ہٹ اُتے۔ پورن 'دھرم ماں' والے رشتے دی گل کریندا ہے تے اگوں لوناں ٹوک کریندی ہے تے آکھدی ہے پئی 'جنے جنائی دا تاں مولوں اکو ای ساک ہوندا ہے' ہور سب گلاں ای گلاں ہن۔'پورن آپنی تھاں نموجھاڑ ہے تے لوناں آپنی تھاں وٹ کھاوندی ہے پئی ایہہ چھوہر کیہیاں کہانیاں پاون لگ پیا ہے۔ ایہہ مینوں اک چھیل ٹیار کر کے کیوں نہیں ویکھدا۔ تے ایہدیاں اکھاں وچ واشنا دا چمکارا کیوں نہیں اگھڑدا۔ لوناں دی ریجھ دا زور تے انموڑ پورن ولوں اوہدا زہر قہر جتھے وی قادر یار ہوراں وکھایا ہے ' اوتھے بھن تروڑ تے اتھل دے نقشے ضرور دسدے ہن:

صورت نظر آئی راجہ بھُل گیا سر پیر تائیں اگ بھڑک اٹھی
دلوں پتر نوں یار بنایوسو اوہدی ثابتی دی وچوں لج ٹُٹی
قادر یار تریمت ہنسیاری لگی ویکھ دگاوتے ندی پُٹھی

لج راہیں اسیں کھوہ دیاں اتھاہ ہنیریاں وچوں پانی کڈھ کے لیاوندے ہاں تے ایس پانی نال حیاتی نوں وتر لاوندے ہاں۔ بندے دے اندرونے دیاں انہیریاں تے چاننیاں وچکار دی اک لج وگدی ہے جیہڑی ایتھے ادھ وچوں ترٹ گئی ہے۔ ہوش مت دے چانن نالوں لوناں دا سبندھ اچن چیت ای ترٹ گیا ہے۔ تے اوہ انکھٹ اسوجھ دیاں انہیریاں وچ ڈھے پئی ہے۔ ایتھے ایہہ وی ویکھو پئی لج دا لفظ رسی لئی وی آوندا ہے تے شرم لئی وی 'تے ثابتی ظاہر شیواں وچ وی ہوندی اے تے بندے دے اندر وی' تے 'ثابتی' تے 'ٹُٹی' دے ٹاکرے نال رمز دا رنگ ہور

گوڑھا ہو گیا ہے۔ اگلی سطر وچ اسیں کھوہ دے پانی توں ندی دے پانیاں تے آ گئے ہاں۔ جیہڑی لوناں ندی نوں پچھے پیریں وگاون والے انہونے کم اُتے اڑی کھلوتی ہے' اوہ اوہو ای ہے جیہڑی چانٹیاں تے انہیریاں وچکار پانی نہیں سی ڈھو سکی تے ادھ واٹیوں ٹُٹ کے کھوہ وچ ڈھے پئی آہی۔ اوہنوں ندیاں دا ویہن وی ٹھیک نہیں جاپدا۔ اوہدے بھانے قدرت دی رضا تاں پوری ہوندی ہے جے ایہہ ویہن پٹھا وگے۔ قدرت دے ویہار بارے اوہدی سوچ پورن دی سوچ کولوں اکا اڈری ہے۔

ظ ظاہر آکھدی شرم کیہی مائی مائی نہ راجیا آکھ مینوں
کُکھے رکھ نہ جمیوں جائیوں دے ماتا آکھنا ہیں کیہڑے ساک مینوں

لوناں دیاں گلاں اُتوں اُتوں ڈاڈھیاں ٹھکویاں لگدیاں ہن۔ اوہدی واج دا ایس سارے جھیڑے وچ ایہو خاص رنگ ہے۔ پر نال ای اوہدے اندر دا وٹ اوہدی واج وچ اک ٹچکر دا چنگیاڑا وی دھری آوندا ہے۔ اوہ پورن دی جھوٹھی باندھ اُتے کھِلدی ہے تے اوہنوں قدرت ولوں دتی کھل دا راہ وکھاوندی ہے۔'ماں' دے معنے اوہنوں سہی کراوندی ہے تے نالے آپنے وجود ول گجھیاں سینتاں مار کے اوہدی واشنا جگاونا چاہوندی ہے :

کچھڑ بیٹھ مماں کدوں چنگھیا ای اینویں کوڑ دی ماں بناونا ایں

پورن قدرت دے ویہار بارے آپنی سمجھ لوناں تائیں پچاون لئی اوہدے وانگر ای ٹھکواں ڈھنگ ورتدا ہے تے آپنے پیو نال اوہدے سبندھ دا کھلا ویروا کر کے اوہنوں کچیاں کرن تے اوہدی اگ نوں ٹھنڈیاں کرن دا چارا کریندا ہے :

. جیہدی استری اوہی ہے باپ میرا تس دے تخم تھیں جمیاں جان مائے

لوناں دی سوچ اوہنوں جیہڑے راہ تے پئی کھڑدی ہے قادر یار ہوراں تھاؤں تھائیں اوہدا انت چیتے کرایا ہے:

میں وی سرگ پراپتی تھیوئی ہاں پورن بھگت جے آکھیا اک منے

لگی دین لنگار اسمان تائیں اوہدی ثابتی دے وچوں تھم بھنے
قادر یار تریمت ہنسیاری بھنن لُون لگی وچ تھال چھنے

پہلی سطر وچ لُوناں نری پورن نال منکر ای نہیں کیتی اوس آپنے بھانے اک پُرانے تے پکے پنتھ نوں بھنڈیا ہے۔ اوہ پنتھ جیہڑا بندے دی حیاتی نوں کرماں دی تکڑی وچ تولدا ہے۔ جیہڑا بندے دے کسے کم نوں آپنی تھاں تے اکلا تے پورا نہیں سمجھدا۔ ہر کم وچ اگوں کھڑن والیاں ون سونیاں سٹیاں دے بی وی ویکھدا ہے۔ لُوناں دی سرگ ایس پنتھ دی دسی کرماں دے بھوگ والی سرگ نہیں۔ اوہدی سرگ اوہ سواد ہے جیہڑا دل دے بھانے کرن نال لبھدا ہے۔ ایہو سواد امرت ہے۔ ایہدا کوئی پھل بھوگ نہیں۔ ایہدا کوئی انت اخیر نہیں۔ ایہہ اوہ رات ہے جیہدا گھنڈ کسے دینہہ نہیں چکنا۔ پہلی سطر وچ کیتے لُوناں دے ٹھٹھے دا لیکھا قادر یار ہوراں دوجیاں دونہہ سطراں وچ کیتا ہے۔ اوہناں لُوناں نوں اک اجیہی دنیا دسیا ہے جیہڑی آپنے آپ ڈھٹھ واہ وچ وڑی جاندی ہے۔ جیہڑے تھم لُوناں دے اندروں بھج گئے اوہ اوہو ای سن جیہناں اسمان دے چھت نوں تھمیا ہویا ہا۔ اسمان دا چھت حیاتی دے سر دا کجن ہے۔ ایہہ جیون دے ٹھک ٹھیٹھ دی رمز تے قدرت دے دیہار دا پوتر نشان ہے۔ جدوں بندے دے اندروں ثابتی دے تھم بھُر جاون تاں ایہہ چھت وی آپنی تھاں کھلوتا نہیں رہندا۔ لُوناں تاں ہتھیں اسمان نوں لنگارن لگی ہے۔ وت قادر یار ہوراں لُوناں نوں اک کچی تے اتھری رن دسیا ہے جیہڑی تھال وچ دھر کے لُون پئی کنڈی ہے جیہڑی آپنے آلے دوالے دی ہر شے نوں آپنے اندرلے دیاں ہتھاں نال مدھولنا چاہوندی ہے۔ قادر یار دے سمے تھال چھنیاں تے گھر دیاں ہور بھانڈیاں نوں پاک تے آدر جوگ چیزاں سمجھ کے اوہناں دی سانبھ سنبھال کیتی جاندی آہی۔ ایہہ بھانڈے گھراں وچ پیڑھیو پیڑھی ٹردے سن تے ایہناں نوں رہت بہت دی سانجھ دی تے سگھڑ سبھا دی نشانی سمجھیا جاندا ہا۔ لُون تے سگھڑ

گھرہستناں دی بھن دیاں ہن پر تھالاں وچ دھر کے نہیں۔ قادر یار ہوراں دے حساب وچ تھال پورن ہے تے لُون دی پتھری لُوناں دا سبھا۔ لُوناں دی ہٹ تے اوہدی من مرضی آپنا لُون کٹ کے راضی ہے تھال بھجدا ہے تاں بجھے اوہنوں کیہ۔ قادر یار ہوراں ایس اکو رمز وچ سارے جھیڑے دا خلاصہ کر چھڈیا ہے۔ لُوناں دی دھونس، ترلے مسئلے مثالاں تے ہور سارے کھیکھن ایہو دسدے ہن پئی اوہ آپنے کم نوں کرم نہیں سمجھ سکدی۔ اوہدی مرضی حیاتی دی کتاب وچوں پاڑ کے وکھ کیتا ہویا اک کاغذ ہے جیہدا ہور مخلوق دی کہانی نال لوکاں دی ہوند انہوند نال کوئی سبندھ نہیں۔ پورن آپنے آپ نوں باقی مخلوق کولوں پاڑ کے وکھ نہیں کر سکدا۔ اوہ آپنے کسے کم نوں اکلیاں کر کے نہیں ویکھ سکدا۔ اوہ آکھدا ہے:

گلاں ایہو جیہیاں جدوں ہون گیاں پہنچی ہوگ زمین اسمان مائے
اک تھاں وت آکھیوس:

ع عرض کردا شرما راجہ مائے سخن اولڑے بول ناہیں
ماواں پتراں نینہہ نہ کدے لگا جگ وچ مکالکھا گھول ناہیں
سینے نال لگا کے رکھ مینوں پتر جان مائے دلوں ڈھول ناہیں

لفظ 'ماں' دیاں معنیاں بارے ایہہ جھیڑا مکایاں نہیں مکدا۔ انت جد ہتھ چھٹ لُوناں پورن نوں مرضی موجب ہک نہ سکی تاں اوہنے کھج کے آپنی ہار دے ایس سچ پنگرے نشان نوں جڑھوں پٹ گواون دا متا پکیا:

ق قہر کرا نہ پورناں وے آکھے لگ جا بھلا جے چاہونا ایں
قادر یار نہ سنگدی کہے لُوناں کیوں گردنیں خون رکھاونا ایں

نالے:

قادر یار نہ سنگدی کہے لُوناں تیرے لہو دا پورنا گھٹ بھرساں
لُوناں دی تریہہ اصلوں ایہو ای ہے۔ اوہ پہلوں وی پورن دے لہو دا گھٹ

ای بھرنا چاہوندی آہی۔ طریقہ ہور آہا۔ پہلوں جیہڑے راہوں اوہ آونا چاہوندی سی اوہدروں پورن دا دھرم اوہنوں ڈک کھلوتا۔ ہن جیہڑے راہوں اوہنے آونا ہے اوتھے پورن دی کوئی واہ نہیں۔

لفظ 'ماں' دی لُوناں دے محل وچ جیہڑی باب ہوئی ہے اوس توں مگروں ایہہ لفظ جدوں دی لُوناں دے ناں نال آوندا ہے سٹ گجھی نہیں رہندی۔ ویکھو پورن نوں کیویں دن چڑھدے سرکاروں سدا آوندا ہے:

ی یاد کیتا راجے باپ تینوں ہتھ بنھ کے آکھیا چوب داراں
سُنی گل تے دل نوں سجھ گئیس جیہڑی گاوندی سی کل ماں' داراں

ہور ویکھو جدوں جلاد پورن نوں اجاڑ دل لئی جاوندے ہن تاں پورن نوں لُوناں دا سنیہا آوندا ہے پئی اجے وی من جا میں سر تے آئی موت نوں موڑ سکدی ہاں۔ اوسے سنیہے وچ آکھدی ہے:

پتر بنن لگوں میرا پورنا وے ویکھ کیہی میں دتی آ ماؤں لوری

پورن دا اجاڑا کرن وچ سلواں تے لُوناں دوہناں دی 'میں' اک ہو کے کم کریندی ہے۔ پر وچوں ایہناں دوہناں دی 'میں' دے سبھا اڈو اڈ ہن۔ پورن دے رمز روپ نوں سیانن لئی 'میں' دیاں ایہناں اڈو اڈ سبھاواں دا ویروا ضروری ہے۔

لُوناں نوں آپنے اوگن دی ڈاڈھی سیان ہے۔ اوہ آپنے وچلے دی آپ بھیتن ہے۔ اوہنوں پتہ ہے پئی ایس اوگن دے کیہ کیہ رچھ ہن تے اوہناں دی مار کنی کو ہے۔ سلواں دا لیکھا ہور ہے۔ اوہنوں آپنی بے سمجھی دی مار وگی ہوئی ہے۔ اوہنوں کوئی اگھ سگھ نہیں پئی اوہ کیہڑیاں اوگناں دے ہتھ کھڈونا بنیا ہویا ہے۔ لُوناں تاں ظاہرا بول کے پئی دسدی ہے پئی دھرم دیہار سبھو کُوڑ ہن۔ سچی بس اکو کام لہر ہے جیہڑی پلو پلی جمدیاں ریجھاں نوں کھڑ کھڈاوندی ہے۔ اوہدے بھانے کام دا سواد آپنی تھاں ہوندا ہے تے سُرت سیاپ آپنی تھاں۔ ایہہ سواد جدوں جی کرے جتھے جی کرے مانیا جا سکدا ہے تے ایہدے لئی دوہناں دھراں

وچ من دے میل دی کوئی لوڑ نہیں ہوندی۔ اوہ آپنی مرضی دی مالک بݨ کے سارے جوڑ سبندھ اک پاسے کر کے کلم کلی آپݨے چبارے چڑھی بیٹھی ہے۔ تے پوڑیاں چڑھ کے آوندیاں نوں آپݨے کھیڈݨ لئی کھڈونا سمجھدی ہے۔ سلواݨ آپݨے آپ نوں دھرم دا راکھا تے ساک سبندھ دیاں پُرانیاں ریتاں دا پالنہار سمجھدا ہے۔ جیہڑا اوگݨ اساں لُوݨاں وچ ڈٹھا ہے اوہنوں اوہ پورن وچ دسدا ہے۔ اوہ سمجھدا ہے پئی پورن نوں سزا دے کے اوہنے باراں ورھیاں بھوریوں چھٹے ایس پشو کولوں سچیاں سبندھاں دی پت بچا لئی ہے۔ جدوں اچھراں اوہدے اگے آݨ کے واسطہ پاوندی ہے تے اوہ آکھدا ہے آپݨے پتر دے لچھݨ تے ویکھ:

تد وسدا جے تسیں ورو لیہنوں

اتوں ویکھو تاں ایس اودھواڑ وچ راجے ایہو آکھیا ہے پئی 'بی بی کیہڑے پشو دیاں صفلیاں پئی کردی ہیں' جاݨدی نہیوں اوہنے کیڈا لوہڑا ماریا ہے۔ لُوݨاں ہوئی یا توں ہوئیوں اکو گل ہے۔' پر ایہناں بولاں وچ جیہڑی سٹ آپ سلواݨ اُتے ہو گئی ہے اوہدا اوہنوں کوئی پتہ نہیں۔ پورن جیوں دس سکدا ہے جے اوہ ماں لُوݨاں دا ور بݨ کے رہݨا قبول لوے۔ سلواݨ نوں ایہہ وی کوئی سُرت نہیں پئی جیہڑا اوہنے 'تسیں' والے لفظ نال اچھراں تے لُوݨاں نوں اکو تول تولیا ہے۔ ایہہ کیڈا وڈا دھروہ ہے۔ سلواݨ وچ گھاٹا ایہو ہے پئی اوہ لوکاں دیاں مہاندریاں اوہناں دیاں گلاں تے اوہناں دیاں کاریاں دے اتلے روپ ہتھوں ٹھگیا جاوندا ہے اوہ کناں دا کچا تے ہوڑ مت دا پکا ہے۔ قادر یار ہوراں ایسے واسطے اوہنوں انھا آکھیا ہے۔

قادر یار پھیر ہوئی بیدار نگری انھے راجے دے پورن دس پیا

قادر یار ہوراں سانوں ایہہ وی بجھائی ہے پئی سلواݨ نوں آپݨی بُکل دیاں نکیاں نکیاں چوراں دا کھڑاک وی نہیں آوندا۔ اوہنوں ایہہ نہیں کھڑکی پئی اوہنے پورن نوں مار کے دھرم دے پالݨ دے نال نال لُوݨاں نوں خوش رکھݨ دا ترلا وی ماریا ہے۔ لُوݨاں نوں سلواݨ دی ایس رگ دا چنگا پتہ ہے تے اوہ ڈاڈھے

وچ نال ایس رگ اتے ہتھ دھریندی ہے:

جا پچھ کھاں پتر آپنے نوں جیہڑا بھورے کوتلا پالیو ای
اوہنوں رکھ تے دے جواب سانوں ساڈا شوق جے تاں دلوں ٹالیو ای

سلوان جیہا کل مختار حاکم جے آپنے آپ توں ایڈا بے خبرا ہووے' ظاہر باطن مولوں نکھیڑ ای نہ سکدا ہووے تے اتوں ایڈا آپ مہارا ہووے پئی اوہنوں نہ خلقت دیاں دھائیاں پوہن تے نہ سیائیاں دی مت تے اوہ آپ دی ڈکھ دے ویہن ڈبدا ہے۔ تے راج کاج نوں وی نالے ای بوڑیندا ہے۔

اچھراں راجے نوں ساودان کرن دا جتن کریندی ہے تے اوہدی بے خبری دی تصویر اوہنوں وکھاوندی ہے:

س سمجھ راجہ بدھی ہار ناہیں کہندی اچھراں واسطہ پا کے جی
امب وڈھ کے اک نوں واڑ دیویں پچھو تاویں گا وقت وہاء کے جی
بوٹا آپنا آپ پٹاں لگوں جڑھاں مدھ تائیں اکراء کے جی
قادر یار جے پورن نوں مار یو ای باپ کون بلاوے گا آء کے جی

اچھراں پورن نوں امب دا بوٹا آکھیا ہے۔ جیہدیاں جڑھاں دھر دھرت وچ ہن تے جیہنوں ودھن پھلن واسطے سانبھ سنبھال دی لوڑ ہے۔ لوناں اک اجیہی زہریلی تے نکمی بوٹی ہے جیہڑی تھاں کتھاں اینویں پئی اگدی تے ودھدی ہے۔ امب حیاتی وچ رس تے گن دے ودھان دا نشان ہے۔ تے اک وس تے وانجھ پنے دا۔ سلوان دا ہج ویکھو پئی اک دی سنبھال کرن لئی امب وڈھ کے پیا گواوندا ہے۔ اچھراں راجے نوں ایہہ وی دسدی ہے پئی پورن دا وجود تیرا آپنا وجود ہے تے جے ایہہ بوٹا پٹ گھتیا تے وت تیریاں آپنیاں وی جڑھاں مر بجسن۔ اچھراں سلوان نوں سبندھاں دے پالن تے اسارن دیاں رمزاں سمجھاوندی ہے۔ اوہنوں کوڑ تے سچ دا نکھیڑ وکھاوندی ہے۔ پر سلوان انھا بولا ہو کے امب وڈھن دا حکم دے دیندا ہے:

باہر جاہ کے چیر د حلال خورو چھنے رت پاوو جیہڑی وچ جُتّے
ایہدے ہتھ سہکا کے وڈھیو جے وانگ بکرے دے ایہدی جان کُٹّے

ایس حکم دیاں بولاں وچ سلوان دا زہر قہر تے اوہدا جھل پیا اچھلدا ہے۔ ویکھو ایہناں لفظاں وچ اوہو کرودھ ہے جیہڑا لُوناں دیاں بھبھکاں وچ ہا۔ تے جد ایہہ حکم پورا ہو چکیا تاں راجے پورن دی رت لُوناں دا رُسیا روح راضی کرن لئی چھنے وچ پاہ گھلی پئی ایہہ ویکھ تیرا شوق اساں دلوں نہیں ٹالیا:

قادر یار آ لُوناں نوں دینہ رتو ویکھ لاوندی ہار سنگھار سو ہے

لُوناں دی نشا تاں من مرضی کرن وچ آہی اوہدے لئی پورن دی دیہہ دا سواد مانن وچ تے اوہدی رت نال سنگھار کرن وچ کوئی فرق نہیں۔ پر سلوان دی مت ویکھو اوہنوں نہیں دسدا پئی ایہہ رت اوہدے آپنے وجود تے آپنے تت دھرم دی رت ہے جیہڑی اوہنے انھیر دی دیوی دے سنگھار لئی چڑھاوا کر چھڈی ہے۔

سلوان دا پنج 'میں' پال سجا ایہہ سمجھدا ہے پئی پورن نوں آپنے آپ سوچن تانگھن دا کوئی حق نہیں۔ اوہ پتر ہے تے پتر دی ڈور پیو دے ہتھ ہووندی ہے۔ اوہ ایہہ نہیں خیالدا پئی جے پورن دی ڈور تیرے ہتھ ہوندی تے اوہ تیریاں اکھاں توں جمدیاں ای اوہلے نہ ہو جاوندا۔ باراں ورھے ہوئی اگے پتر دے اک جھلکار دی متھاجی کر کے وی سلوان آپنے آپ نوں پورن دی ہوند دا مالک سمجھدا ہے۔ سزا دے حکم ویلے کچہری وچ پتر دی پیشی ویکھو:

جدوں میں ویاہ دی گل کیتی تدوں رون لگوں ہتھ رکھ کنیں
قادر یار کہندا سلوان راجہ ہُن کیتی آ ماؤں پسند ونی

تے جدوں پورن آپنی صفائی دسن لگا تے راجے اوہدے مونہہ تے۔ چپیڑ ماری:

کہندا پھیر برابری بولنائیں ,کریں پھیر حرامیاں ایڈ کاری

سلوان دی جاپے اولاد اصلوں مولوں ماپیاں دی ادھین ہوندی ہے تے جیہڑا کوئی کسے گل وچ آپنی مرضی دسے تے آپنی سوچی کرے اوہ ضرور کھوٹا تے کپتا ہوندا ہے۔ ایس کر کے راجے دا دل پورن ولوں اوسے دن توں صاف نہیں ہا جدوں اوس آپنے ویاہ توں نہ کر چھڈی آہی۔ ویکھو اجے لُوناں پورن دا دوس کھول کے نہیں دسیا تے سلوان اگوں ای اوہدے مونہہ وچوں گل پیا کھوہندا ہے:

ن ناں لے کھاں اوس گل دا توں جیہڑی گل پورن تینوں آکھ گیا
جیہڑا نال تیرے مندا بولیو سو ایس نوں دیاں پھاہے میرا پتر کیہا
اج نال ماواں کرے سخن ایسا بھلکے دیگ کھٹی مینوں کھٹ ایہا

ایہناں سطراں وچ لُوناں دی کھچ تے اوہدا روح راضی رکھن دا اترلا وی ہے تے پورن ولوں پچھلی کاوڑ وی ہے ایتھے سگوں اوس کاوڑ وچ اک ساڑے دا رنگ وی آگیا ہے تے پورن بارے سلوان دا دبیا ہویا شک دھڑکا بن کے اگھڑ پیا ہے۔ پئی ایس کڈھب نے اتھرے منڈے میرے نال گھر باہر ہر تھاں برابری کرنی ہے۔ ایس میرے کولوں تخت وی کھوہنا ہے تے سیج وی۔ ایہہ کھوٹ دا چڑھدا جھنڈا ہے جس میرے راج وچ اتھل مچاونی ہے تے کدھری دا جھکھڑ جھلاونا ہے۔ اپلی ٹکڑی وچ دو گجھیاں رمزاں ہن جیہناں دی اجے سلوان نوں سار نہیں۔ اک تے اوہ جیہڑی سلوان دیاں بولاں وچ ہُن توں لاہ ہر تھاں لبھنی ہے۔ ایہہ رمز پیڑ بھری ہے تے 'ماں'' 'پتر' جیہاں لفظاں دی درتوں ایہدا گھر ہے۔ دوجی ایس ادھواڑ وچ لکی بیٹھی ہے:

بھلکے دیگ کھٹی مینوں کھٹ ایہا

ایہہ دوجی رمز سانوں پیڑ دیاں حداں توں پار لے جاندی ہے تے اوس دینہہ دی دس پاوندی ہے جدوں سلوان پورن دا پُن پچھانتا ہے تے آپنے کیتے نوں جھور کے آپنے آپ نوں مڑ واہوتا تے مڑ گاہوتا ہے۔ پر اوہ دینہہ تاں اجے دراڈی گل ہے۔ حالے آؤ اوسے رات نوں ویکھیے جیہڑی لُوناں دے محل

وچ آئی ہے۔ ایس رات دے مُڈھ وچ ایہہ سطر آوندی ہے:

قادر یار برا ڈکھ استری دا پورن جیوندا کسے سبب رہے

تے وت راجہ پلنگ اُتے اسل وٹے بھندا دسدا ہے۔ ایس سطر وچ 'ڈکھ' دے دو مطلب کیتے جا سکدے ہن۔ استری دا آپنا دکھ تے استری پاروں راجے دا ڈکھ۔ پر پورن دے حق اندر ایہہ دوویں مطلب اکو ای ہن۔ راجے دا دتا خونی قول لُوناں دیاں باہواں وچوں ریشم بن کے نکلدا ہے تے پہلی رات دے اسل وٹے پچھلی رات دی سکھ نیندر وچ کھُر جاوندے ہن ایہہ رات ایس سطر تے آ مکدی ہے:

قادر یار چڑھیا دن سکھ دا جی راجے بیٹھ چوکی اشنان کیتا

ایتھے 'سکھ' دے لفظ وچ کیہی ڈاڈھی سٹ ہے۔ ایس دینہہ توں پورن' اچھراں تے آپ سلوانِ دکھ دی لمی تے انھیری واٹ اُتے پے جاوندے ہن پر ویکھو:

راجے بیٹھ چوکی اشنان کیتا

وچ کیڈی نشا تے کڈا رج ہے۔ تے اصل حال توں سلوان دی بے خبری اتے کیڈی سٹ ہے۔ اشنان کر کے سلوان آپنے ولوں چڑھدے چانن نوں سنکاردا ہے تے آوندے دینہہ وچ اندروں باہروں صاف رہن دی سونہہ کھاوندا ہے۔ اوہنوں ایہہ نہیں پتہ پئی ایسے دینہہ وچ اوہدیاں اکھیاں کیویں انھیاں ہو جائیاں ہن تے اوہدے ہتھ بے دوس رت نال کیویں لبڑ جاونے ہن۔ 'جی' دا لفظ جیہڑا شاعر نے سُنن ہاراں نوں ہنگھورن لئی ورتیا ہے جنا سگھڑ تے نگھ بھریا ہے اونا ای ایس سطر دی کاٹ نوں تکھیاں کریندا ہے۔

قادر یار دے قصے دے ادھ وچ اپڑدیاں اساں کہانی دیاں کھیڈن ہاراں دے مہاندرے سیان لئے ہن۔ ہُن ایہناں مہاندریاں دا رمز روپ گولن لئی چلو قصے دے اخیرلے سرے ول چلیے۔ ہُن تائیں اساں کہانی دیاں کھیڈن ہاراں نوں جو کجھ اوہناں پورن نال کیتی ورتی اوہدے راہیں پچھاتا ہے 'اگوں جو پورن اوہناں نال

کرنی ورتنی ہے اوہدے راہیں اساں اوہناں نوں پچھانتا ہے۔ پورن نال دو آپا کھٹے تے 'میں' پال سبھاواں دھرو کمایا ہا۔ اک دی 'میں' دا ہتھیار حکم ہا تے دوجے دا پھند فریب۔ اج اوس گل نوں پورے باراں ورھے ہو گئے ہن۔ پورن تدوں دا اج پرتیا ہے۔ اوہ ایسے واسطے آیا ہے پئی ایہناں آپنے آپ وچ کھٹے روحاں نوں اوہناں دا آپنا اندر کھول پھول وکھاوے۔ اوہناں دی پچھلی کایا گال کے جیون دا اک نواں سروپ اسارے۔

ایس کم لئی پورن کول اک نویں تے اپچی ستیا ہے جیہڑی سلوان دے بلکار کولوں مولوں اڈری ہے ہُن کہانی وچ جیہڑی گل گولن والی رہ گئی ہے اوہ اینی ہے پئی پورن نے ایہہ ستیا کتھوں لیتی۔ ایہہ ستیا ہے کیہ 'تے کیہ کجھ کر سکدی اے۔

پورن جوگی بن کے سیالکوٹ آوندا ہے تے آپنے پُرانے باغ وچ ڈیرے چا لاوندا ہے:

باغ آپنے آسن آن لایا بارہیں ورھیں راجے نگہوان ہو کے
لوک آکھدے مویا ہے خصم ایہدا تخت اجڑے تدوں ویران ہو کے
قادر یار ترونکیا جد پانی داکھاں پکیاں نیں ساودان ہو کے

لوکی جاندے ہن پئی پورن دے مرن نال اوہناں دیاں باغاں تے شہراں وچوں حیاتی دا تت ست تے مک مکا گیا ہا۔ (لفظ تخت دا مطلب ایتھے راج گدی دی ہے تے شہر دی) پچھے اک کھولا رہ گیا ہا' جیہدے وچ سلوان دا انھا حکم تے لُوناں دی بکل دا چور پرچھاویں بن کے پئے بھوندے سن۔ ایس نراس تھل وچ پورن جوگی مینہ دا ترونکا بن کے لتھا تے جدوں بج پکیاں داکھاں دی سنگدھ لوکاں تائیں پجی تاں اوہ ایس نویں تت ست دیاں رونقاں مانن لئی آپنے موت دے کھولے وچوں ہم ہماء کے نکل آئے:

ص صفت سُن کے کرامات ظاہرا سارا شہر ہماء کے آوندا اے

باراں برس گزرے لکھے کون جوئی پڑدے پاء کے مکھ چھپاوندا اے
جے کوئی پاس آوے اوہ مراد پاوے نام رب دے آس پجاوندا اے
قادر یار جاندے دکھ دوکھیاں دے پورن انھیاں نین دواوندا اے

لوکاں نوں، اجے ایہہ نہیں پتہ پئی جوگی اصل پورن ہے پر اوہناں دی جاچے پورن حیاتی دے ست دا ناں ہے تے اوہ لاکھے باغ والے جوگی نوں پورن دا ای اک نواں روپ سمجھدے ہن:

باراں برس گزرے لکھے کون جوئی پڑدے پاء کے مکھ چھپاوندا اے

وچ ایہو رمز اے تے حیاتی دے ایس نویں جنم اتے لوکاں دا ادم ویکھ کے باراں ورھے پہلوں دی ایہہ وکھالی ساہمنے آ جاندی ہے۔

ص صاحب توں لکھیا لیکھ اینویں پورن بھگت نوں لے جلاد چلے
گلی کوچیاں شہر ہڑتال ہوئی پاس رونؔ وزیر دیوان کھلے

پورن دی موت نال جو کجھ مریا ہا اج لوکاں نوں اوہ مڑ جمدا دسدا ہے۔
'پورن انھیاں نین دواوندا اے' والی ادھواڑ وچ اک سنیہا اچھراں ول ہے تے اک سلوان تے لوناں ول۔ ویکھو:

اگے اگے سلوان تے پچھے لوناں رب دونہاں نوں باغ لیایا ای
پورن جانیا ماتا تے پتا آئے جیہناں مار کھوہے گھتوایا ای
قادر یار میاں اگوں اٹھ پورن چم چرن تے سیس نولیا ای

پہلی سطر دی موہرلی ادھواڑ وچ راجے رانی دی جیہڑی تصویر اے اوہ ڈھیر ٹھکویں تے کاٹویں ہے۔ سلوان سمجھدا ہے پئی میں اگے آں تے جدھر چاہونا جاناں۔ لوناں جاندی ہے پئی میں پچھوں ایہدی کلا دبا کے ایہنوں جدھر چاہواں دگا سکدی ہاں۔ پر چھیکڑلی ادھواڑ دسدی ہے پئی ایہہ دوویں انبھول اک اچیرے تے ڈاڈھے ہتھ دی پکڑ وچ ہن' جیہڑا ایہناں نوں آپنیاں اصلی شکلاں دکھا کے اوہناں دے اندر اک نویں سمجھ دا چانن لاؤن لئی ایتھے لیایا ہے۔ اگلیاں دو

سطراں ست دی کڑتن وچ گڑچیاں پئیاں ہن۔ اک تاں لوناں تے سلوان دا
پورن کولوں پتر دی خیر منگن آونا وت اوہناں لئی ماتا پتا دے لفظاں دی ورتوں
تے اتوں پورن ولوں ایہناں دا اچچا آدرمان۔ راجے رانی نوں اجے کوئی پتہ نہیں
پئی ایس آدرمان وچ کیہہ بھیت ہے۔ پر جوگی دے ایس سلوک نے اوہناں دیاں
دلاں وچ اک اچنبھے دا سر ضرور چھیڑیا ہے جیہنے اگیرے ونج کے اوہناں نوں
عمراں دی پکائی 'میں' دے کھوبھے وچوں کڈھنا ہے سلوان جوگی دے سلوک نال
ذرا کو نموجھانا جیہا ہویا تے آپنے ولوں فقر دا ستکار کرن لگا:

ط طرف تیری متھا ٹیکنے نوں راجہ کہے اسیں سیوا دار آئے
اگوں اٹھ کے تدھ فقیر سائیں وڈا بھار ساڈے اتے چاڑھیا اے

پورن جاندا ہے پئی راجے دی ایس گل وچ کجھ تے نیوندرا ہے تے کجھ
آپنی لوڑ دا خیال۔ اصل ڈکے اجے نہیں کھلے۔ اوس بھولیاں بن کے پچھیا راجہ
جی کیہڑی غرض نوں آئے ہو۔ اگوں آکھدا ہے:

آنگن دے نہ کھیڈدا بال مینوں ہنجے پئے نی محل ویران میرے
قادر یار میاں چوی برس گزرے گھر وسدی نہیں نستان میرے

ایتھے ویکھو سلوان کیویں چیتے دی کڑتن مارن لئی باراں دے چوی کر گیا
ہے۔ ایہہ سچ ہے پئی سلوان کدی پورن نوں آنگن کھیڈدا نہیں ڈٹھا پر ایہہ اتلا
جیہا سچ اوس ڈونگھے جھوٹھ نوں کیویں کجے جیہڑا سلوان دے اندروں پیا بولدا
ہے۔ پر اوہنوں دسدا نہیں۔
جوگی سلوان نوں اوہدے اندرلے جھوٹھ دے مونہہ کراوندا ہے:

ع عقل اندر ساڈی آوندا اے اک پتر تیرے گھر ہویا اے
اوہنوں جا کے وچ اجاڑ دے جی وانگ بکرے دے کسے کوہیا اے

ویکھو ایس چھیکڑلی سطر وچ سلوان دا باراں ورھے پہلوں دا بولیا حکم پیا
گونجدا ہے۔

باہر جاء کے چیرو حلال خورو چھنے رت پاوو جیہڑی وچ بُتے
ایہدے ہتھ سہکاء کے وڈھیو جے وانگ بکرے دے ایہدی جان کُٹے

چیتے دی ایس کرڑی سٹ نال اک واری تاں سلوان دا اندر ہل گیا پر اوس آپنے آپ نوں سنبھالیا تے جوگی نوں پورن دے پاپ دی کتھ سناون لگ پیا۔ پر جوگی آکھیا انج نہیں جد توڑیں تسیں سچ دا پانی دلاں اُتے نہیں پین دیسو۔ مُراداں دے بُوٹے نہیں اگ سکدے:

گھر ہوگ اولاد جو تد تیرے جو کجھ ورتی زبان توں دس ساری

جوگی ایہہ گل کوئی راجے تے رانی نوں بکاون لئی نہیں کیتی۔ راجہ رانی جوگی کولوں اولاد منگن آئے ہن پر جوگی اوہناں دی ایس منگ وچ ہور رمزاں پیا پڑھدا ہے۔ اوہ سمجھدا ہے پئی ایہناں دونہاں لئی بال اک نویں جون دی نشانی ہے۔ تے اوہ نویں جون ایہناں نوں تدے ای نصیب ہو سکدی ہے جے ایہہ آپنی پُرانی کایا دیاں سکنجاں لاہون۔ اگے اک بال ایہناں دے گھر آیا ہا۔ ایہناں اوہنوں کڈھ کے کھوٹ تے اکھیر نوں اندر واڑ لیتا۔ ہُن جد توڑیں عمراں دے چور اندروں نکل نہ جاون اک ہور بال دی تھاں نہیں بن سکدی۔

جوگی دا اکھان سُن کے سلوان تے بے تھوہا جیہا ہو رہندا ہے پر لُوناں باراں ورھے پہلوں دی ساری کیتی ورتی کھول کے دس ویندی ہے۔ سلوان جیہے اتھرے روح اتے ایس گل دا وار ویکھو:

قادر یار سلوان جد گل سُنی لہو پھٹ نیناں وچوں آیا ای

تے مڑ:

ک۔ کرم کیتے تدھ ہین میرے راجہ کہے لُوناں ہنسیاریئے نی
اجیہا پتر نہ آوندا ہتھ مینوں تدھ مار گولیا ای ڈرایئے نی
شکل ویکھ صدقوں بے صدق ہویئے تہمت دے کے پتر کیوں ماریئے نی
قادر یار تیری مینوں خبر ہوندی تیری لیکھ کردا چنچل ہاریئے نی

سلوان دا سبھا اجے انجے ای اتھرا تے 'میں' پال ہے۔ لُوناں دی کتھ نے اوہدیاں اکھاں وچوں رت تے چوا کڈھی ہے پر اوہنوں سُجاکھیاں نہیں کیتا۔ اوہدیاں اکھاں اجے وی اوہدے اندر جھات کے اوہنوں اوہدا آپنا دوس نہیں وکھاوندیاں۔ لُوناں نال اوہدا زہر قہر ایس کارن نہیں پئی اوہنے بے دوسے پورن نال ایڈا دھروہ کمایا سگوں ایس کارن اے پئی اوہنے میرے ہتھوں پتر جیہی مہنگی شے کھس لیتی:

اجیہا پتر نہ آوندا ہتھ مینوں تدھ مار گوایا ای ڈرائیے نی

والی سطر گوہ گوچرنی ہے۔ سلوان ہاڑا مریندا ہے پئی جے میرا پتر ایڈا سوہنا تے ساؤ نہ جمدا تے خبرے توں اوہنوں میرے ہتھوں نہ ای کھوہندیوں۔ بھلا ہوندا جے اوہ اجیہا چنگا نہ ای ہوندا تے تیری اکھ توں بچ جاوندا یاں تیرے آکھے لگ جاوندا۔ اینا ضرور ہے پئی ایہں ساری واپری نال سلوان دا اندر ہل گیا ہے تے اوہدے وچ دکھ تے نمانتا دی چھک جاگ پئی ہے۔ ایس چھک دا کجھ تے پتہ اوودوں ای لگ گیا ہا جدوں جوگی نے اوہنوں پہلی واری پتر بارے پچھیا:

قادر یار سلوان نوں یاد آیا دکھ پتر دے نین بھر رویا اے

ایتھے دکھ دا مطلب پورن دا جریا دکھ وی ہو سکدا ہا پر سلوان دیاں گلاں توں جاپدا ہے پئی اوہ آپنے پتر دے کھُسن دے دکھ نوں روندا ہے۔

سلوان دے سبھا دا ایہہ نواں پر نما جیہا رنگ لاکھے باغ والی ساری وکھالی وچ بھا ماردا ہے۔ خاص کر کے جدوں اچھراں اندرلیاں اکھاں نال پورن نوں سیاݨ لیندی ہے:

ح حکم کیتا راجے اوس ویلے گھر چل میرے آکھے لگ پتا
کنجی پھڑ توں دست خزانیاں دی بہن بیٹھ توں حکم دی گپ پتا
تینوں ویکھ میرا دل سادھ ہویا دلوں بجھی ہے حرص دی اگ پتا
قادر یار کردا سلوان ترلے میں تے اونترا سدیا جگ پتا

ویکھو ایہہ ٹکڑی 'راجے دے حکم' توں شروع ہو کے سلواں دیاں ترلیاں تے آن مکدی ہے سلواں پہلوں تے راج پیو بن کے پورن نوں راج کاج سانبھن دی صلح مریندا ہے پر اخیر اک عام بندے وانگر نمانا ہو کے جگ دیاں میہنیاں توں ڈردا پورن اگے بینتی کریندا ہے پئی گھر چل۔

پر سلواں دے سبھا دا ایہہ نواں رنگ بہوں گوڑھا نہیں۔ اوہدا دکھ تے اوہدی نمانتا ایڈے ڈونگھے نہیں پئی اوہدی کایا نوں مولوں اتھل سکن۔ ایہہ نمانتا تے ایہہ دکھ اجے اوہدے لئی آپنی 'میں' دی راکھی دا حیلہ ہن۔ آپنی 'میں' توں باہر اچھلن دا وسیلہ نہیں۔ اوہنوں وڈی چنتا ایہو ای ہے پئی پورن نوں گدی دا وارث کر کے محلیں لے چلاں تے آپنے گھر دی راج لڑی وی پکی ہو جاوے تے لوکاں دے مونہہ وی بند ہو جاون۔ پورن نال سلواں دیاں گلاں وچ سلواں دے اندروں بڈھیپے تے اکلاپے دے ڈر پئے بولدے ہن۔ اوہنوں ایہہ نہیں چیتا پئی جیہڑے سر تے میں پگ پیا بھناں تے جیہڑیاں ہتھاں وچ میں کنجی پیا پھڑاوناں ایسے سر تے ایہناں ہتھاں نوں میں جلاداں دے وس پایا ہا۔ اوہنوں مولوں دھیان نہیں پئی پورن سر پئیاں کیویں جریاں تے ہن اوہ کتھے ونج کھلوتا ہے۔ سلواں نوں آپنے پتر تے راج وارث دی تانگھ ودھیری ہے تے پورن دی چاہ گھٹ۔

سلواں دی نظر آپنے آپ نوں نہیں پڑچول سکدی پر پورن اوہدے اندر دا بھیتی ہے۔ لوناں نال پورن دا ہن کوئی لیکھا نہیں کیوں پئی اوہنے آپنے اندروں سچ نتاریا ہے۔ جدوں سلواں لوناں نوں سندن لگدا ہے تاں جوگی اوہنوں ٹھاکدا ہے:

ل لکھیاں ورتیاں نال اوہدے پورن آکھیا جان دے بھوگ راجہ
ایہدے وس ناہیں ہوئی رب ولوں توں تاں ہوئی نوں بخش جوگ راجہ

ہور ویکھو:

تیرے وس ناہیں سندا کول راجہ پچھلا رکھیں نہ خواب خیال کوئی

ہوئی رب ولوں 'وچ دوس تے دونہاں دا کوئی نہ ہا۔ دونویں آپو آپنے مُہاڑ ہتھوں بے وس سن۔ فرق اینا اے پئی لُوناں آپنے اندرلے اوگن دی جانُو اے تے جد نتارے دا ویلا آیا تے اوس دل دا چور جوگی دے ساہمنے کر دتا۔ سلوان دی ہوڑ مت نوں نیوں کے ویکھن یا پرت کے ویکھن دی ویہل نہیں۔ اوہدا چور اندروں باہر نہیں آوندا تے جوگی دی اکھ نوں پڑدا اے:

دادن گیر میں آپنے باپ دا ہاں جس پچھیا ناہیں احوال کوئی
قادر یار جیہی میرے باپ کیتی ایسی کون کردا پتر نال کوئی

ویکھو 'باپ' تے 'پتر' دیاں لفظاں وچ سٹ اجے اوڈی ای ترکھی ہے جڈی باراں ورھے پہلوں آہی۔

جس پچھیا ناہیں احوال کوئی

وچ ایہہ الاہما وی ہے پئی سزا دین لگیاں راجے کوئی پچھ پڑچول نہ کیتی تے ایہہ وی پئی اج بارہیں ورھیں مل کے وی اوہنے پورن دا دکھ نہیں پھولیا۔ ایس گل توں پورن سمجھدا ہے پئی سلوان دا سبھا اجے انجے ای اڈول ہے تے اوہ راجے دیاں ترلیاں نوں مولوں نہیں گولدا:

خ خواہش جنجال دی نہیں مینوں پورن آکھدا بنھ کے رکھدے او
میرے ولوں تے راج لٹا چھڈو جے کر آپ کما نہ سکدے او
جیہنوں درد میرا میں تاں سمجھ لیا تسیں ترلے کردے مارے نک دے او
قادر یار میں تاں سر پر جاونا جے نہیں پاس رہنا جیہڑی تکدے او

ایس ٹکڑی وچ پورن دی اکھ سلوان نوں اوہدے ڈر اچیڑ اوہدا آپنا اندرونا پئی وکھاوندی ہے۔ پورن سلوان لئی اک اجیہا شیشہ بن گیا جیہدے وچ اوہ آپنے آپ نوں سیان سکدا ہے تے آپنے آپ دیاں بنیاں توں اگانہہ دی جھات سکدا ہے۔ پر اجے نہیں۔ پورن دے شیشے وچ لُوناں دی آپنا آپ ویکھدی ہے:

ب بہت ہوئی پریشان لُوناں پورن ویکھدی نوں چڑھ تپ جائے

روسیاہ ہویا پڑدے جوت چلی زمین ویہل نہ دئے سو چھپ جائے
پورن نظر کیتی لُوناں کھڑی پچھے لوک پاس آون چڑھ دھپ جائے
قادر یار جو جو متھا ٹیکدا اے لُوناں نال حیرانگی کھپ جائے

دیکھو ایس شیشے ول تکدی تکدی لُوناں پریشانی وچوں نکل کے حیرانی نوں جا پچی ہے۔ لُوناں لئی پورن دا ایس نویں روپ وچ اچن چیت پرت آونا اک اچنبھی اچرج واپری ہے جیہڑی اوہنوں آپے دی انہیر کوٹھڑی وچوں کڈھ کے اک نویکلے چانن وچ لیا کھلیاردی ہے۔ ایس چانن اندر لُوناں نوں انج لگدا ہے جیویں اوہدے وجود توں مان گمان تے کُوڑ کپٹ دیاں پوشاکاں لتھ گئیاں ہن تے اوہ ننگی ہو گئی ہے۔ ایس ٹکڑی دیاں موہرلیاں دونہہ سطراں وچ بھونچل دے نقشے تے موت دے پرچھانویں ہن۔ شرم دا تپ چڑھدا ہے۔ اکھاں دی جوت کھسدی ہے تے مونہہ کالا تھی ویندا ہے تے وت وجود زمین وچ لکن دی کریندا ہے۔ پر چھیکڑلیاں دونہہ سطراں وچ جتھے پورن پہلوں لُوناں ول ویکھدا ہے تے اوہنوں نموجھانی ویکھ کے اوہدے دلوں اکھاں پرتا کے پرانہہ لوکاں ول ویکھدا ہے اک ہور ای وکھالی ساہمنے آوندی ہے۔ لوکاں دے اُدم دی دھپ اٹھدی ہے۔ لوکاں نوں آپنیاں اندراں وچ اک نویں لو کھڑدی جاپدی ہے تے اوہ ایہدے اگے متھا ٹیکدے ہن۔ لُوناں دا ننگ اوہدی حیرانی نال کج گھتدا ہے۔ اوہدیاں اکھاں ایس نویں لو وچ آپنے اندر اک نواں سریر جمدا ویکھدیاں ہن۔ جوگی دے دلاسے 'پچھلا رکھیں نہ خواب خیال کوئی' وچ ایہو رمز ہے۔ لُوناں نوں آپنی پہلوں والی ترکھی تے رمزاں رتی بولی بھل گئی ہے۔ اوہدی نویں بولی اچنبھے وچ ڈبی چُپ چان ہے۔

ایس نویں تے بے روک لو دا سوما جوگی ہے۔ اوہ بندے دی اندر کایا نوں اتھل کے جیون نوں اک نویں جُون وچ لیاوندا ہے تاں جے بندہ اگانہہ ٹرن والا بنے۔ پورن وچ ایہہ ستیا کتھوں آئی۔ ایہہ گل تاہیوں کُھل سکدی ہے جے

پورن دی ہڈورتی دیاں رمزاں سمجھیاں جاون۔ پورن دی حیاتی اندر قادر یار ہوراں سانوں ترے انھیرے دسے ہن۔ پہلے دو تے ایسے سطر وچ ویکھ لئو:

پورن اک انھیریوں نکلیا سی دوجی کوٹھری دے وچ پا دتا۔

مطلب ایہہ پئی اک تاں کُکھ دا انھیرا جیہڑا اوس جمنوں پہلاں جھاگیا دوجا بھورے دا انھیرا جیہدے وچ اوس آپنا بچپنا کٹیا۔ تریجا انھیرا جیہڑا ایس سطر وچ نہیں اوس کھوہ دا ہے جتھے اوس آپنی جوانی گالی۔ ایہہ ترئیوے انھیرے پورن لئی نویوں نویں جون وچ آون دیاں نشانیاں ہن۔ ایہہ اوہدی حیاتی دیاں ترے لمیاں راتاں ہن جیہناں اندر اوہنے آپنی حیاتی دیاں ترونہہ نکیاں جیہیاں دیہاڑاں لئی خرچ کملیا۔ پہلیاں دونہہ راتاں وچ اوہدا سریر بنیا تے اوہدی ہوش مت اسری۔ تریجی رات اوہنوں آپنی کیتی دا پھل چکھنا پیا۔ ایسے پھل نے اوہدے اندر اک انوکھی ستیا دا بی گھتیا۔ راتاں اوہنوں جگ توں باہر کٹنیاں پئیاں۔ پر اخیر اوہ پرتیا تے آن کے جگ دی کایا وٹا چھڈی۔

ایہہ گل پئی پورن دی وکھالی جمدیاں ای سلوان اتے بھاری سی رمزوں خالی نہیں۔ سبھ بالاں وانگر پورن وی جیون دا ست ہے جیہڑا ڈھاوندا تے ڈھا کے بناوندا ہے تے سبھ ماپیاں وانگر سلوان وی آپنے بال دے اصلے نوں پچھان نہیں سکدا۔ بال نال اوہدا سبندھ باہرو باہر ای ہے۔ بال دے اسار تے گڑھت دیاں لمیاں انھیریاں وچ جھات کے اوہ ویکھدا نہیں تے جدوں ایہناں انھیریاں وچوں ڈھاون بناون والا دینہہ لشکدا نکلدا ہے تے اوہ ایہنوں آپنی موت دا نشان سمجھدا ہے۔

پورن دی تریجی رات جیہڑی کھوہ وچ آئی ودھیرے گوہ گوچری ہے۔ ایس توں پہلوں ماپیاں دتے محل وچ اوہ پہلی وار جگ دے مونہہ لگا ہا تے وگدیاں لیہاں وچ پیر پاون توں انکاری تھی گیا ہا۔ کیوں جے ایہہ لیہاں آپے دیاں کھوبھیاں وچوں باہر نہیں نکل جاوندیاں۔ ایہناں کھوبھیاں وچ سلوان جیہے انھے

بولے دی پھسے ہوئے سن تے لوٹاں جیہے چتر دی۔ جیون ست دیاں ون سونیاں نویکلیاں روپاں دی پرکھ پچھان ایہناں دونہاں دے وس نہ آہی۔ جگ دا ایہہ وسب سے دیاں کیتیاں منگاں نوں نہیں گولدا۔ آپنی 'میں' دے کھوپے سے دیاں اکھاں اگے چاڑھنا چاہوندا ہے۔ پورن ایہہ وی کر سکدا ہا پئی ایس کھوکھلے تے کڈھبے وسیب نال سر رلا لیندا۔ ایہہ وی کر سکدا ہا بئی میسنا بن کے حیلے بہانے آپنی جان بچا لیندا۔ پر اوہنے ایہہ دونویں گلاں نہ کیتیاں۔ اوہ وسیب اگے ہک ڈاہ کے کھلو گیا تے مرن قبول کیتا۔ آپنی تریجی رات وچ پورن چھڑا وسیبوں باہر ای نہیں ہویا اوہ مولوں جیون وسن دے کم نوں ای چھڈ گیا ہے۔ اوہنے ویکھ لیتا پئی جگ دے وسیب دی بنتر ای اجیہی ہے پئی آپنے آپ نوں آپے کھاوے۔ آپنی گل نوں آپ جھوٹھاوے۔ آپنے تت نوں آپے ای ندے۔ ایس وسیب وچوں باہر کوئی تد ای آ سکدا ہے جے جیون نوں مولوں چھڈ جائے تے جیوندیاں مر رہے۔ ہتھ پیر وڈھا کے انھے کھوہ وچ رہن قبولنا ایسے جیوندیاں مر رہن دا رمز روپ ہے۔ حیاتی دے دینہہ ولوں آپنیاں ساریاں لگناں توڑ کے پورن اوس رات دے پندھ پیندا ہے۔ جیہڑی ایس دینہہ دے ہیٹھو ہیٹھ وگدی ہے۔ پورن ایہہ سمجھ لیتا پئی حیاتی کرن دا ناں ہے پر ہر کم آپنیاں جڑھاں نوں آپے پٹدا ہے۔ حیاتی تت دی بھال دا ناں ہے پر ہر تت اخیر وچ آپنے ای گل دا پھاہ ہو جاوندا ہے۔ ایس پاروں کھوہ وچ باراں ورھے پورن آپنیاں پچھلیاں باراں ورھیاں دا ڈھٹھا سنیا تے سکھیا گواوندا ہے اوہ ہن جگ توں باہرلا اک نویکلا روح ہے جیہنوں جگ سیانن قبولن لئی تیار نہیں۔ (باراں ورھے وقت دا حساب نہیں۔ ایہہ بندے دی اندرلی کایا دے اک روپ دا ناں ہے۔) کھوہ اتے گورو گورکھ ناتھ دا اک چیلا پانی لین آوندا ہے۔ تے ڈر کے مڑ جاوندا ہے تے گورو ہوراں نوں جا آکھدا ہے:

کرم کرو تے چل کے آپ ویکھو کوئی آدمی جن کہ بھوت سایہ

گورو ہوراں توں سواء کسے دا جیرا نہیں پئی ایس نویکلے جہانوں باہرے روح

نال گل کرے۔

سچ دس کھاں توں ہیں کون کوئی گورو پچھدا کاہلیاں ہو کے جی

تے اگوں:

باراں برس نہ آدمی مونہہ لگا پورن بولیا سی وچوں رو کے جی

قادر یار میں روپ ہاں آدمی دا بھاویں دیکھ لوو ازمو کے جی

ایتھے سارا جھگڑا ایس گل دا ہے پئی پورن آدمی ہے کہ کوئی ہور شے۔ چیلے اوہنوں ویکھ کے تربھک گئے ہن۔ گورو ہوراں دی کاہلیاں پے کے گل کیتی ہے۔ پر پورن آکھدا ہے میں آدمی دا روپ ہاں۔ آدمی دا نڈھلا تے مول روپ۔ کیوں پئی میں آپنے آپ نوں مڑ جمیا ہے۔ میں 'انہوند' دی رات لنگھ کے 'ہوند' دے کنڈھے نوں ہتھ پایا ہے۔ میرا کوئی ناں تھاں نہیں۔ میں کوئی شے نہیں پر میں ہر آدمی دے اندر ہاں۔ گورو گورکھ دیاں چیلیاں اوہنوں باہر واروں تکیا تے اوہنوں جن بھوت جاتا۔ جیہناں آپنے اندر دا کھوہ کدے نہ جھاتیا ہووے اوہناں نوں جے کدیں آپنے اندر دا آدمی آن وکھالی دیوے تے اوہ تربھک کے آکھدے ہن ایہہ خبرے کسے جن بھوت دا سایہ ہا۔ پورن جیون دا اوہ گواچا ست ہے جیہڑا ہُن راتاں دا واسی ہے۔ گورکھ ناتھ دیہناں دا واسی ہے۔ اوہ جگ ورتارے دیاں ون سونیاں شکلاں تے حیاتی دیاں ساریاں علماں دا بھیتی ہے۔ پر اوہنے بندے نوں ایس بے شکل مول روپ وچ نہیں ہا ڈٹھا۔ اوہ کھوہ وچ جھات کے جھٹ کو کاہلا پیا پر سنبھل گیا۔ اوس پورن نوں باہر کڈھیا تے اوہنوں آدمی دا روپ پرتا دتا۔

گورکھ ناتھ دا کھوہ اُتے آون تے پورن دا کھوہوں نکلن رات تے دینہہ' ست تے بت' آدم تے علم دے ملاپ دیاں رمزاں ہن۔ پر ایہہ سجوگ اکو دم نہیں سرے چڑھ جاوندا۔ گورو ہوراں نوں مل کے پورن جوگ دے پندھ تے پے گیا ہے پر جیون دے پڑ وچ لتھ کے آپنیاں چھوہیاں کھیڈاں آپ مکایوں

بنا جوگ رواں نہیں ہو سکدا۔ ایس گل دا ویروا پورن جوگی تے سُندراں رانی دے ٹاکرے وچ دیکھ لئو۔ جوگی پنّن گیا ہے تے ماں متی رانی اوہدے اُتے ڈُلھی بیٹھی ہے۔

ک کرم کرو وسو پاس میرے کھلی اک میں عرض گزارنی ہاں
اندر چلو تاں رنگ محل تائیں توشک فرش وچھا بہاونی ہاں
کراں ٹہل جو تساں دی خوشی ہووے بھوجن کھاؤ تاں ترت پکاونی ہاں
قادر یار رانی کھڑی عرض کردی گھڑی ہور تاں جیوکا پاونی ہاں

پر پورن نوں کوئی گل نہیں پوہندی:

ل لیایئے بچھیا کہے پورن اندر واڑ بناؤ نہ چور سانوں
اگے اک بھاہی وچوں لنگھ آئے ہُن قضیے پاؤ نہ ہور سانوں
محلاں وچ سہاوندے تسیں راجے، اسیں جانڈرے بھلے ہاں، ٹور سانوں
قادر یار پھیر بھوجن دی بھکھ ناہیں سوا پہر دی واٹ نہ موڑ سانوں

سُندراں ویکھن نوں سادھ دا آدر پئی کریندی ہے۔ اوہدیاں گلاں اتے سلوک دی کھنڈ تے سگھڑپ دا رنگ چڑھیا ہویا ہے۔ رانی جو ہوئی۔ پر اوہدا اصل مطلب اوہدیاں رمزاں سمجھاوندیاں ہن۔ رنگ محل، توشک فرش، بھوجن، سبھے جوگی دی واشنا نوں ونگارن لئی سینتاں ہن۔ نالے ایہہ ادھواڑ وی:

کراں ٹہل جو تساں دی خوشی ہووے

جنہیاں رانی دیاں سینتاں گجھیاں ہن اونا اوہدا مطلب صاف پیا لبھدا ہے۔ ایہناں رمزاں دے آدر بھا تے ستکار وچ اک کھچرا جیہا ہاسا وی ہے جیویں گھبرو چھوہر نوں اوہدے جوگیئے ویس دلوں پئی چھیڑدی ہووے۔

پورن نوں سُندراں دیاں گلاں وچ لُوتاں دا مہاندرا دسدا ہے تے اوہ آپنے جواب وچ ایہناں رمزاں دے گھنڈ کھول کے وکھا دیندا ہے۔ سندراں نے پورن دی نظر دی ایہہ کاٹ تے ڈٹھی نہ آہی۔ اوہنوں کیہ خبر پئی ایہہ چھیل جوگڑا

کیہ کجھ جھاگ بیٹھا ہویا ہے۔ پورن کاہلیاں پے کے جواب دتا ہے تے اوہدیاں گلاں وچ پچھلی ہڈ ورتی دی کڑتن ہے۔ پہلیاں دونہاں سطراں وچ اوہ سُندراں دے اپرلے سگھڑپ دی نقل بناوندا ہے۔ تے چھیکڑلیاں دونہہ سطراں وچ نقل چھڈ کے 'تسیں' توں 'توں' اتے آ جاوندا ہے۔ ایتھے اوہدی واج وچ ڈکھ تے اداسی ہے۔ اوہ جگ دی ہواڑھ کولوں نس کے گورو ہوراں کول کھلی وا وچ پرتنا چاہوندا ہے۔ سندراں دا کام 'بھوجن' پورن لئی ڈکھ دا زہر ہے۔ اوہنوں ایہدی کوئی بھکھ نہیں۔ جیہڑی 'گھڑی ہور' سُندراں لوڑدی ہے۔ اوہ پورن نوں سوا پہر دی واٹ بن کے دسدی ہے۔ آپنے پچھلے جیون دے بے انت ڈکھ دی واٹ۔ گورو ہوراں نوں سُندراں دے مرن دا چوکھا ہرکھ لگا۔ اوہناں جاچ لیتا پئی پورن نے جو کجھ ورتیا جھاگیا ہے اوہدے پاروں اوہ اک ترکھا لانبو بن گیا ہے۔ جیہڑا پگھارن توں پہلوں ای ساڑ سُٹدا ہے۔ اوہناں پورن نوں آکھیا پئی ترت سیالکوٹ ول جا۔ ست تے بت دے سنجوگ نوں سرے چاڑھن لئی ایہہ ضروری ہے۔ پورن دے ہتھ پیر سور گئے ہن اوہ چاہوے تاں جگ وچ مڑ وس سکدا ہے۔ پر اوہدی نظر دوروں ای ظاہر دے پڑدے پاڑ کے ویکھ لیندی ہے۔ ایس واسطے اوہدے پیر وسیب ول ویندے ای نہیں۔ اوہدے ہتھ بھیڑ تے کوجھ نوں ڈھا ڈھیری کر دیندے ہن پر ایہناں دی تھاں کجھ ہور نہیں اُساردے۔ پورن دی ستیا ڈھاون دے نہیں سوارن دے کم آونی چاہیدی ہے۔ ایہہ ستیا جگ دے اندر رہ کے ای سپھل ہو سکدی ہے۔ آپنے آل دوالے وچ جان پا کے ای پورن دا مڑ جمنا کے لیکھے لگ سکدا ہے۔ سیالکوٹ ول پورن دا پرتن اوس کم لئی ضروری ہے جیہدا مُڈھ اوہ اوتھے بنھ آیا ہے۔ ایہہ کم اوہدا آپنا جیون ہے۔ جیہڑے ادم تے دڑتا پورن نوں وسیب وچوں کڈھویا اوہو ای ہُن اوہنوں واپس دی پٹے کھڑدے نیں۔ سیالکوٹوں نکلن تے اوتھے پرتن دے فیصلے اکو سیدھ دے دو سرے ہن۔ پہلوں پورن آپ فیصلہ کیتا ہا ہُن گورو اوہنوں راہے پایا ہے۔ پر گورکھ ناتھ تے پورن

کوئی دو نہیں۔ گورکھ ناتھ پورن دا علم تے اوہدی اندرلی 'ہاں' ہے۔

آپنے آل دوالے وچ پورن دا واہ جیہناں لوکاں نال پیندا ہے اوہناں وچ اچھراں وی ہے۔ سلوان تے لوناں دے وسیب وچ پورن دی جے کوئی ٹھاہر آہی تاں اوہ اچھراں آہی۔ اک اچھراں دا ای دم ہا پئی اوہنے تتے تا سلوان نوں ورجیا تے چنگا مندا سمجھاون دا چارا لایا:

س سمجھ راجہ بدھی ہار ناہیں کہندی اچھراں واسطہ پا کے جی
امب وڈ ھکے اک نوں واڑ دیویں پچھوتاویں گا وقت وہا کے جی

جدوں ہونی دا ہتھ نہ ڈکیا گیا تے اچھراں پورن نوں اخیرلی وار ملی۔ اوس ملنی وچ ممتا دے دکھ توں ودھ وی اک گل آہی:

رانی اچھراں تے پورن بھگت اوتھے جاندی وار دوویں مل روندے نی
پانی ڈوھل کے رت دا نیر اوتھے دلوں حرص جہان دی دھووندے نی

رت دے ڈب اوسے پانی نال دھپدے ہن جیہڑا رت وچوں ای نتر کے اکھاں راہیں ڈھلدا ہے۔ پورن دیاں ناڑاں وچوں ڈلھن والا لہو اچھراں تے پورن دے سبندھ دا نشان ہے۔ نالے ایہو لہو ایہناں دوناں نوں جگ دیاں حرصاں تانگھاں دے بنھ وچ بنھدا ہے۔ جگ وچ چلدی مالکی تے اپنائیت والی ریت دا وی نشان ہے۔ پر ایس اک گھڑی وچ لہو پانی بن کے اکھاں تھائیں ڈلھ پیا ہے۔ پانی جیہڑا ڈھاوندا تے ہور بناوندا ہے۔ جیہڑا پرائیاں ساکاں تے اپنائیتاں دے بنھ ادھیڑ کے بندے نوں اکلیاں کر دیندا ہے۔ تے وت اوہنوں آپے کل خدائی والے اکو ڈونگھے تے اٹٹ ساک ول روڑھ کھڑدا ہے۔ ایس گھڑی نے پورن تے اچھراں کولوں اوہناں دی پرانی جند کھس لیتی ہے تے اوہناں نوں اک نویں ہوند دا راہ دسیا ہے۔ جتھے وچھوڑے دی پیڑ تے رت دے ڈب نہیں۔ جتھے پانی دے سدا ویہن دا سدا ملاپ ہے۔ دوناں سطراں وچ لفظ 'اوتھے' آیا ہے۔ ایہہ لفظ ملنی دی تھاں لئی وی ہے تے ویلے لئی وی۔ 'اوتھے' ایس نویکلی گھڑی دا ناں ہے۔

ڈکھ جر کے تے ڈکھ توں اگیرے تک کے اچھراں دیاں اکھاں ہُن ہور کسے کم دیاں نہیں رہیاں۔ ہُن جگ وچ اوہدے ویکھن والی کوئی گل نہیں:

غ غم کھادا رانی ہوئی انھی آہیں ماردی رب دے ویکھ بوہے

پتر ویکھ بگانیاں ماپیاں دے پورن بھگت نوں لے گئے باہر کھوہے

پورن دے آپنے ماپے اوہنوں بچا نہیں سکدے۔ تے جلاد بگانیاں ماپیاں دے پتر بھاڑے دے نوکر ہن اوہناں نوں پورن دا تے اچھراں دا کیہ درد ہو سکدا ہے۔ اچھراں دا آل دوالا ایڈا آپ رجھیا تے پتھر دلا ہے پئی اوہ ایتھے انھی ہو کے ای رہ سکدی ہے۔ اوہ انھی ہو کے سلوان تے لُوناں دی انھیر نگری وچ ای دبی ہوئی لاٹ بن گئی ہے۔ اوہ باہروں انھی تے وچوں سُجاکھی ہے۔ تے اوہدا آل دوالا باہروں سُجاکھا تے وچوں انھا ہے۔ جیہڑا سچ اوہ آپ ویکھدی ہے ہوراں نوں وی وکھا سکدی ہے۔ پر ویکھن والا کوئی نہیں۔ ایس واسطے قادر یار ہوراں دو واری 'ویکھ' والی سینت انھی رانی دے ناں لائی ہے۔

گورو گورکھ ناتھ ہوراں پورن نوں مڑ سیالکوٹ گھلیا پئی اوہدے دل وچ ستا درد جاگے۔ اوہ جگ دیاں اوگناں دا اپا کرے تے آپ وی نرویا ہو جاوے۔ اچھراں دیاں انھیاں اکھاں دے اندر جگدی لاٹ نوں باہر کڈھ کے سلوان دی نگری وچ چانن لاوے۔ اگوں:

م ملن آئی ماتا اچھراں اے لوکو دسو مینوں آیا سادھ کوئی

میرے پتر دا باغ ویران ہویا پھیر لگا ہے کرن آباد کوئی

قادر یار میں تاں لکھ وٹی ہاں دارد دئے فقیر مراد کوئی

اچھراں دیاں اکھاں آپنے چانن نوں تے پورن دے باغ دی ہریاول نوں اک جاندیاں ہن۔ باغ دی ہریاول تے اکھاں دا چانن پورن دے پرتن دیاں رمزاں ہن۔ جیہڑیاں اچھراں بُجھ سکدی ہے۔ پہلی دوجی تے تریجی سطر دے لفظ 'کوئی' وچ اک ہسیٹر بھری آس ہے۔ اچھراں دی بے انت نراس پیڑ ہُن اک بے

تھوہی جیہی آس وچ ڈھل گئی ہے۔ اچھراں دا دکھ اوہنوں اوس جہان وچ لے گیا ہے جتھے سچ رمز دا روپ دھاد کے آوندا ہے تے ظاہر رجھیاں اکھاں وچ مٹی پا جاوندا ہے۔ اودھروں:

ن نظر کیتی پورن پرت ڈٹھا ماتا آوندی ہے کے حال مندے
اڈی کھوڑیاں نال بیہوش ہوئی اوہنوں نظر نہ آوندے خار کنڈے

اڈی کھوڑیاں دی پیڑ کولوں اچھراں دی اندرلی پیڑ ڈھیر وڈیری ہے۔ تے کنڈے اوہنوں ایس کارن نظر نہیں آوندے پئی اوہدیاں نظراں اک نویں بہار دے نقشے پیاں ویکھدیاں ہن۔

پر ماں دے ایس حال نے پورن اتے ڈاڈھی کاٹ کیتی۔ تے جدوں اوہ بولیا تے جو اچھراں اکھیاں اکھاں نال ویکھ بیٹھی آہی اوہدیاں کناں ثبوت کر چھڈیا:

ل لئی اواز پچھان ماتا سچ دس بیٹا کتھوں آیا ہیں
کیہڑا ملکھ تیرا کیہندا پتر ہیں توں کیہڑی مائی کرماں والی جایا ہیں
اکھیں دسے تاں صورتوں لبھ لواں بولی ولوں تاں پتر پرتایا ہیں
قادر یاد آکھے دس بھیت مینوں جاں میں بھلی جاں رب ملایا ہیں

تے جد ایس واج دی کجھ پورن کولوں بھیت لے لیتا تاں:

ی یاد نہ ماتا نوں غم رہیا پڑدے بیدی دے سڑ کے کھل گئے
پورن ویکھدی نوں تھنیں ددھ پیا دھار مکھ پر نالڑے چل گئے

پورن دے جگ وچ پرت آون نال اچھراں دیاں اکھاں دی باہرلی لوء وی پرت آئی ہے۔ سچ مڑ جگ دی دیہہ وچ جند بن کے اتریا ہے۔ ہُن اچھراں دیاں اکھاں مڑ جگ دی دیہہ نوں ویکھ سکدیاں ہن۔ پورن دی وکھالی اچھراں نوں اک نویں جُون دیندی ہے۔ جیویں بال دے جمن تے ماں دا سریر نویں جُون وٹاوندا ہے۔ باراں ورھے پہلوں جدوں حیاتی تے سنسار توں جوڑ ٹُٹا ہا۔ لہو توں پانی ستار کے اکھاں تھائیں وگایا ہا۔ اج اچھراں دی چھاتی وچ سرکدا ددھ اکھاں

وچوں پانی پیا وگاوندا ہے۔ ایہہ حیاتی دی نویں جُون دا چانن سوما موت دیاں انھیریاں نوں دھونڈا نکلیا ہے۔ قادر یار ہوراں دیاں ایہناں سطراں وچ ترنگ دی لہر لفظاں نوں ہلاردی ہے۔ تکاں وچ تاں ایہہ لہر اچھلدی جاپدی ہے۔

اچھراں دے ملن نے پورن دے دل نوں ڈاڈھا سادھیا ہے۔ اوس ویکھ لیتا ہے پئی اچھراں دا سلوک سلواں وانگر آپ رجھواں تے مطلبی نہیں۔ اوہنے سلواں نوں ایہو گل آکھی آہی:

جیہنوں درد میرا میں تاں سمجھ لیا تُسیں ترلے کردے 'مارے تک دے ہو

اچھراں دی پورن نوں سیالکوٹ وچ ٹک پون دا آکھدی ہے پر سلواں وانگر نہیں:

چوی برس گزرے نعرے ماردی نوں اجے پھول نہ تکیا دکھ تیرا
قادر یار میں نت چتاردی ساں خواب وچ ہنیہڑا مکھ تیرا
دسیں پورنا دے ہوئی پھیر کیکوں لگو مرحیاتی دا رکھ جیہڑا

ہور ویکھو:

چوی برس گزرے آہیں ماردی نوں تیرے نال نہ کیتی ہے گل پُتا

اچھراں آپنیاں لوڑاں تھوڑاں پورن اگے نہیں کھولدی۔ ایہہ آکھدی ہے پئی توں ایڈیاں اوکڑاں لنگھیوں تے کسے تیرا دُکھ نہ ونڈیا۔ اوہ ہتھوں آپنے آپ نوں نندی ہے پئی میں آپنیاں ہاواں ہاڑیاں وچ وقت وہایا تے تیری وات نہ پُچھ سکی۔

سیالکوٹ وچ پورن دی کرنی دیاں رمزاں دا ویروا تاہیوں پورا ہو سکدا ہے جے کجھ حال رسالو دے جمن دا وی ویکھ لویئے۔

قادر یار ہوراں پورن نوں دوجی وار سیالکوٹوں گورو گورکھ دے ڈیرے ٹور کے 'قصہ پورن بھگت' مکا چھڈیا۔ سُنیا ہے اوہناں سلواں دے گھر دی رہندی کہانی آپنے قصے 'رسالو' وچ جا سُنائی آہی۔ ('قادر یار' پنجابی وبھاگ پٹیالہ دی چھاپی دا سرلیکھ) پر 'رسالو' قادر یار چھپی نہیں ملدی۔ رسالو دی اک وار رچرڈ ٹمپل نے

آپنی 'لیجنڈز آف دی پنجاب' دی پہلی جلد وچ رکھی ہے۔ ویکھو ایس وار دی موہرلی جھاکی پورن دی کہانی دے اپر کیتے ویروے نوں کیویں اگانہہ ٹور دی ہے۔

پورن نوں سیالکوٹوں گیاں کئی ورھے ہو گئے ہن۔ اک دن سلوان نوں اک گولی خبر سُناوندی ہے:

وچ کچہری بیٹھیا گھر آئے ججمان
اول گھیو گڑ منگدے پھیر دو بکرے ہلوان
نہ ہلواناں پسلیاں نہ ججماناں دند
ایہہ بھارت بجھ کے گھر آوو جلد سلوند

گولی دے ایس سنیہے وچ اک تے رنگ ودھائی دا ہے۔ پئی گھر پروہنے آئے نی۔ پر نال ای گولی دی واج ایہہ وی آکھدی جاپدی ہے پئی اوہ ہونی جیہدا بھو تیرے اندر لکیا بیٹھا سی بوہے آن کھلوتی او۔ ہُن اٹھ تے جھاگ۔ پروہنیاں دا گھر وچ پیر پاون بھاگوان سمجھیا جاوندا ہے۔ پر نال ای پروہنیاں دے آدرمان دی چنتا وی لگ جاوندی ہے۔ نالے ججماناں دا حق تے پُراگا ہوندا ہے ایتھے ججمان تے ججمان دوویں لفظ رمز رتے ہن۔ رسالو سلوان دے گھر کوئی دن دا پروہنا ہے۔ پورن وانگوں اوہنے وی بھورے وچ ای پلنا ہے تے وت ساری عمر میلانی رہنا ہے۔ نالے رسالو گدی دا وارث ہے تے پیو کولوں اخیر اوس آپنی تھاں ویہلی کرا لینی ہے۔ 'وچ کچہری بیٹھا' وچ رمز ایہہ ہے پئی باہر دیاں سکھالیاں رجھاں چھڈ تے اندر دیاں اوکھیاں بنیاں نبیڑ۔ نالے ایہہ پئی آپنی کچہری وچ بیٹھ کے تیتھوں نیاں تے نہ کیتا گیا ہُن گھر چل تے قدرت دی کچہریوں لتھا نیاں جھولی پا۔ گھیو گڑ ایانیاں دے ملُوک سریر دا کھاجا تے بال جمن دا سگن ہے۔ گوشت گھبرو سریر دا کھاجا ہے تے بال دے ودھن پھلن دا سگن کرن لئی ونڈیا جاوندا ہے۔ جیہڑے گھیو گڑ منگدے ہن اخیر اوہناں گوشت وی منگنا ای ہوندا ہے۔ ماپے بالاں نوں انگلیں لا کے آپنیاں پُرانیاں لیہاں تے ٹورن دا ترلا مریندے ہن۔ پر

جدوں بال آپنیاں پیراں بھار کھلو جاون تاں اوہ نویکلیاں تے اڈریاں راہواں تے ٹرنا چاہوندے ہن۔ ایہہ حیاتی دا قدیمی ویہار ہے۔ تے چتر گولی دی گل وچ ایہہ رمز ہے۔ گولی دی گل وچ سلوان لئی ہور وی رمزاں ہن۔ ہلواناں دی گل سُن کے سلوان نوں اوہ جوگی چیتے آئے ہوسن جیہناں پتر دے جمن توں پہلاں راجے نوں دسیا ہا پئی توں باراں ورھے ایس چھوہر دے متھے نہیں لگ سکنا۔ سلوان نے جوگیاں نوں پرکھن لئی اک گبھن بکری منگوائی تے جوگیاں نوں پچھیا جے تُسیں اگم دیاں گلاں جاندے ہو تاں دسو ایہدے ڈھڈھ وچ لیلا ہے کہ لیلی۔ جوگیاں نے جو دسیا ٹھیک نکلیا۔ وت:

نہ ہلواناں پسلیاں نہ بجھاناں دند

سُن کے سلوان نوں پورن دا جمن تے اوہدے ملوک وجود دا بکرے وانگ کُسن وی چیتے آ گیا ہوسی۔ نویں پردھے دیاں بٹاں وچ دند تے نہیں پر اوہدے ہتھ کرماں دی کانی ہے۔

گولی دا سُنیہا بجھارت دے روپ وچ ہے۔ جد توڑیں سلوان ایہہ بجھارت بجھ نہیں لیندا اوہ گھر نہیں جا سکدا۔ ایس بجھارت راہیں سلوان دی سوجھوانی تے ساودانی پرکھی جاسی۔ (سلوان آپ جوگیاں دا علم بجھارت راہیں پرکھیا ہا) اندر دا سچ کھوٹ نتارن لئی کئی ڈھنگ ہوندے ہن۔ رنگ رنگ دیاں آزمائشاں تے چلے۔ بجھارت وی اک آزمائش سمجھی جاوندی آہی۔ جیہڑا سے دیاں پائیاں نت نویاں بجھارتاں بجھی آوے' اوہ سمجھو حیاتی دی کھیڈ وچ پگ گیا۔ گولی نے جیہڑی بجھارت پائی ہے ایہدے وچ سلوان دا پچھلا تے اگلا جیون رمزاں اوہلے لکیا پیا ہے۔ جے سلوان دا اندرلا سچیت ہے تے اوہ بھال لوے۔

ہن سلوان دا جواب ویکھو:

رنگ بگے مونہہ سانولے جمن پاڑ سریر
ایہہ بجھارت بجھ لئی جا کے دیو کھنڈ تے کھیر

اینا تے ظاہر ہے پئی سلوان نوں بال دے جمن دا پتہ لگ گیا ہے تے اوہنے گولی نوں سگن کرن لئی دی آکھ چھڈیا ہے۔ پر گوہ کریاں پتہ لگدا ہے پئی سلوان دی واج وچ وی دو رنگ رلے ہوئے ہن۔ اک نویں خوشی تے نال ای اک پرانا دکھ۔ بال دے چٹے رنگ وچ بجھرے دینہہ دی نرول چٹیائی ہے پر اوہدے سانولے بلھاں اتے اگم دیاں ان بجھیاں لیکاں دا پرچھانواں ہے۔ پرائیاں جگ واسیاں لئی انوکھا سنیہڑا جیہنوں کوئی ورلا ای پڑھ سکدا ہے۔ نواں جمن والا آپے ای حیاتی ہے تے آپے ای موت۔ آپے ای ڈھاون والا تے آپے ای بناون والا۔ ہر نواں بوٹا لگن ویلے دی زمین دے سرے نوں پاڑدا ہے تے اگن ویلے دی۔ ہر نواں جم نواں سکھ دی لیاوندا ہے تے نویں پیڑ دی۔

سلوان دے جواب وچ عمراں دے دکھ وچوں چھانی سوچ تے مت ہے۔ اوہ آپنے نویں بال دے آوندے جیون نوں پورن دے ہو گزرے جیون نال میلدا ہے۔ بال دا جم ہن اوہدے لئی بال دا جم ای نہیں' دسوں دیاں ٹوراں تے واسیاں دیاں سبھاواں دے اُتھلے جاون دی رمز دی ہے۔ سلوان دی واج وچ اک وچار بھری اداسی ہے پئی مینوں سار ہے ایس بجھارت دی۔ ایہہ میری آپنی کہانی ہے' میری ساری عمر دی کھٹی' سارے جگ دی کہانی۔ مینوں پتہ ہے میں نویں بال نوں ویکھ نہیں سکدا۔ جاؤ جا کے اوہدے سگن مناؤ۔ تے اوہدے پالن دا سربندھ کرو۔ جا کے دیو کھنڈ تے کھیر' وچ پیو دے پیار دی پچکار اوہدی واج دی اداسی نوں ودھاوندی ہے۔ ایس بجھارت وچ تے سلوان دے جواب وچ نویں بال بارے اجہی گل کیتی گئی ہے جیویں اوہ کوئی اک جی نہیں قدرت دی گھلی پوری واہر ہے۔ جیہڑی اچن چیت ای سلوان دے گھر آن ڈھکی ہے۔ اجیہی واہر جیہدیاں کیتیاں بندہ نڈھ توں جھلدا تے مندا ٹری آوندا ہے۔ بجھارت وچ تے جواب وچ بال بارے جنے دی بول ہن اوہناں اندر پیار دی گھٹی سک ہے۔ اوہدے رنگ شکل نے اوہدیاں منوٗں انگاں ول لاڈ بھریاں سینتاں ہن۔ سلوان نوں بال تے پیار دی

آوندا ہے پر نال ای آپنی دُکھ واپری وچ رچیا وچار وی ہے:

نہ ہلواناں پسلیاں نہ بجھاناں دند

وچ رسالو دے سچ پنگرے بالڑے انگ وی ہن تے پورن دے جلاداں دے ہتھوں دلے انگ وی۔ رمزاں دی ایہہ دوہری ورتوں سلوان دے اندر دی پوری تصویر وکھاوندی ہے۔

پورن جوگی آپنا کم مُکا بیٹھا۔ اگوں اوہدے بھرا تے دھرم پتر رسالو دے کم دی واری ہے، جیہڑا جوگی وی ہے تے راجہ وی۔

پورن دی کہانی جگ وچ جوگی دے کم دی کہانی ہے۔ جوگی حیاتی دا ست ہے۔ حیاتی دا سدا بہار ست جیہڑا سمے دیاں گیڑاں وچ رہ کے وی سمے دی ہانڈ توں باہر ہے۔ جیہڑا سو سو روپاں وچ رہ کے وی ہر روپ توں وکھرا ہے۔ جیہڑا ساریاں باندھاں قبول کے وی ہمیش کھُل ماندا ہے۔ جیہڑا مُول سُکھ تے سدا انند ہے۔ پر حیاتی دا ایہہ ست کسے اک جی اندر تدے ظاہر تھی سکدا ہے جے جگ دے ہر جی اندر ظاہر تھیوے۔ جے سارا جہان اصلوں مُولوں اک ہے تے وت جد تائیں کوئی اک جی وی بھکھا ہے باقیاں دا رج کُوڑ تے بے اصل ہے۔ جد تائیں جہان وچ اک سلوان یا اک لُوناں وی ہے کسے پورن دا جوگ پروان نہیں۔ پوران دا جوگ تدے پروان ہے جے اوہدے باغ دیاں ساریاں سکیاں داکھاں پھل چین تے کل سیالکوٹ دیاں اکھاں دی گواہی جوت مڑ جگ پوے۔ ایس واسطے ہر جوگی نوں آپنے جوگ تائیں پُجن لئی آپ وسیلہ بننا پیندا ہے۔ اوہ جگ وچ رہ کے جگ دیاں اوگناں نوں آپنی جند اتے جردا ہے تے اوہناں دے رنگ نکھیڑ نکھیڑ کے دسدا ہے۔ اوہ آپنے رستے دیاں ساریاں اڑکناں نوں پچھانن لئی ورت جھاگ کے ویکھدا تے وکھاوندا ہے۔ اوہ آپنیاں تے جگ دیاں اکھاں وچ چانن جگاون لئی انہیاں کھوہاں وچ لتھ جاوندا ہے۔ آپنی تے جگ دی کرنی سوارن لئی ہتھ پیر وڈھا لیندا ہے۔ مکدی ایہہ پئی جوگی آپے ای رکھ ہے تے آپے ای

پھل۔ آپے ای پندھ ہے تے آپے ای پڑا۔ ایس کارن جوگی دا جیون ات نرالا ہوندا ہے۔ تے دوروں ویکھن والیاں نوں دوولا تے بے اصل جیہا لگدا ہے۔ اک پاسے تاں اوہ حیاتی دے شوہ اندر کھلوتا لبھدا ہے تے دوجے پاسے اوہنوں شہر چھڈ کے بن واسا کرنا پوندا ہے۔ جگ والے آپے اوہنوں ہک کے باہر کڈھ آوندے ہن تے آپے اوہنوں گھیر گھیر بہندے ہن۔ پئی آ تے ساڈیاں سکیاں سریاں وچ جند پا۔ اوہدی ستیا آپنے آپ نوں پھولن گولن تے سمجھن سیانن نال ای جمدی ہے۔ پر جد توڑیں ایہہ ستیا کل خدائی وچ کھنڈ نہ جاوے رنگ روپ ای نہیں کڈھدی۔ جگ دیاں ریتاں اتھلن اوہدا کم ہے پر جد توڑیں ایہہ کم پورا نہ ہو ونجے اوہدی آپنی جیون ریت دی اتھلی نہیں جاوندی۔

پورن پہلوں تاں جگ دیاں اوگناں دا راہ ڈک کے اوہناں نوں نکھیڑدا تے سیاندا ہے۔ اوہ سلوان تے لُوناں دے سبھا نوں کھول پھول کے وکھاوندا ہے پئی ایہہ دوویں ہج 'میں' پال تے آپ رجھے ہن۔ ایہناں دیاں نظراں باہرلے کچے رنگ وچ کھبیاں رہندیاں ہن۔ کوئی پکی ترنگ ایہناں دیاں مناں نوں نہیں چھوہ سکدی۔ ایہہ کھوکھلے ویہار ورتارے نوں ای دھرم جاندے ہن۔ جیون دے پورے روپ نوں نہیں ویکھدے۔ بس جیون دا جیہڑا وی ٹوکواں انگ ساہمنے ہووے اوسے نوں پورا جیون سمجھدے ہن۔ تے ایسے کچی مت دی صلاح نال سبھے کم کریندے ہن۔ تے ایہہ سمجھدے ہن پئی سمے دا گیڑ اوہناں دیاں کیتیاں نال ای ٹک جاندا ہے تے کرماں دی وار ای نہیں آوندی۔

جگ دیاں ایہناں اوگناں نوں گنن نکھیڑن پاروں پورن نوں جگ واسا چھڈنا پیا تے جیوندیاں موت قبولنی پئی۔ پورن دی ایہہ موت سنسار توں باہر ہو جاون دی رمز ہے۔ ایسے موت وچ اوہنوں آپنی ورتی وہائی دا پورا گیان تھیا تے ایس گیان نال ای اوہدے اندر سنسار دی کایا بدل دیون دی ستیا جاگ پئی۔ پر ایہہ ستیا تاں ای کُجھ کر سکدی ہے جے پورن موت نوں چھڈ کے پرت آوے۔ جے

اوہدی رات گورکھ ناتھ دے دیہہ نال رل کے اک ہو جاوے تے اوہ اک واری مڑ شہر سیالکوٹ اندر جمے۔ پورن آوندا ہے تے لوکاں دیاں چیتیاں توں باراں ورھیاں دی دُھوڑ جھاڑ کے اوہناں نوں سچ دا مونہہ دکھاندا ہے۔ اوہناں دیاں ٹُکیاں سریاں وچ آپئی ستیا پاوندا ہے۔ جگ نوں ہور دا ہور بناوندا ہے تے آپ وی تاں ای 'پورن' تھیندا ہے۔

رُت لیکھا

22-میاں چیمبرز، 3-ٹمپل روڈ

لہور-پاکستان